УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНЕ ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ

Марија С. Докић

ДОПРИНОС МИСЛИ ЛАЗЕ КОСТИЋА ИСТОРИЈИ ИДЕЈЕ ХАРМОНИЈЕ У СРПСКОЈ НАУЦИ И КУЛТУРИ

докторска дисертација

Београд, 2026.

UNIVERSITY OF BELGRADE
MULTIDISCIPLINARY DOCTORAL STUDIES

Marija. S. Dokić

THE CONTRIBUTION OF LAZA KOSTIĆ'S THOUGHT TO THE HISTORY OF THE IDEA OF HARMONY IN SERBIAN SCHOLARSHIP AND CULTURE

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026.

Ментори:

- проф. др Слободан Перовић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду

- проф. др Ненад Николић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

1. проф. др Милан Попадић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду
2. проф. др Милан Алексић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду
3. проф. др Предраг Милосављевић, доцент, Факултет за образовање учитеља и васпитача

Датум одбране:_____

РЕЗИМЕ

Циљ ове дисертације је позиционирање Костићеве мисли као својеврсне матрице хармоније и духа у чијем испољавању је видео тајне историјске стварности. Историјска стварност је за њега вео између симетрије и хармоније, нације и укрштаја, који непрекидно одзвања у његовој свести као јединствени идеал коме је сврсисходно тежио. У ширем европском контексту, овај идеал припада континуитету филозофских стремљења 18. и 19. века: од Кантове унутрашње складности као услова мишљења, преко Шелингове онтологије природе као живог јединства, до Гетеовог поимања целине као динамичког поретка. Управо у оквиру ових токова, Костић се показује као мислилац који хармонију не схвата естетички, већ онтолошки, као унутрашњи закон стварности и принцип који повезује појаве у јединствену структуру смисла. Лаза Костић није само читао стварност кодовима симетрије и хармоније, он ју је ефективно рекреирао, она је за њега била мапа за разумевање макро и микрокосмоса, и управо је ова тенденција присутна, на више различитих нивоа у овој дисертацији. На првом нивоу имамо човека испред космоса, на другом космичку свест која се испуњава као непрекинути низ испољавања *симетрије* и *хармоније* у њиховом садејству креације. Једна инстанца није само антагонизам друге, већ и њена потреба за разоткривањем саме себе на паноу вечности. Све оно што је била Лазина крилатица у естетичком приступу, сада је његова неопходност у проучавању космоса, где се идеје укрштаја непрекидно преламају као једине истините параболе космоса. Он није покушавао само да разуме стварност око себе, већ да својим разумевањем обухвати суштину основних принципа космоса, из којих се, као светлост испред таме, помаља хармонија, која својим идеалом, утиче на разумевање и дефинисање универзума и света. Тамо где ходи хармонија, настаје дефиниција света као силе космоса, која се попут огледала, разоткрива испред стварности којој несувисло припада, и историја бива откривена као јединствена крилатица космичке свести, којој је непрекинутом нити хрлио човек, идеал који на прагу његовог пута ка хармонији настајао. Уједно, његова идеја је рефлексија свести која разоткрива саму себе и постаје сопствени изазов на позорници вечности, идеја узраста и постаје сопствена утеха кроз епоху којој припада. Кроз ову рефлексију свести откривамо лице Лазе Костића као некога ко припада једној епохи, коју кроз сва превирања води управо хармонија, и који у окриљу начела хармоније проналазе утеху за спознају, ново лице стварности усаглашено складом и сразмером, а тамо где нестаје мисао, почиње идеја, тамо где хармонија отвара капију спознаје, на тим вратима се појављује мисао у савременом наукама, која ће такође охрабрити потрагу за идејом хармоније као сврхом космичке свести. Лаза постаје еманација духа стварности који се испољава као историјска идеја позорнице, на којој у својој пуној снази наступа и хармонија. Хармонија је идеја космичке свести која себе испољава кроз време, у виду обрасца хармоније, на коме се преплиће и уочава основна матрица свести којој дух идејно и суштински припада. Епопеју овог пута, смелим замахом мисли, установио је управо Лаза Костић, а његова мисао постала је матрица хармоније која и даље одзвања кроз векове и тражи оне који смело ходе истим путем спознајне идеје. Идеја је увек повратак ка извору мисли са које се Костић напајао. Када мисао иде ка себи, спознаја постаје идеја водиља, која не само да инспирише Лазу Костића, већ и читаву српску филозофску стварност 19. века. Он није само човек идеје, он постаје идеја у свом најличнијем виду испољавања, и његова потреба за креативношћу је препозната као идејна структура његове творевине духа, истинске идејне творевине о којој је писао, Костић нам преноси своју идеју силином духовног покрета којим дефинише и читаву стварност 19. века, он више није само део те стварности, он је духовна супстанција лично и ово је његова сцена и епопеја. Костић

својим мисаоним узлетом показује узајамну снагу српске научне мисли 19. века, која рефлектује идеју да кроз историју космоса, мисли и идеје, можемо рефлектовати и читати историју *самог духа* као такву. Кроз призму ове дисертације, Лаза Костић се појављује као мислилац који, не само да тумачи стварност, већ је преображава у живу мапу космичке свести. Његова мисао није само естетска, већ онтолошка, не само поетска, већ и метафизичка. Хармонија, као његова унутрашња оса, постаје принцип кроз који се историја чита као духовна епопеја, а космос као симетрична позорница идеја. Костић не стоји испред стварности, већ у њеној сржи, као онај који је успео да усклади национално и универзално, симетрију и дух, време и вечност. Његова мисао остаје као матрица која позива нове мислиоце да корачају путем хармоније, где се идеја не само мисли, већ и живи.

Кључне речи: Лаза Костић, хармонија, симетрија, космичка свест, историјска стварност, метафизика, духовна епопеја, идеја, матрица мисли

Научна област: филозофија

Ужа научна област: историја и филозофија природних наука и технологије

УДК

SUMMARY

The aim of this dissertation is to position Kostić's thought as a unique matrix of harmony and spirit, through which he perceived the hidden layers of historical reality. For him, historical reality was a veil between symmetry and harmony, nation and intersection – a resonance that echoed continuously in his consciousness as a singular ideal he purposefully pursued. In the broader European context, this ideal belongs to the continuum of eighteenth- and nineteenth-century philosophical developments: from Kant's notion of inner concord as a condition of thought, through Schelling's ontology of nature as a living unity, and onward to Goethe's understanding of totality. Within these intellectual currents, Kostić emerges as a thinker who interprets harmony not aesthetically but ontologically – as an inner law of reality and a principle that binds phenomena into a coherent structure of meaning. Laza Kostić did not merely interpret reality through the codes of symmetry and harmony; he actively recreated it. Reality, for him, was a map for understanding both the macrocosm and microcosm, and this tendency is present on multiple levels throughout the dissertation. On the first level, we encounter man before the cosmos; on the second, cosmic consciousness unfolds as an uninterrupted sequence of manifestations of symmetry and harmony in their creative interplay. One instance is not the antagonist of the other, but rather its necessity for self-revelation on the canvas of eternity. What once served as Kostić's aesthetic motto now becomes his essential approach to studying the cosmos, where ideas continuously refract as the only true ideas of the universe. He did not merely seek to understand the reality around him, but to encompass the essence of the cosmos's fundamental principles – out of which, like light before darkness, harmony emerges. This ideal shapes how both the cosmos and world are defined and understood. Where harmony walks, the world is defined as a force of the cosmos, revealing itself like a mirror before the reality to which it incoherently belongs. History is unveiled as a unique cosmic motto, toward which man has always strived through an unbroken thread – an ideal born at the threshold of his path toward harmony. His idea is simultaneously a reflection of consciousness that reveals itself and becomes its own challenge on the stage of eternity. The idea matures and becomes its own comfort through the epoch to which it belongs. Through this reflection of consciousness, we discover the face of Laza Kostić as someone who belongs to an epoch guided by harmony through all its upheavals – finding solace in harmony for knowledge, a new face of reality aligned with proportion and balance. Where thought fades, idea begins; where harmony opens gates, thought appears at the threshold of contemporary sciences, encouraging the pursuit of harmony as the purpose of cosmic consciousness. Laza becomes the emanation of the spirit of reality, manifesting as a historical idea on the stage where harmony performs in full force. Harmony is the idea of cosmic consciousness expressing itself through time, as a pattern in which the fundamental matrix of consciousness intertwines and becomes visible – a matrix to which the spirit belongs both ideationally and essentially. The epic of this path was boldly initiated by our Laza Kostić, and his thought became a matrix of harmony that continues to resonate through the ages, seeking those who courageously walk the same path of cognitive idea. The idea is always a return to the source of thought from which Kostić drew. When thought turns toward itself, cognition becomes a guiding idea – not only inspiring Laza Kostić, but the entire Serbian philosophical reality of the 19th century. He was not merely a man of ideas; he became the idea in its most personal form of expression. His need for creativity was recognized as the ideational structure of his spiritual creation – a true ideational work he wrote about. Kostić transmits his idea through the force of spiritual movement, defining the entire reality of the 19th century. He is no

longer just a part of that reality; he is its spiritual substance. This is his stage and his epic. Through his intellectual ascent, Kostić demonstrates the strength of Serbian scientific thought in the 19th century, reflecting the idea that through the history of the cosmos, thought, and ideas, we can reflect and read the history of spirit itself. In the light of this dissertation, Laza Kostić emerges not merely as an interpreter of reality, but as its transformer – mapping cosmic consciousness through poetic and metaphysical clarity. His thought is not only aesthetic but ontological, not merely lyrical but deeply philosophical. Harmony, his inner axis, becomes the principle through which history is read as a spiritual epic and the cosmos as a symmetrical stage of ideas. Kostić does not stand before reality, but within its core – as one who harmonized the national and the universal, symmetry and spirit, time and eternity. His thought remains a matrix that invites future thinkers to walk the path of harmony, where ideas are not only conceived but lived.

Keywords: Laza Kostić, harmony, symmetry, cosmic consciousness, historical reality, metaphysics, spiritual epic, idea, matrix of thought

Scientific field: philosophy

Narrow scientific field: history and philosophy of natural sciences and technology

UDK

САДРЖАЈ

Биографија духа: Лаза Костић и његов пут ка Итаки хармоније……1

Хармонија као закон света: европска филозофска матрица…….5

Историја као еманација идеје: Костић у дијалогу са савременицима……21

Хармонија као категорија историјске свести и духа времена…….27

Теоријски модел укрштаја у контексту метафизике и савремене науке……....32

Антиномије као механизми обликовања духовне и космичке стварности идеје…….…41

Космичка свест као огледало хармоније……...51

Историја и хармонија као двојни облици спознаје…….……..61

Феникс хармоније: модерне интерпретације Костићеве естетике…….…….67

Симетрија и хармонија као динамички принципи естетичке структуре……80

Апсолутна идеја у контексту идеалистичке традиције и Костићеве мисли……...84

Историја и бесконачност у структури хармоније…….....89

Телос духа: идеја као кретање ка будућности……100

Ум као светлосни принцип нове епохе……104

Хармонија као структурни принцип историјског развоја……..111

Онтолошки повратак идеје сопственој суштини……116

Делатни принцип стварања као унутрашња ватра спознаје……..123

Историја као херменеутички чин……126

Човечанство као духовна еманација……150

Темпоралност и саморефлексија у Костићевој филозофији…….….155

Костић и огледало стварности: естетичка рефлексија духа……..161

Космолошка структура симетрије у Костићевој мисли……164

Духовни израз као огледало хармоније……...169

Укрштај као онтолошки сусрет симетрије и хармоније……173

Херојски дух као облик епохалне свести……175

Јединство духовног и материјалног у Костићевој онтологији……..179

Кључеви спознаје: границе и обећања идеје……...182

Хармонија као онтолошки принцип субјективности…….187

Поетика као извор естетичке и филозофске концепције укрштаја…….…..191

Митологија укрштаја: Костићева муза и Гордијев чвор……208

Референце…… ……...216

БИОГРАФИЈА ДУХА: ЛАЗА КОСТИЋ И ЊЕГОВ ПУТ КА ИТАКИ ХАРМОНИЈЕ

Хармонија је одувек била уточиште за наше писце, оаза којој су се увек враћали, њихов ултимативни одзив стварности духа која их је дозивала, хармонија је била њихов посебан архе и идеја у којој су проналази врхунско оличење мисли и идеје као такве. Један од можда најпримарнијих начина из којих можемо да посматрамо Костићеву теорију, јесте кроз плес супротности које говоре о истом, а кроз ову кохезију мисли, израста човек као носилац идентитета космичког, као план и изданак *идеје* која нетремице води епоху и помаже човеку да у оквиру стазе хармоније препозна и осмисли сопствену суштину. Он је обогаћен спознајом новог века, и он је изданак нове стварности, истовремено. Његова мисија је да иде путем хармоније и да њоме својеврсно репрезентује стварност космичке суштине око које се креира његов свет. Костић борбено стаје уз *хармонију*, као храбри витез светлости, а светлост и јесте један од његових основних мотива постојања, али и више је од тога. Светлост, сада као метафора духовне стварности, идеал је ка коме се незаустављиво креће хармонија, светлост пресликава идеје *идејног света* на свет материјалне стварности, својим рефлектовањем кроз симетрију материје, вођена увек вишом хармонијом идеје. У овом смислу, светлост је дословно и метафорички Платонов излаз из *пећине сенки*, и доказ да идејна суштина чека људе духа, као охрабрење и као потрага за суштином којој се непрекидно враћају, јер они и јесу сама та суштина, као и њихов репрезент на плану материјалног света.

Хармонија је образац, образац кроз који се помаљају врхунски српски мислиоци, и они који чине непрекинути низ спознаје бића на српском небу идеје. Ова идеја увек је повратак ка оном ја које недвосмислено постоји са друге стране огледала стварности, јер чак и када је пут неизвестан, а наука дефинитвно нема све одговоре, она ће их у извесном тренутку опазити, јер је свака степеница на путу до истинске спознаје, уједно и један укрштај који чека да буде разрешен. Да ли је у том смислу хармонија и обећање? Да, она то дефинитивно јесте, јер је она духовна суштина ка којој све етапе укрштаја ултимативно морају следити и водити, зато што их хармонија и обликује, и оне се стапају у суштину хармонизоване стварности и представе космоса који је обликован идеалима најдубље хармоније, која је и основни катализатор свега постојећег. Костић нас је уједно научио,

својом филозофијом и поезијом, да пут до истине не мора бити и пут од суштине науке ка суштини поезије, већ да некада и магија поетског израза може обликовати стварност стазе једног научника, и бити његов пут ка истини, онако како је то поетска експресија за Лазу Костића одувек била, његова нескривена потрага, све до суштине духа.

Идеја је израњала иза оквира симетријски и хармонијски усклађеног космоса, а у Костићевом погледу виђења стварности, она је тада била праслика духа, али и дух сам, где је потреба за идејом и њеним утемељењем била транскрибована потреба за духом и његовим одзивом на лицу стварности. Овај дух носио је само једно име – име начела хармоније, јер „Лаза Костић је неизоставно тежио помирењу супротности, и то помирење га је увек подстицало ка хармонији, која је за њега била сазвежђе идеје која се рађа на свом пепелу, да би изнова кроз своје противречје била створена“ (Докић 2024). Лаза Костић је био претеча оне спознаје која обоји стварност дахом духа, која ходи стазом која тежи помирењу супротности и који је неповратно условљен њиме, а свака етапа његовог пута једна је од степеница духовне спознаје и дефиниције, сваки корак обележен је хармонијом, на чијем извору се напајао дух његовог бића. Стаза хармоније га је позвала, и он је одговорио пуном посвећеношћу и тежњом да рекреира пут хармоније на себи својствен начин, све уоквирено укрштајем као примарним аспектом стварности, око кога се све остало формира. Његов пут ка мисли био је обележен духовним идентитетом коме је припадао, спознајом која га је хранила и која је дефинисала основне принципе и моделе постојања за Костића. Његов лет водио га је напред, ка мисли, и натраг, ка себи, ка открићу идеје која је расла заједно са њим и његовим развојем као научника и мислиоца, који својом теоријом иде испред времена коме припада, и дефинише га. Костић не постаје само еманација духа, већ и родоначелник идеје која води ка стваралаштву хармоније и окриљу симетрије, идеје која се креће ка хармонији и постаје њоме апсолутно дефинисана, идеје чија се дефиниција скрива у стварности над елементом хармонијског аспекта који се даље осликава као њена праслика и њен идентитет у бескрају креације онога што људски ум успева и може спознати, јер „иза видљиве стварности, постоји имплицирани ред који повезује све ствари у једну целину” (Bohm 1980, 192).

Ученик Платонове школе, храбри изданак космичке свести која тежи дефиницији реалности кроз оквире метафизике, и кроз креативност и интуицију, удружену са спознајом,

што је уједно била и нека врста његовог личног укрштаја. Његова мисао је својеврсно благо спознаје које нам сада отвара своја врата, и ми смо ту, и крећемо заједно на Одисеју једног хероја мисаоне свести, Лазе Костића. Његова идеја је штит за све оне који хрле далеком грчком небом, и стоје испред идејне Платонове Академије, читајући природу стварности са извора Аполоновог пророчишта у Делфима, јер када неко, попут Лазе Костића, са таквим жаром говори о духу, ми већ знамо којој идејној струји и школи он припада. Како је и сам Платон тврдио, „праведан је онај у коме све три силе душе – разум, страст и жеља – обављају своје функције у складу са својом природом и у међусобној хармонији“ (Plato 1987, 130), а управо та унутрашња равнотежа прожима Костићеву мисаону архитектуру. Његова духовна структура није само естетска, већ и етичка, јер „ритам и хармонија налазе пут до најдубљих места душе и тамо је највише обузимају“ (Plato 1955, 89), што се у његовом делу осећа као унутрашња музика идеја. Као што и 19. век проучавања у Србији дословно и јесте био реинкарнација духовних идеја и са правом га можемо назвати веком начела хармоније, јер кроз њега одзвања песма идејне структуре, која руководи мисли, и ми смо ту да је чујемо. Уз њега су бројни његови савременици који заједно граде Платонову идеју у оквирима српске идејне школе. Посебна блискост осети се између мисли Лазе Костића и Божидара Кнежевића, јер су на истом трагу и ходе истом стазом, развијају исту мисао на паноу духовног идентитета српског народа. И као што Платон каже: „Боље је да се мноштво људи не слаже са мном, него да ја будем у нескладу са самим собом“ (Plato 2012, 416), Костић остаје доследан себи, чак и када је у супротности са духом времена. Његова мисао је потврда да дух узраста над свим антагонизмима, јер је сврха свега била потреба духа да себе осмисли и да учини све друге елементе стварности суштаственијим кроз то осмишљавање.

Али и не слутећи ширину духовне спознаје која их неутољиво и незаустављиво води, они иду и даље од тога, и доспевају пред капије модерне научне мисли, која је тренутно својеврсна игра духа, где све оно што смо сматрали познатим појмовима заузима место питањима достојним једне Алисе, у Земљи Чуда, а разлог за ову врту комешања, наш метафорички јунак би врло лако разумео, и само је показатељ тога да дух може да оспори материју, али материја никада не може да оспори дух. Дух узраста над свим оним што је било антагонизам, јер је сврха свега била потреба духа да себе осмисли и да учини све друге елементе стварности идејно суштаственијим кроз то осмишљавање, стога, дух је потврђен

на паноу историје, а његова дела су одјек кроз векове и незаустављива сила. Као што би то Хегел симболички исказао:

„Дух поступа суштински, он себе претвара у оно што је он по себи, претвара себе у свој чин, своје дело; тако он постаје себи предмет, тако он има себе пред собом као конкретно постојање. Тако ствари стоје с духом једног народа: он је одређен дух који се изграђује у постојећи свет, а онда тај свет постоји и опстаје у његовој религији, у његовом култу, у његовим обичајима, његовом устројству и његовим политичким законима, у целом комплексу његових институција, његовим догађајима и поступцима."

(Хегел 2006, 89)

Дух користи снагу мисли као гориво за уздизање над антагонизмом услед кога стварност постаје сила трансформације духа, као и сила потребе за превазилажењем свих потенцијалних антагонизама које идеја може поседовати. Стварност постаје идеја и идеја постаје стварност у вечном идеалу тренутка који непрекидно остаје исте идејне суштине, али другачијег лика у огледалу познаје које се континуирано смењује. Једнако овако, и Хегел говори о дијалектици која се на плану материјалног непрекидном нити смењује и „окреће се разматрању материјалном у историји, људима и државама кроз које дух проналази свој пут ка остваривању слободе" (McCarney 2000, 32).

Да ли оваква реплика стварности има својој одзив и у савременој мисли, где се ту налази скривени укрштај са научном и филозофском мисли 19. века? И не слутећи, тим окретом ка духовној супстанцији, 19. век је постао претеча модерних промишљања данашњице, која су опредмећена појмовима квантне физике, теорије симулације и дихотомног посматрања стварности, јер је постало неизводљиво говорити о крупним темама без осврта на дихотомију као основну природу самог концепта стварности око нас. Поларитет илузије постаје изнова нови предмет пред којим замишљено око будног посматрача открива слагалицу света, једнако као што је то учинио Лаза Костић. Ово мисаоно откровење бива преточено у идеју водиљу стварности укрштаја, под чијим се радозналим погледом откључава тајна космоса. Тамо где корача симетрија, хармонија је већ сусреће да јој пожели добродошлицу, јер тамо где постоји јаз идеала, биће иде у сусрет себи као дефиницији нове стварности света, која и јесте примарна стварност симетрије – само тога она није била у потпуности свесна, она је само свесно ходила ка своме укрштају.

Укрштај кроз шифре стварности руководи Костићевим идеалом, његова теорија је космичка реализација плана уснулог космоса, древног плана да кроз поларитете досегне суштину, а овај план се једнако остварује на плану појединачног колико на плану општег и космичког, сцена је узајамна и динамична, поларитети воде ка јединству, а разлике ка ултимативном препознавању да све и јесте једна јединствена целина духа, који испред своје спознаје држи огледало, у коме се пресијава његова суштина. Рефлексија духа постаје стварност материјалног света, што је у нашем случају *симетрија*. Костић је овим еманација интуитивне спознаје двоструке природе космоса, чија је суштина скривена у многострукости мултиверзума, који се пред његовим очима разоткрива као стварност идеје у којој космос несувисло траје. Његова теорија дефинитивно је најсличнија М теорији, која у својој основи претпоставља, ни мање ни више, до чисту симетрију универзума. Да ли је могуће да је Лаза Костић толико ишао испред свога времена, да је у 19. веку предосетио велике теорије, које су постале управо оно што је симетрија хармонији, рефлексија суштине, која се сада испољава на више различитих нивоа, космичког. Колико је наш Лаза Костић суштински весник свега тога, а колико наследник европске струје која је поставила идеју хармоније за своју мисао водиљу и свој суштински одзив стварности?

ХАРМОНИЈА КАО ЗАКОН СВЕТА: ЕВРОПСКА ФИЛОЗОФСКА МАТРИЦА

Лаза Костић не говори тек језиком нових нараштаја, већ његова мисаоност извире из дубоке усклађености са мислима претходника, и шапуће језиком мислиоца и великана који су ходили пре њега, и који су утицали на формирање његове идејне матрице. Ови мислиоци су увек доносили нову мисао на крилима старих узлета, и то мисао која је била резултат храбрости да се изговори смела идеја, иако је неретко та нова мисао била и ускрснуће старих идеала. Ови идеали говоре кроз претходнике као што су Шелинг и Новалис, и који даље посредно и непосредно, утичу и на Костићев пут, кроз његов осврт ка традицији, која потом, његовим узлетом, остварује ново позиционирање у оквиру спрске традиције и идејне космологије. Он није само мислио своју филозофску мисао, он је њу дубоко осећао као животну идеју водиљу, али једнако тако, он није сам у свом говору о њој, у њему одзвања одјек претходних идеала и векова.

Управо у том преплитању старог и новог, у том тихом дијалогу између европске романтичарске мисли и српске духовне матрице, Костић проналази свој унутрашњи ослонац. Шелинг му отвара простор у ком природа није пуки материјални пејзаж, већ живи организам, динамичка целина у којој се дух и материја прожимају као два лица исте стварности. Тај шелинговски импулс, где је свет једна велика, самостварајућа хармонија, постаје за Костића кључ за разумевање сопствене поетске и филозофске мисије. Он у традицији не види окамењену форму, већ живи ток, једну врсту космичког дисања које се наставља у његовој речи.

Шелингов став да „ништа у историји није случајно" и да је природа испољавање свести кроз лик хармоније на сцени космичког, као да дише у Костићевом, али и ставу Божидара Кнежевића кроз огледало у ком историја мора постојати на темељима хармоније, јер је то њена неизбежност, њен дух и њен дах кроз векове, њено неопозиво ја, које се као светлост помаља иза сваког обелиска духа, тамо где је постојао увек додир хармоније са светом у чијем обличју ствара. Управо духовно стваралаштво, тренутак је и када симетрија хитрим кораком сусреће хармонију, али је не може задржати, и само духовно здање као такво, почетна је премиса и потврда да хармонија руководи светом и стварношћу као њена *апсолутна идеја* и њен услов sine qua non.

Управо у том пресеку, тамо где се Шелингова космичка нужност, Кнежевићева историјска закономерност и Костићева поетска визија додирују, открива се европска нит која осветљава раскош Костићеве мисли о хармонији. За Шелинга, хармонија је унутрашњи закон света, онај скривени ритам који прожима природу као „видљиви дух" и историју као њен продужени дах. За Божидара Кнежевића, историја је могућа само ако у себи носи ту исту хармонијску осу, јер без ње би се распала у хаос случајности. А за Костића, тај дубоки *европски импулс* постаје поетска и филозофска чињеница: хармонија није само естетски идеал, већ онтолошки услов постојања света.

Зато је за Костића духовно стваралаштво више од уметничког чина, оно је тренутак у ком се космичка хармонија огледа у људском духу. Симетрија, као рационални облик, може само наговестити хармонију, али је не може задржати; хармонија увек измиче, увек превазилази форму, увек се уздиже у нешто више. У томе је Костићев *европски корен*: он мисли хармонију као живи укрштај, као динамичку синтезу, као оно што стоји изнад и у

корену сваке форме, али се у њој на тренутак открива, као вео који пред оком идеала застане, да би живу форму у даху створио. Лаза је изданак те живе форме хармоније, која се као идеја и као идеал прелама кроз европске токове духа. Она је та која успоставља правила и под чијим будним оком сазревају токови историје. А у његовом поетском импулсу видимо и нит европског пантеизма о коме ће и касније говорити.

У том укрштају, Костић постаје лампа која на српском духовном простору осветљава европску идеју хармоније – идеју да свет није низ случајности, већ унутрашњи поредак; да историја није хаос, већ усаглашеност; да стваралаштво није украс, већ доказ да хармонија делује у човеку као што делује у космосу, неопозиво и јасно. У његовој мисли, хармонија је не само апсолутна идеја, већ и апсолутна нужност: услов да свет буде свет, а дух – дух.

Новалис, са друге стране, уноси у Костићеву мисао ону танану, мистичну светлост која се јавља када се свет посматра као непрекидна мрежа симболичких кореспонденција. За Новалиса, хармонија није само склад, већ пут ка унутрашњем преображају, ка дубљем разумевању бића. Костић ту линију преузима не као пуки ученик, већ као онај који у њој препознаје сопствени унутрашњи преображај, тамо где хармонија постаје начин да се свет ослушне, да се у његовим пукотинама пронађе светлост, да се у несагласју открије могућност новог склада. Тако се у Костићевој мисли, Шелингова космичка епопеја и Новалисова мистичка унутрашњост, стапају у један јединствени поетички и филозофски ток. Он не преузима њихове идеје као готове форме, већ их претапа у сопствени духовни пејзаж, онај у ком европска мисао добија нови живот у оквиру српске културе. Костићев узлет није бекство од традиције, већ њено преображавање. Он је онај који слуша гласове претходника, али их и претвара у нову мелодију, у хармонију која припада и њему и народу коме се обраћа.

У том тихом, али моћном дијалогу са европском мисаоном баштином, Костић проналази не само инспирацију већ и онтолошки темељ сопственог поимања хармоније. Шелинг му нуди визију природе као живе тоталности, као органске целине у којој се дух и материја не супротстављају, већ једно друго осветљавају. У *Филозофији уметности*, Шелинг пише да је уметност „органон и документ целокупне филозофије“ (Schelling 1989, 23), што је мисао која се дубоко укорењује у Костићеву поетику: уметност није украс, већ место где се свет открива у својој највишој хармонији. Костић управо у том шелинговском

поимању уметности као откровења препознаје сопствени задатак – да кроз филозофску и поетску мисао ухвати оно што је у стварности већ присутно као скривени склад.

Новалис, пак, уноси у Костићеву мисао ону мистичну, унутрашњу светлост која свет чини прозирним за дубље значење. Његова чувена реченица да „свет постаје сан, а сан свет“ (Novalis 1997, 60) делује као духовни мост ка Костићевом поимању хармоније као нечег што се рађа у додиру видљивог и невидљивог. Новалисова идеја да је поезија „апсолутно реална“ јер открива унутрашње законе бића (Novalis, 1997) подстиче Костића да у традицији не тражи само историјски континуитет, већ и метафизичку дубину – да у старом препозна оно што је вечно и неизбрисиво.

Управо у додиру са конкретним Костићевим делима, постаје јасно како се Шелингова органичка целина и Новалисова мистичка унутрашњост претапају у његову поетику. Највидљивије је то у *Santa Maria della Salute*, песми која није само лирски излив, већ метафизички чин, те покушај да се ухвати тренутак у ком се свет, љубав и (бес)коначност састављају у једну вишу хармонију, и где космичке истине одзвањају новим акордима стварности. Када Костић каже да „све што беше сан је било“ и да се „у вечност претаче“ (Костић, 1962), он не говори само о личном болу, већ о оном новалисовском преображају стварности у симбол, у дубљи слој бића. Новалисова мисао да је поезија „пут унутрашњег ослобођења“ (Novalis 1997, 74) овде одјекује као тихи подземни ток, тамо где Костићев стих постаје простор где се лична *(бе)смртна судбина* преображава у космичку визију.

Шелингова идеја да је уметност „највиши органон филозофије“ (Schelling 1989, 23) такође се јасно огледа у Костићевом приступу песничкој речи. У његовим есејима о лепоти, нарочито у „О језику и сазнању“, Костић инсистира да је лепота „склад супротности“, да је истинска уметност она која „помирује оно што је у стварности раздвојено“ (Костић, 1972). То је чиста шелинговска линија и уметност као место где се дух и природа, идеално и реално, коначно сусрећу у једној вишој синтези. Костић не говори о хармонији као о миру, већ као о динамичкој синтези, као о тренутку када се несагласја претварају у склад, и када се хаос велелепно уздиже у форму. Управо зато Костићев однос према српској традицији није носталгичан, већ стваралачки. Он у њој препознаје живи материјал, нешто што се може уздићи у виши облик, као што је Шелинг видео природу као „видљиви дух“, а Новалис свет

као „симболички текст“. Када Костић у својим есејима оживљава српску историју, он то чини, не као хроничар, већ као онај који у прошлости тражи архетипске обрасце хармоније. Његова визија традиције је увек визија преображаја, старо се не понавља, већ се уздиже, добија ново обличје, и открива нову светлост. И ми сада видимо да се у Костићевом делу европска романтичарска мисао не јавља као утицај, већ као унутрашњи резонантни простор. Шелинг му даје структуру космичке призме, Новалис дубину унутрашњег преображаја, а Костић, он све то претвара у јединствену поетику која припада и европској и српској духовној линији и која је њихов јединствени *укрштај*. У његовој речи хармонија није само естетска категорија, већ начин постојања: начин да се свет сагледа као целина у којој се свака супротност може уздићи у склад – и неоспорно сагласје које се, попут рефлексије, прелама на свакој површини стварности. Додир са духом никада није једнозначан, он трансформише, и то је оно што опажају и вође епохе романтизма, као истинске претече Лазиног успона.

Управо у том сложеном ткању европске мисли, ту где се Шелингова органичка целина и Новалисова мистичка унутрашњост већ преламају кроз Костићеву поетику, могу се јасно уочити и шири оквири које су касније артикулисали Isaiah Berlin, M. H. Abrams и Frederick Beiser. Они нам омогућавају да Костића сагледамо не само као наследника романтизма, већ као мислиоца који у себи носи све његове унутрашње напетости, које представљају распон између слободе и нужности, између индивидуалног генија и културне традиције, између космичког склада и историјске фрагментације.

Isaiah Berlin, у својој анализи романтизма као „револуције у свести“ (Berlin, 2013), истиче да је суштина романтичарског духа управо у одбијању једног јединог, универзалног поретка, кроз уочавање многострукости идеја, баш као што би то видео и Лаза у раскоши својих укрштаја. За Берлина, романтизам је простор где се истина рађа из множине, из судара визија, из онога што је он назвао „плурализмом вредности“. Када Костић говори о „складу несагласја“, он заправо интуитивно остварује оно што ће Берлин касније теоријски формулисати, а то је да *хармонија* није у укидању разлика, већ у њиховом уздизању у вишу ритмичку представу света, која се позиционира на разликама, да би их у једном замаху превладала. Костићев свет није монохроматски; наиме, он је полифонија у којој свака

супротност има своје место, своју боју и своју истину, која се даље разлаже ка јединој истини која формулише дух, а то је хармонија као њена суштина.

M. H. Abrams, у свом класичном делу *The Mirror and the Lamp*, показује да је романтизам променио саму природу уметности: од огледала које одражава свет ка лампи која га осветљава изнутра (Abrams, 1953). Управо тај преображај је кључан за разумевање Костића. Његова поезија није опис стварности, већ њено унутрашње осветљење. У *Santa Maria della Salute* светлост не долази споља, већ из дубине бића, из оног новалисовског „унутрашњег пламена“ који претвара бол у визију и усклик. Костићев стих је та лампа: он не рефлектује, већ ствара; не приказује, већ преображава, а таква је и његова филозофска мисао, која уме да завири у суштину структуре и да је, трансформисану, изведе на светлост дана, или му, пак, она, у тренутку поетског препознавања, сама долази као светлост нове стазе, која тако неодољиво привлачи његово биће, и где он смело и суверено ходи.

Frederick Beiser, један од најзначајнијих савремених историчара романтизма, наглашава да је немачки романтизам био пре свега „пројекат помирења“ и покушај да се превазиђу пукотине модерности кроз синтезу уметности, филозофије и живота (Beiser, 2003). Управо у том кључу, Костић постаје дубоко разумљив: његова тежња ка хармонији није естетска, већ *онтолошка*. Он тражи начин да се свет поново састави, да се фрагменти модерног искуства повежу у једну целину. Његова поезија је покушај да се, упркос историјским ломовима, пронађе онај виши ред који Шелинг назива „живим јединством“, а Новалис „унутрашњим смислом света“.

Тако се у Костићевој мисли, када је сагледамо кроз Берлина, Абрамса и Бајзера, открива једна дубља истина: он није само српски романтичар, већ мислилац европског формата, онај који у свом делу проживљава све велике напетости романтичарске епохе. Његова хармонија није бекство од несагласја, већ њихово уздизање; није повратак прошлости, већ њено преображавање; није копија европских узора, већ њихово стваралачко претапање у нови, српски тон.

Европски утицај више није само тихо куцање на вратима српских идеала, већ укрштај са токовима нове свести коју је тада доносио Костић. У раскоши Костићеве мисли препознаје се дубока европска нит која се, од Шелинга и Новалиса до Берлина, Абрамса и Бајзера, улива у његову визију хармоније као живог укрштаја различитих сила. Шелингова

идеја органичког јединства супротности, где је природа „видљиви дух“ а дух „невидљива природа“ (Schelling, 1989), даје Костићу онтолошки темељ за појам склада несагласја, јер хармонија је могућа само тамо где се различито додирује, прожима и укрштајем уздиже у виши ред. Новалисова мистичка унутрашњост, његова мисао да свет постаје разумљив тек у пресеку видљивог и невидљивог (Novalis, 1997), прелама се у Костићевој поетици као унутрашње светло које претвара бол, љубав и идеал у једну метафизичку целину. Савремени аналитичари романтизма, попут Берлина, који романтизам види као плурализам вредности и одбијање једног јединог поретка (Berlin, 2013), омогућавају да се Костићев склад несагласја сагледа као дубоко европски, дакле, хармонија није у укидању разлика, већ у њиховом уздизању у полифонију. Абрамсова лампа, која осветљава свет изнутра (Abrams, 1953), пружа кључ за разумевање Костића као песника који не одражава стварност, већ је преображава у унутрашњи ритам, у светлост која спаја оно што је раздвојено. А Бајзерово читање романтизма као „пројекта помирења“ (Beiser, 2003) открива да Костићев појам хармоније није само естетски, већ културно-историјски чин, јер он у српску традицију уноси европску идеју да се свет може поново саставити, да се фрагменти могу повезати у једну живу целину, и да се међусобно не негирају већ састају. Тако Костић постаје лампа која на српском подручју осветљава *европску визију хармоније* – не као мир, већ као живи антагонизам и динамички укрштај, као смело помирење различитих сила у једном вишем, космичком сазвучју.

Он није само наследник те велике линије, већ њен живи изданак, она лампа која на српском простору осветљава хармонију као празакон света, као његову унутрашњу логику и његов дах, који непрекидно тиња над стварношћу. И управо зато је драгоцено што се тај исти преображај, тај исти осећај да хармонија није идеал већ закон, јавља и у његовој преписци. У својим писмима, у тим интимним просторима мисли, Костић не говори као песник који гради метафору, већ као мислилац који сведочи о ономе што је у њему већ одавно сазрело, а то је да свет има свој ред, да историја има своју непобитну структуираност, да човек вреди по складу који носи у себи. Тако се европска идеја хармоније, рођена у делима Шилера и Гетеа, а продубљена у романтичарској филозофији, у Костићевој речи претвара у живу чињеницу – у оно што он не само мисли, већ и живи, и што се у његовој преписци јасно оглашава као темељ његовог погледа на свет.

У загрљају европског оквира, где Шелингова идеја да „ништа у историји није случајно“ прожима Кнежевићево уверење да историја „дише хармонијом као својим унутрашњим законом“, а Костићево сопствено разумевање хармоније добија своју најјаснију потврду у његовој преписци. У писмима Валтазару Богишићу, која су један од најзначајнијих докумената његовог интелектуалног живота, Костић више пута наглашава да свет није хаотичан, већ уређен унутрашњим поретком (Костић, 2017). Ова реченица, наизглед практична, у себи носи јасну шелинговску нијансу: уверење да је хармонија унутрашњи принцип стварности, а не спољашњи украс. Ова мисао стоји у непосредном дијалогу са Кнежевићевим ставом да историја мора бити „организам хармоније“, али и са Шелинговим уверењем да је историја „пут духа ка самом себи“. Костић, дакле, не само да преузима европску идеју хармоније као нужност, већ је у својој преписци експлицитно артикулише као сопствено уверење.

Сличан тон налазимо и у преписци са Николом Теслом, где откривамо да је за Костића хармонија не само космички или историјски принцип, већ и антрополошки: човек је вредан онолико колико у себи носи унутрашњи склад. Управо ту се његова мисао укршта са Новалисом, који је писао да је „унутрашњи поредак човека одраз поретка света“, као и са Берлином, који је романтизам видео као простор у ком се вредности не поништавају, већ коегзистирају у плуралистичкој хармонији. Када Костић говори о „складу несагласја“, он заправо формулише оно што ће Берлин касније назвати „плурализмом вредности“, хармонију која не укида разлике, већ их уздиже у виши ред.

Тако се у Костићевој мисли, када је сагледамо кроз његову преписку, открива дубока европска линија: хармонија као нужност (Шелинг), као историјски закон (Кнежевић), као унутрашњи поредак човека (Новалис), као плуралистички принцип (Берлин), као унутрашње осветљење (Абрамс), и као културно-историјска синтеза (Бајзер). Костић није само рефлектор европских идеја – он је њихов стваралац у српском контексту, лампа која осветљава хармонију као темељни закон света, историје и духа. Његова преписка то јасно показује: хармонија није за њега метафора, већ онтолошка чињеница, sine qua non сваког стварања, сваке мисли, сваког додира човека са светом.

Лаза је изданак те живе форме хармоније, која се као идеја и као идеал прелама кроз европске токове духа. Она је та која успоставља правила и под чијим будним оком сазревају

токови историје; она је, како би Шелинг рекао, „унутрашњи закон света“ који делује и онда када нам се чини да влада расуло. Управо у том интимном препознавању стварности, у том осећању да кроз свет струји један исти ритам, видимо и нит европског пантеизма која ће касније у Костићевој мисли добити своју јасну артикулацију. Али та нит није само шелинговска или новалисовска: она је дубоко укорењена и у шилеровском поимању хармоније као помирења супротних нагонâ. У *Писмима о естетском васпитању човека*, Шилер говори да се истинска слобода и лепота рађају тек у „играјућем нагону“ (Spieltrieb), у оном простору где се нагон форме и нагон материје сусрећу у динамичком складу (Schiller, 2005). Тај модел хармоније као живог укрштаја, као синтезе која није статична већ стално постајање, дубоко одјекује у Костићевом „складу несагласја“, где се различите силе не поништавају, већ уздижу у виши ред.

Гете, са друге стране, уноси у ову линију ону органичку, пантеистичку визију природе као живе целине, као непрекидног процеса постајања (Werden). Његова идеја Urphänomen, пра-феномена који стоји иза свих појава, савршено се уклапа у Костићево осећање да хармонија није спољашњи поредак, већ унутрашњи ритам света, онај исти ритам који се у човеку јавља као стваралачки импулс (Goethe, 1998). Када Костић позиционира духовно стваралаштво као тренутак у ком симетрија кроз укрштај сусреће хармонију, али је не може задржати, он заправо артикулише гетеовску идеју да је свака форма само тренутак у бескрајном кретању природе, да је хармонија увек изнад форме, увек у процесу, увек у светлости која се помаља иза сваког обелиска духа, и која и јесте његова финална станица, баш као што је то и Костић описао у својој песми – беспрекорно.

На тај начин се, у Костићевој мисли, када је сагледамо у ширем европском контексту, открива једна раскошна линија: Шелингова космичка нужност, Новалисова мистичка унутрашњост, Шилерово помирење нагонâ и Гетеова органичка целина природе. Костић није само наследник ових идеја, он је и њихов стваралац у српском простору, лампа која осветљава хармонију као темељни закон света, историје и духа. У његовој мисли хармонија није украс, већ услов; није симетрија, већ живи укрштај; није идеал, већ дах света који се у човеку претвара у стваралачку светлост.

И у том широком европском оквиру, где се романтизам јавља као простор у ком се наука, мит и уметност више не раздвајају већ прожимају, Костићева мисао добија још једну

дубљу димензију. Iain McCalman, у својим студијама о романтичарској култури, показује да је романтизам био „епоха у којој су научници, песници и филозофи делили исту визију света као живог организма“ (McCalman, 2010). То је онај исти ритам који препознајемо у Костићевом поимању хармоније: свет није механички склоп, већ динамичка целина у којој се различите силе укрштају и прожимају. То је и тренутак када се јавља и она линија коју савремени историчар културе препознаје као суштину романтичарске епистеме: свет као жива целина у којој се наука, поезија и мит не раздвајају, већ прожимају у једној истој визији хармоније. McCalman показује да је романтизам био „епоха у којој су научници и песници делили исту представу о природи као динамичком организму“ (McCalman, 2010), што је управо онај импулс који препознајемо у Костићевом поимању „склада несагласја“. Као што је за Шелинга хармонија унутрашњи закон света, а за Гетеа прафеномен који прожима све облике, тако је за њега романтичарска наука простор у ком се различите силе сусрећу у живом укрштају. Костић стоји у самом средишту тог укрштаја, јер он разуме хармонију као космички ритам, осећа је као гетеовску светлост која струји кроз природу, и живи је као романтичарску синтезу науке, духа и поезије. У његовој речи, све ове европске линије не постоје као цитати или утицаји, већ као један исти дах – дах хармоније која прожима свет, историју и човека.

McCalman истиче да је романтичарска наука била вођена идејом да се „природа мора разумети кроз њене унутрашње корелације, кроз њену симфонијску структуру“ (McCalman, 2010). Управо тај поглед на свет као симфонију, као живи организам, као хармонију у сталном постајању, одјекује у Костићевој мисли. Он није романтичар само по стилу, већ по епистемологији: његово разумевање историје, природе и духа почива на уверењу да све постоји у унутрашњем ритму, у складу који није дат, већ се стално изнова рађа.

Када Костић говори о „складу несагласја“, он заправо артикулише оно што McCalman препознаје као суштину романтичарске научне револуције: хармонија није мир, већ динамички укрштај; није статичка равнотежа, већ живи процес у ком се различите силе сусрећу, препознају и уздижу у виши ред. У том смислу, Костић стоји у истој линији са европским мислиоцима који су у романтизму видели не бекство од науке, већ њено преображавање, њен повратак ка унутрашњем, ка органском, ка хармонијском.

Тако McCalman постаје савршен савремени теоријски рефлектор који осветљава Костићеву позицију: он нам показује да је Костићево поимање хармоније дубоко укорењено у европској традицији, у којој се наука и поезија не раздвајају, већ прожимају у једну исту визију света као живе целине. Костић је, у том смислу, не само песник, већ и мислилац романтичарске науке, онај који у хармонији види унутрашњи закон стварности, њен усклик, њен дах.

Кант је, на известан начин, антиципирао све ове европске токове хармоније тиме што је у темељ естетике поставио идеју слободне складности (freie Gesetzmäßigkeit), оног унутрашњег ритма у коме се разум и имагинација сусрећу у „слободној игри“ (Kant, 2000). Тај тренутак слободне игре није само психолошки опис, већ први модерни покушај да се хармонија схвати као динамички однос, као живи укрштај различитих сила у субјекту. Кант тиме отвара врата ономе што ће касније постати романтичарска визија света као органске целине: у његовој естетици већ постоји импулс да се лепота јавља тамо где се различите моћи духа додирују у једном вишем, неухватљивом складу. Управо тај кантовски модел унутрашње хармоније биће продубљен код Шелинга у идеји природе као „видљивог духа“, код Гетеа у органици природе, код Шилера у помирењу нагонâ, а у романтичарској науци – како показује McCalman, у визији света као живог организма.

Хегел ће касније, наравно, све то уздићи у дијалектичку структуру, у идеју да се истина рађа у синтези супротности, али Кант је тај који је први показао да хармонија није дата, већ стварана – да је она резултат унутрашњег кретања духа. У том смислу, Кант стоји као тихи претходник свих оних европских мислилаца који ће хармонију видети као живи процес, као динамички укрштај, као оно што се рађа у додиру различитих сила. И управо у том кантовском темељу можемо препознати и дубљи корен Костићевог „склада несагласја“: хармонија није мир, већ кретање; није симетрија, већ унутрашњи ритам; није спољашњи поредак, већ оно што дух у себи ствара као свој највиши закон. Укрштај настаје на пресеку духовног и материјалног које је у потрази за својим вишим ја сусрело идеју која трансформише и спаја несувисле снаге одраза и рефлексије апсолута који у потрази за собом, на својим сопственим крилима пише историју света као потребу духа да кроз привремени антагонизам и привидне препреке једном и заувек спознаје себе. То је тачка у којој се одраз и рефлексија апсолута спајају у један исти покрет: апсолут, тражећи себе,

исписује историју света као нужност духа да кроз привремене антагонизме, привидне препреке и пролазне раздвојености постепено открива сопствену суштину. У том процесу, хармонија се не јавља као датост, већ као резултат кретања, као унутрашњи закон који омогућава да се супротности не пониште, већ уздигну у виши ред, у јединство које дух препознаје као своје сопствено огледало.

Управо у том кантовском темељу, у идеји да се хармонија не затиче него ствара, да је она резултат унутрашњег кретања духа, слободне игре моћи и унутрашњег ритма који превазилази сваку појединачну форму, појављује се онај тихи импулс који ће Хегел касније уздићи у дијалектичку структуру. Кант је први показао да је склад могућ само у динамици, у живом додиру различитих сила у субјекту; Хегел ће тај додир проширити на целину стварности, на историју, на дух у његовом кретању ка самом себи и његову ауторефлексију. Тако се између њих двојице успоставља једна дубока линија: код Канта хармонија је унутрашња могућност, код Хегела она постаје историјска нужност, код Канта је она игра, код Хегела постајање; код Канта је она услов слободе, код Хегела њен облик у свету. И управо у том прелазу, између кантовске слободне складности и хегеловске дијалектичке синтезе, можемо препознати и простор у ком се Костићева мисао најприродније смешта: простор где се хармонија јавља као живи укрштај, као ритам који прожима и субјект и историју, и који се у поезији открива као њен највиши закон.

Као у огледалу које не одражава само лик, већ и дубину онога што стоји иза њега, тако се у европској мисли – од Канта и његове слободног склада,, преко Шелинга и његове космичке нужности, Гетеове органичке целине, Шилеровог помирења нагонâ, до романтичарске науке коју осветљава McCalman постепено обликује једна велика визија хармоније као живог укрштаја. Та визија није ни статична ни затворена: она је процес, рефлексија, непрекидна игра сила које се сусрећу, препознају и уздижу у виши ред. И управо у том огледалу европског духа појављује се Лаза Костић као његов јединствени одјек на српском простору – не као пуки наследник, већ као онај који ту хармонију проживљава, преображава и претвара у сопствени закон стварања. У његовој мисли, све ове линије не постоје као цитати, већ као један исти дах: дах света који тражи склад, дах историје која тежи детерминизму, дах духа који у поезији налази свој највиши облик. И баш ту, у том огледалу које спаја европско и српско, појављује се простор у ком ће Хегелова дијалектика

добити своје природно место – као следећи корак у разумевању хармоније као живог, историјског и духовног кретања.

У том широком европском огледалу, где се хармонија јавља као унутрашњи закон света, као динамички укрштај различитих сила и као ритам који прожима природу, историју и дух, појављује се Лаза Костић као онај који ту идеју не само преузима, већ је преображава у оквирима српске културе. Његова мисао стоји на раскршћу: са једне стране, у њој одјекују кантовска слободна складност, шелинговска космичка нужност, гетеовска органичка целина и шилеровско помирење нагонâ; са друге стране, тај исти ритам хармоније прелива се у српску духовну традицију, где ће Божидар Кнежевић и Иван Ђаја развити сопствене визије историјског и културног склада.

Костић је, у том смислу, први велики мост: он у српску културу уноси европску идеју хармоније као живог процеса, као унутрашњег закона стварности, као онога што руководи светом и човеком. И управо зато ће Кнежевићев став да историја „дише хармонијом као својим унутрашњим законом“ и Ђајино поимање културе као динамичке целине имати у Костићу своју антиципацију. Оно што је код Кнежевића историјска нужност, а код Ђаје културни организам, код Костића је већ присутно као поетско-филозофска чињеница: хармонија је sine qua non света, оно сагласје које прожима све облике постојања.

Тада се Костић појављује као прва велика тачка у српској култури, где се европска идеја хармоније укорењује, преображава и добија свој јединствени облик. Он стоји као лампа између два света: између европске метафизике и српске духовне традиције, између романтичарске визије природе и српског поимања историје, између космичког ритма и културног постајања. И управо тај прелаз, тај живи мост, омогућава и појављивање Кнежевића и Ђаје, као мислилаца који ће хармонију у српској култури развити у сопственим правцима, али увек у светлости коју је европски ток већ упалио.

У том огледалу европске хармоније, где се идеје Канта, Шелинга, Гетеа, Шилера и романтичарске науке преливају у један јединствени израз, појављује се Лаза Костић као онај који ту светлост преводи у српски духовни простор. Он није само посредник, већ стваралац, и у његовој мисли хармонија престаје да буде европска метафизичка категорија и постаје унутрашњи закон српске културе, њен одзив, њена могућност и њен идеал. И управо зато је природно да се уз Костића јављају Кнежевић и Ђаја – не као случајност на

путу хармоније, већ као мислиоци који настављају исту линију, сваки на свој начин, али у светлости коју је Костић својом бакљом укрштаја посебно упалио. У том погледу, они су наставили идеју, али је и надоградили сваки својим посебним доприносом, који је постао и њихов ултимативни одзив европској идеји, а која је над њима исплела позив ка стварности која постоји и дише за обличје хармоније, и чији је посебни импулс потреба да хармонија постане више од идеје, да оствари позицију у којој се она разоткрива као архе света и стварности. Хармонија није више само идеја, она је њихов опус.

Кнежевићево уверење да историја „дише хармонијом као својим унутрашњим законом“ није изолована појава, већ продужетак онога што је Костић већ осетио као космички закон, да свет није низ случајности, већ укрштај који се прелама кроз векове. Ђајино поимање културе као органичке целине, као живог организма у ком се делови прожимају у једном вишем поретку, такође стоји у истој линији: то је гетеовска нит која је у Костићу већ наишла свој први српски одјек. Тада се у српској култури постепено обликује једна јединствена идеја хармоније, идеја која није ни пука симетрија ни идеалистички украс, већ живи закон света, историје и духа. Костић је, у том смислу, прва велика тачка у којој се европска метафизика хармоније укорењује у српској мисли. Кнежевић ће ту хармонију видети у историји, Ђаја у култури, али обојица стоје на тлу који је Костић дефинисао, симетрија и хармонија су близнакиње начела стварности.

Када се Костићево поимање хармоније сагледа у ширем европском контексту 18. и 19. века, постаје јасно да његова мисао не припада романтичарској естетици, већ једној дубљој филозофској линији која се развија од Канта, преко немачког идеализма, до раних форми историјске филозофије. Кантова идеја моћи сазнања поставља темељ за разумевање хармоније као унутрашње релације која није естетски украс, већ структурни услов мишљења и суда. У том смислу, Костићево поимање хармоније као sine qua non света стоји ближе кантовској трансценденталној аналитици него романтичарској поетици: хармонија је за њега начин на који свет уопште може бити мислив и појмљив. Уједно, кроз ту перспективу бивају остварена и његова најизразитија дела, и његов узлет ка вечности добија и своја прва крила. На овај начин, Лаза отвара своја врата идеалу, који потом говори са њим и кроз њега.

Шелинг затим продубљује ову линију у правцу онтологије: природа као „видљиви дух“ и дух као „невидљива природа“ не представљају романтичарску метафору, већ филозофску тврдњу о јединству стварности, о томе да је хармонија унутрашњи закон бића. Костићево разумевање хармоније као космичке нужности, као онога што прожима и природу и историју, директно се надовезује на овај идеалистички оквир. Он не преузима Шелинга као песник, већ као мислилац који у хармонији препознаје онтолошки принцип, и естетски идеал.

Гете, у својим научним студијама, такође стоји ван романтизма у ужем смислу: његова идеја Urphänomena није поетска, већ епистемолошка, као и покушај да се утврди унутрашњи закон појава, њихово сагласје, и њихова законитост. Управо тај гетеовски модел органичке целине, у којој делови постоје само у односу на целину, представља један од најдубљих европских корена Костићевог поимања хармоније као динамичког укрштаја. То није романтичарска слика природе, већ филозофија природе.

Шилер, у *Писмима о естетском васпитању човека*, такође, не нуди естетику у уметничком смислу, већ антрополошку структуру слободе: хармонија је могућа само као помирење различитих нагонâ, као унутрашњи закон човека. Костићево уверење стоји у директној линији са овом европском антрополошком традицијом. И најзад, савремена тумачења романтичарске науке, попут оних које износи McCalman, показују да је европска мисао 19. века тежила ка интеграцији знања, и ка разумевању света као живе целине. Костићево поимање хармоније као унутрашњег закона историје и природе није романтичарска естетизација, већ учешће у тој широј европској филозофској тенденцији. У том смислу, Костић је и песник који говори о бесмртном, али и филозоф хармоније који наставља линију европске мисли од Канта до идеализма и ране историјске филозофије. Његова хармонија није стил, већ структура; није естетика, већ онтологија; није поетски украс, већ филозофски закон.

Иако је ова дисертација усмерена пре свега на историју и филозофију његове мисли, неопходно је признати да је европски романтизам одиграо значајну улогу у обликовању духовне климе у којој се идеја хармоније поново јавила као централна тема европске културе. Романтизам је, упркос својој естетичкој разноликости, био дубоко филозофски покрет: он је отворио питања о унутрашњем јединству природе, о динамици духа, о односу

појединца и целине, о хармоничном карактеру света, питања која ће касније систематизовати немачки идеализам и историјска филозофија 19. века. Управо тај романтичарски импулс ка целини, ка живом јединству, ка превазилажењу механичког погледа на свет, представља важну позадину за разумевање европске филозофије хармоније. У том смислу, романтизам није естетички украс у овој дисертацији, већ културни простор у коме се јављају теме које су Кант, Шелинг, Хегел и други каснији мислиоци развили у стабилне филозофске концепте. И иако Костић не припада романтизму у ужем смислу, он делује у култури која је већ прожета и индукована тим питањима, што омогућава да се његова филозофија хармоније чита у ширем европском контексту.

Романтизам, иако није централна оса ове дисертације, представља важан духовни хоризонт европске културе у коме су се поново отворила питања која ће филозофија 18. и 19. века систематизовати: питања о јединству природе, о унутрашњем ритму стварности, о динамици духа и његовом односу према целини. У том смислу, романтизам није само књижевни покрет, већ културни простор у коме се јавља нова осетљивост за хармонију као принципом који превазилази механицистички поглед на свет. Тај импулс ка целини, ка организованом јединству, ка прожимању различитих сфера искуства, представља драгоцену позадину за разумевање европске филозофије хармоније, али не и њен теоријски темељ.

Управо зато је важно нагласити да се Костићево поимање хармоније не може свести само на романтичарску естетику. Он не припада романтизму у ужем смислу, нити његова мисао произилази из поетичких категорија тог доба. Напротив, Костић стоји у линији европске филозофске мисли која се развија од Канта, преко Шелинга и Гетеа, до раних облика историјске филозофије: линији у којој је хармонија пре свега онтолошки и епистемолошки принцип, а не стилска или естетска категорија. Романтизам је ту важан као културни контекст, као простор у коме се питање хармоније поново јавља, али је филозофија та која га обликује, продубљује и чини структурним законом света.

У том прелазу, између романтичарске осетљивости и филозофске систематичности, израња Лаза Костић, као мислилац који хармонију не разуме као поетску слику, већ као унутрашњи закон стварности. Он је, у том смислу, ближи европској филозофској традицији него романтичарској естетици: његова хармонија није украс, већ сила; није стил, већ

структура; није емоционални тон, већ онтолошки принцип. И управо та позиција омогућава да се Костић природно повеже са српском линијом филозофије хармоније, са Кнежевићем и Ђајом, али и као њен први велики носилац и утемељивач, који у хармонији проналази шифру и мотиве стварности

Костић је у том смислу прва велика тачка пресека: он у српску културну свест уноси европску идеју хармоније као унутрашњег закона стварности, као динамичког односа духа и историје, као онтолошког принципа који превазилази све појединачне форме. Тако се у српској мисли постепено обликује јединствена филозофија хармоније, не као естетички мотив, већ као дубоки онтолошки и историјски принцип који прожима целину нашег духовног искуства.

ИСТОРИЈА КАО ЕМАНАЦИЈА ИДЕЈЕ: КОСТИЋ У ДИЈАЛОГУ СА САВРЕМНИЦИМА

Идеји претходи хармонија мисли која дејствује на пољу стварности и реалности и која трансцендира искуство кроз матрикс значења. Човек и идеја стоје једно наспрам другог као симетрија и хармонија, као значење и свеобухватност значења, као идентитет и његова суштина. Еманација идентитета се одвија кроз ступњевите прелазе, на плану времена ти ступњеви су векови кроз које се идеја проналази у свом (не)симетрично апстрахованом значењу.

Зашто хармонија јесте идеја? Зато што без ње обликовање стварности не би било могуће, на плану мултиверзума, без хармоније читав космос би био хаос и његова суштина би била дистопија која не може да открије своју сврху. Стога је неопходна хармонија, а онај ко доноси ову врсту хармоније управо је човек, и то својом мишљу и својим интелектуалним делањем. Његово културно наслеђе његов је одзив хармонији као симетрији која је себе усагласила у једно и у целину. И то је Костићева кључна идеја, али и идеја његових савременика и претходника који су служили идеји хармоније.

Ум је тај који доприноси разумевању стварности, интелигенција усаглашава све делове космоса у једну идеју. Интелект и космос су сада једнаки, мисао која доноси корак напред једнака је оној која формира значење хармоније. Хармонија је изнова формирана

онога тренутка када је откривен нов начин њеног гледишта и виђења. Несвесно (хармонија) можда садржи све кључне идеје, али без свести која би те идеје апстраховала у једну целину (симетрија) ми не бисмо могли говорити о било којој врсти напретка у универзуму, стога историја науке јесте историја идеје.

Од свих духова његових савременика, Божидар Кнежевић и Лаза Костић су два најсличнија горостаса српске научне мисли, чије је основно опредељење било усмерено ка изучавању и формулисању хармоније као јединствене силе која тежи остварењу кроз историју простора и времена, где хармонија не само да руководи светом и мисли, она је и та која усмерава мисао ка својој потпуној актуализацији, ка којој се она неумитно креће. Кнежевић и Костић деле заједнички поглед на свет, посебно када је у питању актаулизација историје кроз време, али и појам светлости као такав. А ту је и трећи, кључни моменат стварности духа, а то је његова лепота, у чијој снази уочавају потрагу за примарним узроком и равнотежом у космосу, и то наглашавајући да је глад и тежња за лепотом била ту далеко пре него што је постојало било шта друго, око је прво видело него што је мисао желела да осмисли и усагласи. Према томе, кретање хармоније је у потпуности усмерено ка актуализацији кроз простор и време, које она даље дефинише према себи, дакле, није поента у томе да хармонија нивелише простор и време, већ да се простор и време ка њој усмеравају и потпомажу јој у потпунијој актуализацији.

Хармонија никада није празан ход, она је сасвим испланирано кретање космоса и природе, као и историје ка свом потпуном остварењу. Код Костића је то више усмерено ка превладавању супротности материјалног и идеалног света, где је материјални свет рефлексија за свет хармоније, док је за Кнежевића, читава историја планско кретање појма од свог почетка саме мисли, ка свом потпуном остварењу кроз зграду стварности којом руководи. Ова зграда стварности увек полази од идеје и ка идеји се враћа, и то као свом неумитном извору са кога се мисао непрекидно напаја. Овај извор апотеоза је нове стварности коју хармонија, као она која влада стварношћу, сада треба да рекреира, али је нагласак на томе да креација ове стварности почиње од појма, и ка њему се враћа. Дакле, нова зграда стварности материјалног света сада мора бити усмерена ка хармонији, зато што је хармонија та која руководи самом креацијом, стога читав свет и све у њему, само је рефлексија свега онога што хармонија уистину јесте, док је једнако присутан и потенцијал

који она као таква може да оствари – и то је у сваком тренутку тако. И док је код Кнежевића овај пут затворена апотеоза појма, код Костића је трансценденција идеје појма мало приметнија – на који начин? Пошто знамо да је основни циљ симетрије да достигне своје испољавање као непрекидне силе хармоније, она се креће, од материјалне ка идеалној стварности, чији је циљ да се у потпуности превладају разлике међу појмовима и да ове разлике сада достигну, и ово је битно, не само комплетно јединство појма који је код Кнежевића неизоставно почетна премисао, већ да достигну препознавање. Дакле, скривена поента је да симетрија препозна свој лик на лицу хармоније ка којој хрли, стога, симетрија и хармонија сада достижу једнакост на идејном плану, на плану појма и на плану читаве стварности која је непрекидно афирмисана и одређена њиховим присуством.

"Тако и у наше време, две највиталније тенденције деветнаестог столећа – демократска и пантеистичка тенденција, и тенденција да се живот вреднује зарад уметности – пронашле су своје најпотпуније и најсавршеније остварење у песништву Шелија и Китса који су, у слепилу сопственог времена, изгледали као луталице у дивљини, као проповедници нејасних и нереалних ствари. Сећам се како му је једном приликом када смо разговарали о модерној науци, господин Берн-Џоунс рекао: *што наука буде постајала више материјалистичка, то ћу више анђела сликати: њихова крила су мој протест у корист бесмртности душе*."

(Вајлд 2015, 84)

Идеја није и неће престати да постоји без обзира на све спољашње изазове које, суочена са материјом која покушава да је скроји по својој мери, мора да превазиђе, њена снага је управо у њеној суштини која неумитно хрли ка себи. Јасно је сада да, упркос свим материјалистичким тенденцијама епохе, дух проналази начина да преживи, и то је део његове истинске суштине, која се прелама кроз све епохе и изазове времена коме припада. Кроз ове изазове, идеја не само да успева да превлада све неусаглашености, већ поставља себе у средиште дешавања епохе, тако што она њоме истински управља, а ове тенденције су изразито указане у Лазиној песми у којој је одзив идеје усмерен ка развоју епохе, а метафорички описан кроз његов сусрет са еманацијом драге, жене која трансформише епоху којој припада, и чији је лични одзив управо Лаза Костић („зар мени благо толико све", односи се на истине филозофске које кроз додир са идејом упознаје и спознаје). Али, то

заправо и није ништа ново. Епоха је увек бирала децу свога времена и своје пионире, доносиоце нечега новог на платну старих обзорја.

Увек је све усмерено ка препознавању појма, појма који суверено влада историјском сценом, и чији је задатак да укаже на непомирљиве аспекте стварности, обједињујући их у једну целину. И ово постижу обојица, сваки на свој начин – Кнежевић полазећи од јединства као таквог, а Костић хрлећи ка њему као спасу за мисао која се у стварности дели на два појма, појам симетрије и појам хармоније. Тамо где су недостаци једног присутни, други се аспект испољава, али је кључна одредница њихове мисли и известан антагонизам. Овај антагонизам даље утиче на помирење свих супротности у једну јединствену целину тако што је сукоб снага заправо оно што је неопходно самом појму да неизоставно дефинише себе. Важно је уочити да се овај сукоб одвија само на *плану материјалног*, дакле, не и идејног света, где је суверено постављена хармонија која је апсолутни ауторитет и дефинишућа сила, која се потом отцепљује од своје суштине, да би се ултимативно ка њој вратила, стога можемо с правом рећи да историја заправо бира пут свог (раз)откривања кроз време. Овај пут никада није једностран, али увек мора бити целовит, и у његовој целовитости образложење његовог сопственог пута достиже свој коначни смисао.

“Ми смо о лепоме као идеји говорили у оном смислу у коме се говори о добром и истинитом као о идејама, у смислу, наиме, да идеја преставља супстанцију и општост света, његову апсолутну – не рецимо чулну – материју, оно што је у њему трајно. Али тачније схваћена, идеја није, као што смо већ видели само супстанција и општост, већ представља заправо и јединство појма и његове реалности, то јест појма успостављен у оквиру своје објективности као појам.”

(Хегел 1970, 143)

Симетрија и хармоније су потом опредмећене појмом лепог, који стоји као улазница за бесконачно испољавање духа у делима естетски усаглашене стварности, у најсјајнијим делима књижевности, и делима који у својој бити и нису ништа друго до испољавање идеје која их неоспорно постаје свесна. Стварност духа, стварност је идеје која себе разоткрива не само у историји и делу историјске разоткривености, пред капијама духовног, већ и кроз стваралаштво као најчистију оазу идејног, кроз коју идеја хитрим корацима корача и показује да лице духа не мора бити само у једном аспекту, већ у непрекидном сучељавању

различитих, као и њиховом разоткривању кроз време које је основна оаза за кретање духа ка себи, али које постоји само као још једна од идеја испољавања ове неотуђиве стварности духовног, које ходницима времена непрекидно ходи, јер је време оквир за испољавање духа, али је сам прозивод духа независтан од времена, стога што егзистира мимо њега, што је и основни разлог зашто се одређене идеје непрекидно понављају кроз време, иако у различитим обличјима, јер су утемељене у духу и од духа добијају потребну снагу за своје стално рекреирање у времену, у окриљу дистинктивних аспекта симетрије и хармоније, те међусобно супротних опредељења стварног.

"Оно што је узвишено можемо описати овако: узвишено јесте предмет (природе) чија представа побуђује душевност да замисли недостижност природе као излагање идеја."

(Кант 2004, 118)

Оно што је надстварно сада неизоставно постаје стварано, јер је његова идеја утемељена у хармонији духа, који постоји у материјалном да би себе препознао и одредио неодредиво. Хармонија постаје истинска стварност духа у његовом сусрету са самим собом, који се кроз окриље времена, разоткрива на позорници стварности и постаје управо то – дух који дела, оивичен Аполоновим принципом светлости као примарним принципом мисли, како га види Костић, чиме се још једном разоткрива Костићев дух грчке стварности које се и даље понавља кроз време и на сцени европске позорнице мисли, вечно се враћајући својој јединственој колевци духа.

Кретање појма натраг је његов сусрет са самим собом, тако да је и ова потрага извесна врста разоткривања појма, који самог себе користи као прилику да се присети своје стварности, а чији је неумољиви и неотуђиви део. Део ове стварности, открива се у материјалном свету, свету који остаје у сенци у поређењу са хармонијом, али и свету који мора досегнути свој сопствени идеал кроз привидне антагонизме, који уједно јесу и дефиниција епохе и свих векова који постоје. Ови антагонизми увек су, и то је важна ставка, део вишег плана и јединства ка коме се мисао незаустављиво креће, антагонизми су погонско гориво испољавања духа – они га не могу зауставити, напротив, они му тек могу помоћи да његово испољавање достигне наредни ступањ, јер антагонизам незаустављиво води ка укрштају, који подом води ка наредном укрштају, све док идеја не засија у пуном сјају свога духовног идентитета. Она постаје своја ултимативна стварност.

Идеја полази ка испуњењу сопствене судбине кроз антагонизме којима припада, и који су такође део њене судбине, али често не на начин који је идеја очекивала (док је део материјалног света само сенка њене истинске суштине, која се открива кроз парадокс постојања). Читава историја је испољавање хармоније, али како је то могуће, ако у историји, а сведоци смо да заиста јесте тако, постоје непомирљиви елементи, који никако не могу очитавати оно што хармонија суштински на свом вишем плану јесте?

Дакле, управо тако што идеја достиже свој пуни замах кроз антагонизам постојања, тек када се укаже на супротстављене елементе, можемо и достићи целину ка којој је она непрекидно хрлила. Сви ови елементи неопходни су за достизање и освешћење идеје, али је чињеница да они формулишу и наше сећање и памћење, а да *култура сећања и памћења* указује и на непобитне елементе кружног кретања у простору и времену, а испољавање овог кружног кретања потом на устаљене обрасце које се, сасвим извесно, морају поновити. Али зашто? Управо зато што идеја јесте и мора бити део целине ка којој се непрекидно креће. И онда, када је достигне, пут се понавља. Целина је увек и непрекидно у потрази за самом собом, а само када закорачи ван, може и себе постати свесна. Тек када супстанцијално неодредиво постане надвладано другим елементима, постиже се и реалитет појма као таквог, и његово испољавање кроз простор и време дефинитивно постаје стварност. Идеја је у потрази за собом, и ова потрага може имати неколико видова испољавања. Код Костића говоримо о два, супротна но ипак суштински идентична, на вишем плану, вида испољавања суштине, а то су симетрија и хармонија. Код Кнежевића је аргумент осетно другачији, он полази од целине и његова целина апсолутно поседује моћ да одреди и дефинише све остале елементе стварности, тако што постаје њихов оклоп кроз време и њихов непобитни начин испољавања – целина мора бити разграната на мање делове, а потом ови мањи делови дефинишу целину, све се дешава у реверзибилном току, дакле план дефинисања иде у оба правца, у правцу развоја идеје и у правцу развоја мисли, у правцу развоја материјалне стварности, и у смеру испољавања идеје као такве, јер за Кнежевића, сва је историја првобитно само историја појединих личности. Историја времена, епоха и народа концентрисана је у појединим личностима и дефинисана као историја народа (Кнежевић 2007).

ХАРМОНИЈА КАО КАТЕГОРИЈА ИСТОРИЈСКЕ СВЕСТИ И ДУХА ВРЕМЕНА

Кнежевић и Костић су, такође, дословно указали на два неотуђива елемента непрекидног испољавања хармоније на плану стварности и на плану времена – увек једна инстанца води ка другој и обратно, те увек је присутно извесно надовезивање појмова и то је оно што чини историју целовитом, постоје инстанце развоја које воде једна ка другој и заједно чине неопходно сазвежђе промене, која се одвија и на плану материјалне реалности, и духовне трансформације, која је заувек шифра за ултимативно дело духа и његову синергију са светом коме припада као његов стваралац и његова истинска стварност, и равнотежа између ова два елемента. Равнотежа је само један од аспеката огледања духа у сопственом огледалу суштине, које постоји у свету који заједно са њим настаје и нестаје, и дух је ултимативно одраз тог света, буђење и само додатно приближавање духовној супстанцији и њена ближа рефлексија.

Један аспект стварности увек је изван оног другог, стога и материјална стварност, као и само време увек стоје у узајамном преплитању и надвладавању појмова као две (над)стварности, и два идеала који нетремице један ка другом теже и пију из исте чаше материјалне стварности и њеног преименовања, рапсодије, утемељења. Духовност је основни аспект усаглашења, зов духа да превазиђе све што га је у материјалној скучености самог појма спутавало, његов креативни моменат и његова финална потврда на плану вечности. Да ли су њихове теорије потврде да дух креира историју? Да, оне су управо то, верне потврде да духовна стварност напослетку мора оформити и надвладати материјалну, и да материјално неће довека моћи да држи своје окове над духовним. Материјална стварност увек је рефлексија свестранијег и вишег идеала, у смислу у ком га проматра Платон кроз његову чувену теорију идеја, и овај виши идеал донекле је и тежња космоса да сам себе осмисли на плану универзалне и аутентичне стварности, тежња универзалног да се издигне изван ограничења појединачног.

„И од свих људи који израђују прогрес, најмањи је број високих мислилаца, јер прогрес мисли, идеја и појмова и јесте највиши прогрес и једини прави прогрес. И у истој пропорцији, у којој стоје појединци који врше прогрес према конзервативној маси друштва, стоје и поједини делови човечанства који врше прогрес према осталом човечанству.”

(Кнежевић 2007, 268)

Постизање идеала, као и остварење суштине једначе се у једном елементу – елементу хармоније као идеала бића, који у свом дубинском виду и јесте витална сила космоса, али та сила мора пронаћи свој израз и свој начин да се испољи и актуализује у космосу, и ово је један од тих начина – начин аутентификације појма бића кроз простор и време, и његов отисак на плану универзалног, реалног и бивственог – биће и реалност су сада као биће и појам, и једно и друго неопходни за достизање суштине, а испољавање појма настоји да одреди себе кроз време, као своју најсуштаственију форму испољавања. Понекад је неопходно само једно за достигнуће опште појмовности, али у том смислу тај процес мора бити рефлексија хармоније у вишем виду испољавања, рефлексија идеје дословно – и ова идеја увек ће хрлити ка самој себи кроз све степенице развоја историје и бића, биће ће кроз процесе развоја тежити да одреди само себе, јер оно уистину и представља те етапе развоја идеје, форме, мисли – дух се осмишља кроз време на себи својствен начин, и духовно и материјално бивају негирани и дефинисани оним другим, а коначна одредница материјалног у том смислу јесте да спозна да је и оно идеја духа која себе непрекидно формира кроз време, кроз све етапе простора и времена. Ова формација тежи да себе осмисли и реализује, као своју тезу и своју антитезу, дефиницију и наддефиницију, образац простора и његову негацију, али суштинско одређење увек је исто, непромењено и аутентично. Та аутентичност постаје примарна сила космичког плана, који се кроз време испољава у својим најразличитијим видовима, од којих су само неки и они који воде ка дефинитивном одређењу духа, а увек се налазе на врху степенасте пирамиде испољавања духовног обличја кроз капије времена. Знамо да ово време сада није ништа друго до образац, омотач за идеју и мисао која поприме обрисе надстварности, оног момента када супротни елемент надвлада елемент реалитета који га спутава. Дакле, јако је битно уочити да је стварност овог типа у свом површинском виду контрадикторна, а у свом најдубљем и најистинитијем виду огледало духа који разоткрива путању којом се дух пење до своје суштине, и на овој путањи, сапутник је сам себи, у виду симетрије, идеје, обрасца и мисли која се транскрибује кроз неопозиво дело духа, у чијем руху идеја сада и занавек ходи.

„Понављајући живот природе историја човека тежи оном јединству до којега је природа давно дошла, и само се у историји целог човечанства, у свима временима његовог живота, може видети то јединство, та целина живота, само се у њој може видети јединство

ума људског. Пошто је ум људски само један, то су све уметности, све религије, све филозофије и све науке, само разне гране и фазе тог једног ума…”

(Кнежевић 2007, 267)

Дакле, историја и за Костића и Кнежевића јесте један јединствени оквир за дешавање духовне стварности, за њено истинско опредмећење и потврду у материјалном свету, јер све што јесте дело духа, њему дугује свој настанак и своје порекло. Као што се симетрија, снагом укрштаја, утврђује и утемељује у хармонији, тако се и дух испољава кроз духовне творевине кроз време, а чији заједнички именитељ јесте хармонија, која је уједно само још једна од одредница духа и његовог постојања на плану светске историје.

„Као што су хаос и хармонија, гравитација, еволуција и пропорција само поједине фазе процеса целог живота космоса, тако су и појмови и идеје хаоса и хармоније, гравитације, еволуције и пропорције само поједине фазе процеса целог живота и развитка једног јединог ума. Пошто је истина један од божјих атрибута, она је само једна, непроменљива, постојана и вечита.”

(Кнежевић 2007, 267)

Идеја облачи рухо духовности, испољено у виду дела које трансформише стварност око себе, и ово је примарно Кнежевићева мисао, идеја постојања, образац дела и дело само, те она није условљена временско-просторним одредницама, већ и њих у потпуности усмерава ка себи и својој актуализацији, време је овде оквир, а сцена припада духу према коме се нит времена уобличава и постаје вечна стварност идеје. И сва превирања која се одвијају на површини само су део ове слагалице и ове вишеструке спознаје, свака идеја чини нас за корак ближим финалном открићу, које сада стоји у свој својој раскоши пред нама – историјска стварност сведочанство је путање разоткривања духовне стварности, и само је она, и та која свему даје целовитији смисао. И ова формација увек је присутна као идеја, мисао која се реализује, и дело које мења историју заувек, али је сама промена наступила изнутра, и бивала дефинисана истим процесом који је ишао од интернализације спознаје и укрштаја са вишим принципом, до *манифестације промене* светских токова у виду новог кретања кроз историју – историја је укроћена и остварена само од стране *великог духа,* духа који својим обухватом досеже епоху и рекреира епоху, он неоспорно покреће

епоху, али не зато што он то тако бира, већ, како нам то Кнежевић својом теоријом и Костић својим укрштајем казују, он то чини зато што историја то чини делајући са њим и кроз њега. Само кроз ову трансформацију, дух је препознат као сопствена стварност, а тамо где су постојала привидна ограничења, сада је присутно и обиље могућности, које води епоху ка препознавању нове стварности, док је промена све време била осмишљена и препозната као хармонија. Хармонија је полазна снага иза формирања идеје, она која обликује полазне духове света и времена као носиоце епохе, хармонија је она која им додељује круну над свим елементима стварности, и само кроз хармонију бивају и они пробуђени ка светлу спознаје сопствене идеје, духа који се креће испред и који их ка сопственом бићу води.

Име овог духа је увек усклађено са временом епохе ком припада, а заједничко свима је опредмећеност идеје кроз делање, делање које постаје неминовна стварност епохе, промена коју на својим крилима носи. Идеја постаје стварност, и стварност постаје идеја, искључиво на овај начин корелације са космичким духом, и само кроз космичко *духовно,* бива и свет препознат као стварност.

„Само су велики духови инструменти историје; само њих одређују и крећу дубоке унутрашње снаге историје; ситне душе нижих људи јесу инструменти свога тела и спољних прилика. Све ствари у природи и велику већину људи крећу непосредни подстицаји; само врло мало виших људи крећу се својом сопственом снагом, подстицајима изнутра; што је виши човек, тим му је кретање мање подстицано споља, тим више сам одређује своје кретање.”

(Кнежевић 2007, 264)

Дефиниција није само непрекинута стварност мисли, оне која себе дефинише и себе осмишља, већ и појам који узраста над сопственим противречностима, које га одређују непрекидно. Оваква врста дефиниције увек је реверзибилног типа, онолико колико је то неопходно идеји, толико и материјални свет мора осмислити начине да креира своје постојање из оквира симетријско-хармонијских одредница. Необично постојање одређених елемената који су противречност и антагонизам, бива двоструко потврђено сада, на плану временског и на плану симетријског, јер је временско управо и оно што настаје и расте у оквирима симетријског. Биће постаје сила која тежи да се препозна у огледалу властитих сенки, које својим постојањем ствара. Ове сенке увек су идеја примарно дефинисана

појмовношћу и идеалом трајања које постаје реприза сопственог духовног пута, изнова (али свака реприза је додатно надрастање, израстање из оквира времена и простора), и њихова дефиниција идеалом, који над њима стоји као ауторитет појма који дефинишу и одређују самим постојањем. Сенке су реприза идеалног и иреалног на плану материјалног, које репризира иреалне форме постојања на плану материјалног елемента стварности – материјално је ништа друго до стварност надстварности која се кроз њу рефлектује и испољава. Материјално је тек повод за појављивање и раст духовног, тек оквир за представу коју изводи дух на сцени вечности којој припада, материјално је оно које напредује хитро ка своме извору, а духовно је његов штит и његов истинити образац, који постаје непрекидни отисак кроз реку времена.

„Пошто нижи човек види и поима само чулно, и пошто се чулима може сазнати само појединo, а никад целина, то његову пажњу везује само конкретно, појединo, појава, разноликост искуства, те се никада не диже до посматрања целине. Живећи само чулним животом и видећи само чулно, нижи дух види само крајње резултате, а никад целину процеса, види само што се чулним оком може видети, те види само појединo, факте, примере, а не види опште, целину.”

(Кнежевић 2007, 278)

Историја и њено дубоко проучавање, не као процеса неповезаних чињеница, већ проучавање историје као хармонијски усклађене целине захтева извесну присутност духа, баш као што је и сам дух присутан у историји, као што се и он у њој огледа. Ово је, такође, и једна врста ултимативног огледала стварности, коју Костић види и као непобитну чињеницу свеколиког духовног обличја. Дух постоји као стварност, чињеница света која прожима целокупну историју снагом својих принципа, којима кроз историју бива удахнут живот, али је препознат само од стране ретких духова који у њему виде снагу полета, целину и идеал који проналази начин да се испољи лавиринтским ходницима времена. Кнежевић, гледајући у исту светлост као и Костић, то дефинише следећим речима, у којима видимо и начин на који дух користи историју као своје ултимативно огледало, јер оно стоји испред капија времена као испред свог личног огледала. Хитрим погледом ка њему, дух га и обликује и кроти у свом домену, постанак идеје и постанак свести изједначени су, а на прагу времена, свиће сада и нова зора.

„Један велики век, један народ, једна философија, што је све у своје доба и за њега било пуно живота, за историју су само поједине реченице, којих много треба, да би се нешто прочитало и разумело; цео човек са свима странама, снагама и правцима свога живота само је у целој историји, у целом човечанству, те је само цело човечанство у целој својој историји, потпун и савршен човек са свима особинама, странама и снагама своје душе и духа; све остало појединo – народи, времена, религије, философије, само су поједини делови те једне огромне целине, по томе је само цела историја човечанства једна целина, само је историја целина."

(Кнежевић 2007, 280)

Целина духа испољава се само као целина постојања, изражена кроз све етапе њеног бивствовања, а друга дефиниција јесте историја у свој целовитости свога одраза, као рефлексивна стварност мисаоне еманације духа коме неотуђиво припада. А како је Лаза Костић видео испољавање ове целине? За њега је испољавање целине увек постојало у виду укрштаја коме је дух припадао, за њега је целина актуализација укрштаја свести симетрије и хармоније кроз дистинктивно обличје раздобља коме су обе припадале, уоквирене космичком свешћу као алфом и омегом духа, те његовом улазницом за вечност.

"Разумевање историје јесте последњи и највиши ступањ свега разума људског, последња фаза свега процеса ума људског; на већу висину ум људски не може се попети; историјски разум јесте последњи и највиши разум човекова, једна мала искра, која је допала човеку из огромног пламена божијег разума. И тек са висине историје, силазиће све више разум у дубине и долине друштва и времена, у облику хуманости, правде, слободе, љубави."

(Кнежевић 2007, 196)

ТЕОРИЈСКИ МОДЕЛ УКРШТАЈА У КОНТЕКСТУ МЕТАФИЗИКЕ И САВРЕМЕНЕ НАУКЕ

Костић је ренесансни смислено приступио проучавању космоса, али није тајна у његовом проучавању целине, напослетку, већ у начину на који је он гледа. Целина је основа његовог опуса, само то није обична целина – већ сврсисходна, многозначна и помало

поетска. Костићева теорија је у исти мах поетски узвик метафизике и квантне физике, ту где је квантна физика посматрала атом, Костић је видео дах живота, космоса, природе. Ту где је престајало једно, надовезивало се друго, увек у својој непосредности и свом самопревазилажењу, остајао је појам огољен, а форма је постајала садржина и обрнуто. Преплитање јесте прави израз, јер је Костићев укрштај управо то – поезија који постоји на сцени на којој мислилац неустрашиво ходи. Ова поезија је рапсодија боја и идеала који поседују двоструко лице – лице хармоније и симетрије, лице бога и човека. Тамо где апсолутна идеја не може да покаже свој лик, наступа човек из равни егзистенције којој припада, из равни у којој не можемо сагледати безграничност и апсолутност: „Симетрија је ту да укроти бесконачну есенцију хармоније, а хармонија је ту да кроз ограничено своје самодејствовање као симетрије, открије своје лице хармоније. Једна се на другу ослањају и једна без друге не могу, зато што и једна и друга у бити јесу то једно које заувек постоји као пулс универзума који себе снева и себе открива, а његова чаура је и његово рођење, престанак дејствовања једне силе, васкрсење друге“ (Докић 2024, 2)

Да ли је инспирација за Костићев укрштај била његова поезија, и аспекте тог његовог одушевљења укрштајем можемо препознати и у његовим поетским остварењима, пре свега, где је ходио путем неистражене суштине и где је укрштај имао свој уобличени, поетски облик, да би га после кроз филозофску мисао још више нагласио? Његова поезија и његова филозофија су, попут симетрије и хармоније, одувек ходиле једна уз другу, те су једна другу дефинисале, али где се налази зачетак овог почетног, примарног начела код Лазе Костића? Управо у идеји о космосу, који кроз поетско показује, филозофски развој појма, чије се кретање одиграва на сцени космичког, појам узраста до самог себе кроз Костићеву смелу мисао, он превазилази апорије кроз поезију, да би их у филозофији усагласио. Његова филозофија постаје плес са могућностима које отварају врата другачијој спознаји, храбрости идеје која је у јеку свог лета достизала висине хармоније и укрштаја. Његово обећање космосу је овим испуњено, а његова декларација попримила је изразе митског које не зна за ограничења и границе, духа који не посустаје у својој потрази за идејном суштином стварности, и који уме да је наслика, када је то потребно. Он постаје духовна стварност свог века и главна дефинишућа сила која је апотеозом израза знала да уздрма и најотпорније духове.

Ово огледало које је постављено испред симетрије и хармоније само је показатељ да је идеја афирмисана кроз његово дело, и да је Костић умео да препозна двојаку природу стварности коју уочава, а лепота његове идеје је њена универзалност и могућност да буде преточена на све нивое зграде стварности, те да у сваком пронађе свој израз. Костић је разумео да је поезија први корак ка филозофском мишљењу, те да узившена филозофија може бити уочена у стиху, да стих представља окриље за мисао и окриље за филозофију. Кроз обличје стиха узраста Лазина филозофија до рефлексије апсолутне идеје, не само на плану појма већ на плану читаве стварности, која се пред његовим радозналим погледом откључава.

Да би хармонија дејствовала на равни симетрије, она мора да заборави ко је, она мора да прође потпуној деструкцији спознаје себе као бесконачности и моћи, да би открила своју моћ на равни коначног. Зато је извесно било да ће се то десити, јер бесконачност не може да постоји без коначности, а да би потврдила коначност, она мора да негира саму себе и кроз ту негацију да искаже моћ, моћ која се огледа у аутентификацији субјекта кроз саму негацију као процес и утемељење идеје. Целине нема без негације, стога хармонија не може да егзистира без симетрије, а симетрија и не слути да је хармонијски усклађена са својим вишим ја, кроз све неотуђиве аспекте сопственог постојања. Хармонија живи и дише кроз сопствено испољавање као симетрије, док она једноставно јесте, и то је њено природно одређење – битисање, стварност над оковима илузије, слобода, идеја и моћ. То не значи да хармонија не постоји у испољавању симетрије, већ да симетрија треба да је разоткрије и то је процес који се може одиграти само уколико се симетрија усмери ка духу, спозна лице хармоније као сопствено лице, а кроз метафизичку извесност укрштаја, која се за Лазу Костића одвија на следећи начин:

„Узмимо ма какав симетријски предмет, био то производ природе или уметности, продужимо и с једне и с друге стране црте, које одговарају једна другој и које највише одговарају симетрији тога предмета, па ћемо се уверити да ће се те црте скоро *укрстити*. Тачка тога укрштаја налази се обично на средини, на раздељку што дели обе симетријске половине. У симетријских кривина тај укрштај иде у *бесконачност*.“

(Костић 2015, 45)

Симетрија мора открити себе као хармонију, да бисмо дошли до укрштаја, да би се он уопште одиграо, једна ка другој морају непобитно ићи, откривајући да оне заиста и јесу то једно, те испољавање хармоније тиме достиже ниво испољавања на нивоу појединачног и на нивоу општег, и у смислу општости и појединачности, хармонија проналази начине да нам изнова покаже свој лик на позорници космоса. Али чему нас даље учи овај плес симбола, ка каквој многострукој поларној олуји, ова дихотомија сада отвара врата? Шта се налази из спознаје дихотомије, ако не рапсодија могућих открића и могућих лица стварности, баш као што би у квантној механици то биле могуће стазе којима нисмо ходили – или ипак јесмо? Шта би из равни теорије о мултиверзуму била Костићева теорија, а шта о теорији испољавања апсолутног једног? Да ли су лица тог апсолутног субјекта и апсолутне идеје само укрштаји који се међусобно преплићу и спознају у реалитету неусловљене стварности? Костић је на прагу невероватне спознаје – спознаје о испољавању *апсолутног ја* кроз време и различите ступњеве, све до формирања његове потпуне заокружности у једну целину, целину која изнова надраста своје сопствене оквире и из коначности прелази у бесконачност, јер је и то врста само још једног укрштаја. То су и врата стварности коју називамо дихотомном, многоструком, а ипак једноструком у своме коначном изразу, јер њен коначан израз и јесте аутентификација бића као таквог, и његово испољавање на многобројним равнима као многоструког, кроз равни постојања, а ипак једног, јединственог. Овај начин испољавања стварности модерни научници виде као космичку Одисеју, где је корак ка јединственом посматрању космоса изражен у теорији суперструна, која би на известан начин, могла парирати и Костићевом виђењу укрштаја, и где је сваки наредни укрштај нова димензија стварности на плану космичке мапе:

“Теорија струна је слављена као теорија свега, легендарна теорија која је измицала Ајнштајну последњих тридесет година његовог живота. Ајнштајн је хтео једну, обухватну теорију која би сумирала све физичке законе, која би му омогућила да чита “Божји ум”. Ако теорија струна исправно обједињује гравитацију и квантну теорију, онда можда представља круну научних достигнућа у последњих две хиљаде година, од када су се Стари Грци запитали од чега је начињена материја.”

(Каку 2011, 204)

Срастање симетрије и хармоније у један концепт, те њихово нивелисање у једну раван која добија снагу израза, и која скида окове властите егзистенцијалне равни, тако што је упоређује са другом и надвладава, и то тако да привидни сукоб афирмише јачину, снагу, покрет и промену. Овај покрет је неопходна инстанца развоја, кроз коју идеја добија свој афирмативни замах и уочава силину своје потребе да превазиђе. Лаза улази у коштац са највећим изазовом српске филозофске мисли, и иде путем потраге за хармонијом, обележеним извесним изазовима, но ипак довољно категоријално савладивим за Лазу Костића, јер су га сви ти изазови водили ка новом обрасцу и новој парадигми – он постаје претеча новог доба које се буди заједно са његовим идеалом о простору и времену, и из чијих оквира израња укрштај, нова парадигма која окупља све антиномије и антагонизме под једним кровом. Парадигма која показује да оно што је различито и супротно, у дубинском аспекту егзистенције говори истим духовним језиком као и свест и егзистенција, јер увелико афирмише превазилажење њених граница и истрајавање на сцени живота формираног у оквиру једне једине стварности духа.

Али Лаза Костић није и једини који је афирмисао хармонију кроз историју српске мисли, пре њега су то учинили бројни српски мислиоци, који су додатно овековечили ову светосавску идеју православља и идеала својим погледом на свет, и који су у одговору хармоније проналазили уточиште за основу структуре космоса, али и основну јединствену руководећу нит, која уједно представља савршенство српске делатне мисли 19. века. Светосавска идеја православља, посматрана у свом културно-филозофском слоју, представља један од најстабилнијих духовних образаца српске традиције. У њој се јединство супротности, земаљског и небеског, личног и заједничког, историјског и метафизичког, обликује у појам унутрашње равнотеже. Управо тај образац хармонизације различитих слојева стварности кореспондира са Костићевим појмом хармоније: и један и други модел почивају на уверењу да се човеково биће испуњава тек онда када се његове унутрашње супротности доведу у склад. Светосавље, у том смислу, није само религијски оквир, већ културна матрица у којој се духовни идеал прожима са етичким деловањем и историјском свешћу. Као што светосавска традиција тежи синтези духовног узрастања и делатне љубави, тако и Костићев појам хармоније подразумева укрштај различитих слојева стварности, историјског, космичког и личног, у једну целовиту визију смисла. Због тога се светосавска идеја може разумети као културни предуслов за разумевање Костићеве

естетике хармоније, јер она представља духовни контекст у коме се његова мисао природно укорењује и из кога црпи своју етичку и метафизичку дубину.

Зато што хармонија и јесте историјска синтеза, а 19. век је један од њених лица испољавања духа, 19. век је један од ауторитета стварности непрегледне хармоније, која у свом ускрснућу проналази своје спасење на страницама духа и историје коју исписује, огледало једне јесте основни потенцијал друге, који се кроз оквире историјског непрекидно испољава – историјско и мисаоно једно уз друго стоје, и дефинишу се заједничким елементима надстварности коју креирају као основни пулс бића које на сцени космичког даха себе несувисло и неутољиво спознаје. Оно што је особено за хармонију јесте да она није тек пасивни образац света, већ делатни основ целокупне стварности, њена делатна основа извире из потребе космоса, насушне потребе да у хаос уведе редослед и да себе осмисли, разоткрије, надигра, у игри у којој су правила вођена свешћу апсолутног духа, који својим опсегом сва испољавања обухвата. Хармонија постаје начин на који идеја дише кроз материјалну стварност и испољава се као симетрија своје суштине, хармонија постаје космички вапај за смислом, у тако неорганski утемељеном космосу, хармонија постаје основна идеја на основу које се сва остала зграда стварности надовезује. Постоји само један истински план испољавања историје, и он мора превладати упркос свим преламањима који обухватају идеју у њеном испољавању као симетрије, тамо где је основно покриће за доживљај те исте стварности, која се њеним постепеним уобличењем непрекидно надграђује. Стварност је искована под принципима хармонијског одраза, јер она и јесте резултат хармоније и хармонија уопште. Стварност је хармонијски реализована онога тренутка када свест спозна свој образац као једини истински образац историје, а историјско делање постане и историјски условљена кохезивна реалност магије антагонизма који се пред самим апсолутним духом, као мађионичарем, свесно разоткрива. Свет је уједно и позорница постављена за хармонију и њен делатни принцип, јер они хармонији враћају дуг непрекидно, кроз историју српске мисли, тако да је можемо с правом сматрати и упориштем целокупног виђења света у српској научној мисли. Српска научна мисао репрезент је хармоније и њен је јединствени аспект, који се темељно и делатно остварује кроз српску научну идеју, као Дедал који са стрпљењем гради свој лавиринт. Једноставно српска мисао узлеће уз помоћ хармоније и наставља свој лет ка суштини, и ка своме уточишту на коме је пресликана мисао. Хармонија је оно суштинско, на моменте неисказиво, али увек кристално

јасно у својој опредмећености и идеалу коме тежи, хармонија је разоткриће божанског кроз неотуђиво човеков аспект, хармонија је идеја која исписује саму себе страницама историје и страницама духа, хармонија је друго име за лице свести које никада не спава, и чија се стварност вечито актуализује на огранцима материјалног света, као и мисао која куша из чаше божанског.

Бивство и другобивство Костић види као симетрију и хармонију, као идеал и његову антитезу, која је потребна идеалу да би занавек распознао свој лик у огледалу спознаје живота, и овај лик је сада пред њим кристално јасан, хармонија и идеја су у свом идеалу занавек потребне суштинске целине утемељења духа, који снева на обронцима материјалног света. То да ли дух мора постојати је неупитно, његово постојање обухвата све аспекте, а не само један појединачни. Ауторитет духа је неупитна категорија за Костића, и управо из тог разлога он нема проблем са тим да начело хармоније смести на Олимп, јер хармонија тамо припада, њен идеал је идеал свих времена и векова, она је делатност духа, чиста делатност духа неуништиве суштине, и њен идеал је потреба духа да изађе из сопствених оквира и искуси свој сопствени антагонизам, у виду симетрије. Идеал мора проћи пут антиномије да би доспео до јединог истински важног открића, открића замке коју је свест духа самој себи поставила, а уоквирена је у времену као таквом, времену како појединости тренутка, његовом протицању и трансформацији која следи.

Хармонија није тек неспознатљива, случајна станица, она је идеал – идеал ком су похрлили и кога су обгрлили бројни наши научници, чија је основна тежња била изналажење одговара на кључна питања о природи стварности, света и космоса. Кретање овом стазом подразумева усвајање концептуалног оквира који је иницран изазовом идентификације одговора на питања о узроцима постојања космоса, свемира и мотивацији за истраживање, као и разматрање феномена скривене симетрије која интегрише све елементе у једну целину. Многи су покушали да одговоре на ово питање и храбро су се отиснули на путу сусрета хармоније и суштине, путу који се завршава увек у једној равни, али равни која отвара нова питања спознаје: „На другој страни ове спознаје увек је човек, запитан над смислом, суштином, идеалом, некада несвестан да је управо он и његова природа последњи део одговора на питање хармоније – ултиматум здања које је изграђено на темељима нове спознаје и Прометеј новог доба – истински одјек идеје којој припада, он

лично, део нове стварности која се обликује пред његовим очима. Стварности под оквирима и комплетном идејном суштином хармоније" (Докић 2024, 210). Ко су ти људи које можемо назвати најцеловитијим витезовима идеје хармонијске суштине? Ко су ту поклоници нових идеала чија имена остају записана у вечности у којој су угледали њено име, њено оваплоћење и њено појављивање као апсолутног ауторитета над природном суштином ствари? Ова дисертација бавиће се именима које сматрам кључним за формирање пута хармоније и именима која су обележила хармонију исто као што је и она њих. За Костића је она и питање и одговор, одговор који трансцендира кроз различите нивое стварности, и који увек изнова себе проналази.

Формирање одговора о стварности нема извесност самопроналаска, јер одговор уводи у тематику нових питања, то је филозофија хармоније и стварности која се надовезује на укрштај, који и јесте њено примарно утемељење мисли, и њен истински идеал. Хармонија нуди нове одговоре, одговоре који у својој сржи имају космичко језгро универзума и који указују на нове погледе на питања о космичкој стварности свести, света и космичког. Ултимативно, оне представљају три елемента развоја свести, тезу, антитезу и синтезу која овековечује божански опредмећени духовни аспект, па ова три момента можемо посматрати кроз развој идеје, идеје којој бива супротстављена једнако јака, али супротна идеја, и кроз чије хармонизовано усаглашене долазимо до свестранијих разумевања духа, и уједно се пењемо ка вишем нивоу разумевања стварности. Један је утицао на други и обратно, заједно, сва три момента су неотуђива три момента развоја космичке свести и њихово помирење у јединствену целину.

Имамо поглед ка једној епохи која репрезентује једну идеју, другу која доноси другу, супротну и обележава је као своју водиљу у духовном аспекту, и трећу, која кроз јединствено и ретроспективно посматрање ове две, добија и одговоре на питања стварности епохе и њеног идејног тежишта, где стварност бива пресликана на лице онога који доноси нову идеју и који сада, попут Костића, представља снажну поларизовану силу космоса кроз њену делатност на духовном нивоу. Кроз супротстављене принципе, ми долазимо до потпунијег разумевања стварности, као и саме идеје, што нас даље води ка вишим нивоима свести. Идеја која је носилац епохе, уједно је и доносилац промене која трансформише и показује извесну јачину отиска и трансформације стварности којој припада. Овој идеји

неретко бивају супротстављене друге тежње, и она трпи притисак о коме Костић говори када описује елементе постојања *духа и блата*, и њиховог утицаја који је узајамни и трансформишући за обе стране, те дух врши свој притисак на блато, али блато такође остварује свој утицај на дух, пратећи јединствени образац.

"Истинито јесте целина. Целина пак јесте само она суштина која се довршава путем свог развоја. О апсолутном треба рећи да оно суштински јесте резултат, да оно тек на крају јесте оно што уистину јесте; и управо се у томе састоји његова природа, да буде оно што је стварно, субјекат, или постајање самим собом. Ма како противречно изгледало да се оно што је апсолутно у суштини може схватити као резултат, ипак се тај привид противречности исправља једним незнатним размишљањем. Почетак, принцип, или оно што је апсолутно, како се оно исказује пре свега и непосредно, јесте само оно што је опште."

(Хегел 1987, 12)

Хармонија је ту да усмери мисао, те можемо рећи да је и она изабрала наше јунаке научне свести једнако колико и они њу, управо из разлога што она истински и јесте близнакиња духа и идеје, хармонија је испољавање идеје на космичкој сцени. Хармонија је истинска крилатица потребе за слободом и остварењем, у понекад неусаглашеним околностима које имају потребу за преиначењем, садржану већ у самом одређењу стварности и свести, и хармонија је јединствени целовити одговор којим започиње Лазина одисеја за потрагом савршенства, јер она то и јесте, потреба да се космос осмисли и успостави на темељима савршенства. Ова потреба духа је оаза космичког делања, тежња да се изађе из окова унапред виђеног сценарија на сцени историјске стварности, иако ће, уистину и на одређени начин управо овакав образац бити поново одигран на космичкој и светској позорници, јер космос има тенденцију да понавља обрасце кроз кружно кретање времена, те ниједан образац не постоји независно од овог циклуса промене којој је подложан, али која је ултимативно ту да би идеја препознала свој лик као основно лице духа, и да би се свест пробудила од илузија које је ограничавају. Свест испољавања симетријског настаје као резултат духовне супстанције која расте кроз време и кроз светска дешавања, и духовна преиначења, кроз која изнова препознаје себе као једину истину стварности. Ова духовна супстанција је неумитно присутна у сваком делу и сваком одзиву космоса примарној идеји која га је креирала и која постоји као његова неумитна стварност.

Космос постоји само као потврда ове идеје, и као његова насушна потреба за испољавањем у виду хармоније, космос је свест. Некада се можда, можемо запитати да ли је то само метафора или истинска парадигма, а то ћемо открити кроз теорију која ће бити утемељена као трећи део овог мисаоног пута, где ћемо кроз садејство супротности, одиграти плес са непознатим аспектом, који бива разоткривен самим укрштајем. И који никада и није био истински непознат, већ само један део вешто распознатљиве једначине и загонетне мреже стварности, која се пред нама неотуђиво разоткрива.

АНТИНОМИЈЕ КАО МЕХАНИЗМИ ОБЛИКОВАЊА ДУХОВНЕ И КОСМИЧКЕ СТВАРНОСТИ ИДЕЈЕ

Како је стварност српске филозофске и научне сцене одговорила на овај изазов? Како су они опевали, промишљали и видели антагонизам, у чему су проналазили његову снагу? Савршенство је изграђено кроз однос антитеза, и из визуре Руђера Бошковића и Лазе Костића, два великана хармонијске мисли, који су у њеном уједињењу видели и ослонац космоса. Универзум је започео свој пут ка својој супротности, али та дистанца између два супротна елемента увек је обрнуто пропорционална атракцији или репулзији која постоји међу њима (Бошковић 1758, 56). Постојање идеје уовичено је силама супротности које се налазе изван ње и које помажу да апсолутна идеја спозна своју природу на основама антитезе. Једина истинска природа је хармонична усклађеност делова, али која бива препозната након много превирања, кроз које дух спознаје свој непогрешиви ауторитет.

За Костића, ово је изражено у идеји о непрекидним сусретима, укрштајима симетрије и хармоније, а за Бошковића, мало више математички усмереног и оријентисаног, то су напросто честице које проналазе свој пут једна ка другој и разилазе се изнова – честице без димензије, геометријске тачке које се крећу у складу са силама које се смењују у зависности од удаљености (Бошковић 1922, 103). Он је тврдио да „континуирана линија или време не настају понављањем тачака, већ кроз непрекидно прогресивно кретање“ (Бошковић 1922, 117), чиме је у темељ поставио динамику као суштину постојања. Зашто је управо овакав универзум савршен? Зато што у њему влада струја која усаглашава наизглед непомирљиво у аутентично јединство. Ово јединство је успостављено као апотеоза и прекретница свих дотадашњих начина размишљања, али оно је и пионир размишљања која су присутна у

квантној физици данас. Хармонија је потреба за усаглашењем. Али, на који још начин ми можемо тумачити хармонију?

Хармонија је ускрснуће мисли, идеја и дела чији је задатак реорганизација смисленог искуства стварности и дефинисање нове појмовности на вртешци старих које је одређују. Хармонија има задатак да заузда људски дух и да га усмери путем исправног одређења, те да усагласи све потребне елементе у једну целину која води ка разумевању. Хармонија је основа тог разумевања, стога што је почетак њеног одређења такође и крај у предвидиво непредвидивом укрштају супротности. То значи да је пут до освајања хармоније онај који се пење степеницама супротности симетрије и заједно уз њу цвета у новом искуству стварности и мисли. Хармонија је непомирљиво јединство мировања и снаге кретања појма који у свом самоодредивом путу непрекидно у огледалу препознаје себе – као што је Бошковић записао: „Нигде у природи нема посвемањег мировања“(Бошковић 1758, 56). Али шта је то концептуални недостатак хармоније? Њен недостатак је што она не може у потпуности да нам одговори на сва питања о реалности, иако је тежња да дођемо до таквих открића управо уз помоћ ње.

Уз хармонију бројни мислиоци кренули су истим путем, за проналаском смисла и одређења, али они често тај смисао нису до краја пронашли, иако су га неретко редефинисали својим доживљајем стварности и тиме додавали оригиналној Костићевој дефиницији, пратећи линију укрштаја и основно обележје да сваки народни светионик мисли постаје весник вредносних идеја претходника. Овај став неретко се пореди са Лајбницовим монадама и Кантовим ставом који изгледа на следећи начин:

“Али баш због тога је и морао његов заједнички принцип могуће заједнице супстанција међу собом да представља једну унапред одређену хармонију, а никако није могао бити физички утицај.”

(Кант 1970, 255)

Видећемо како су они посматрали хармонију, те да ли бисмо, спајањем њихових разумевања хармоније, као у слагалици, можда могли да дођемо до неких целовитијих одговора о самој стварности и како је та прародитељка српске научне мисли формирала пут који је обележио научну сцену Србије, те како и у којој мери се тај пут слагао са путом и

истраживањима Европе. За Костића је најлепша хипербола укрштаја садржана у песми о космосу, али он није једини који је у супротностима и у хармонији видео начело исконске снаге и несаломивости. Хармонија је отеловљење врхунских идеала које је он видео као носеће темеље реалности. Помало је овај приступ подражавање данашњег приступа квантне физике који у космосу проналазе, оцењују и виде бескрајно прецизно усаглашену структуру, где су сви делови хармонично усклађени једни са другим. Овај епитом хармоније није само стуб српске мисли, већ и стуб модрене науке која у хармонији проналази еманацију свеколике снаге на којој почива космос. Али Костић је овим био на трагу нечега много сложенијег, а то је идеја да наше хармонизовано ја бива кроз постојање, усклађено са симетријом нашег бића, која је све оно што постоји у равни материјалног, и која кореспондира са нашим постојањем. Хармонија и симетрија нашег постојања су битно комплементарне и одражавају две силе које учествују у формирању наше целокупне егзистенције, која се потом прелама на све елементарности и биће, симетрија постаје хармонизована представа универзума који себе снива и осмишљава као хармонију. И док их Костић назива *близнакињама начела крста*, можда је најбоље назвати их близнакињама начела духа, јер оне то истински јесу, дух и његова рефлексија, вечито у потрази за собом и заувек у сагласју са својим истинским ја, чак и када тога идеја није у бити и потпуно свесна. Њен идеал је достизање савршенства, али она већ јесте то савршенство, које постоји у њој као идеал која тек треба да се актуализује, те управо тако је и хармонија актуализација духа на паноу стварности, једнако као што је то и еманација и појављивање нове идеје, која потом утемељује нове стазе духу, зато што прекида на известан начин са старом традицијом мисли, и то је још један од начина кроз које можемо да доживимо укрштај.

“Смер је ове расправе да докаже на основу горњих разлога, да свака појава, било природна или умјетна, вештачка (разликовање, уосталом, није сасвим оправдано, јер као да претпоставља да природа исто тако нема удела у производима уметности, као што ни уметност не учествује у производима природе, а у ствари она прва претпоставка никако не стоји, а често ни другој нема места), да је, велимо, свака појава тим савршенија, што се јасније, што се обилатије у њој показује начело укрштаја, ма у ком свом облику.”

(Костић 2015, 67)

Хармонија као она сила која је изван и која надгледа све кретње и антиципације симетрије, и симетрија као друга сила, која на нивоу стварности непрекидно очитава све оно што симетрија непоколебљиво јесте. И једна и друга су два лица исте стварности, али само једно лице, лице више спознаје јесте свесно другог лица које се очитава на плану свакодневног живота. Само је оно што хармонија јесте, препознато на плану онога што симетрија тек треба да постане, премда је то често несагледива суштина, и хармонија је укрођена самим постојањем симетрије која јој служи као потреба да се осмисли природа новонастале стварности. У модерном контексту, ми говоримо о симулацији, о матрици постојања идентитета ван симулације (хармонија) и оног идентитета који постоји у оквирима саме симулације (симетрија). Задатак хармоније јесте да надгледа симетрију, утолико што је хармонија она која је свесна задатака и пута симетрије, а симетрија кроз образац хармоније долази до свог коначног испољавања. Кроз оквире психологије, хармонија је несвесно, а симетрија је свесно – ми свесно деламо, али хармонија, несвесно, усмерава наше делање на начине на које ми често свесним аспектима не успевамо у потпуности да сагледамо. Апстраховање симетријског искуства дешава се на том нивоу на ком разумемо хармонију, а сила стварности бесповратно хрли ка себи самој, јер је хармонија апсолутна идеја која гледа свој лик у огледалу спознаје – гледа га, али га још увек не препознаје. Коначно усаглашење долази оног тренутка када хармонија узраста до себе саме и када нестаје поларитет, да би она коначно препознала своје лице као усклик хармонији која ју је непрекидно дозивала. И тек оног момента када маска спадне, остаје огољена хармонија, која је била оркестратор плеса симетрије и начела хармоније од самог почетка. Мисао је ускликнула у одзиву снага, позвала је саму себе к себи, и дух у симетрији је одговорио на позив, разбијено огледало спознаје вратило се у свој првобитни облик. Симетрија никада није била сама на свом путу, њен *алтер его,* њена хармонија, увек је била ту уз њу и полако ју је усмеравала ка њеној суштини. Хармонија и симетрија се сада заједно огледају и кроз лик спознаје, оне виде једна другу, а *лабудова песма* – коначни је Костићев одговор. Лабудова песма постаје *апсолутна идеја*, кроз коју одзвања кохезија различитих елемената симетрије и хармоније. Тамо где једна идеја застане, друга одважно наставља свој пут, два идеала се прелиђу на истом паноу спознаје који пресликава лик духа сада и заувек. Хармонија није овде да би служила симетрији, већ да би је усмеравала ка суштини њеног делања и крајњем исходишту њене суштине. Хармонија усмерава симетрију као

легитимни део њене суштине, иако симетрија није свесна постојања хармоније која је усмерава – обе су изванредно дистинктивне, у смислу одвојености ентитета која је само фигуративна, али и бескрајно иста, јер физичка одвојеност не постоји, баш као у разлучивању разлике између несвесног и свесног. Несвесно је део идентитета свесног ја, али га свесно ја није свесно, нити у ком степену на њега делује, иако њих не дели никаква физичка раздвојеност – оне и јесу у бити исто, и кроз ову свест асимилује се духовна супстанца историје и историјског делања у целости. Овај идентитет за Костића увек је био одраз херојске свести која се испева најбоље у Хомеровој идеји, која нам можда на најучинковитији начин показује како и у херојској свести такође постоје два момента испољава, и где сваки појединачно јесте неопходан за достизање херојске судбине, један је актуализован кроз херојеву потрагу за мисијом, други кроз његово самооткривање у току саме мисије, што је и фокални елемент укрштаја његове свести са реалношћу које се налази изван, и коју он сада (херој) треба да усмери и прекроји ка својој мери, тј. према мери свог херојства и своје мисије, која је осврт духовног аспекта у њему.

Стога, духовно у стварности која се налази испред њега, сада бива остварено његовим преображајем у особу каква треба да постане, и то је једна врста укрштаја који се одвија у херојској свести. Кроз други слој, Костић нам говори о сукобу разума са страстима које дефинишу јунака и његов пут самоспознаје више него што то може било која препрека пред њим, а јасно је да је главни укрштај оно што се одвија у јунаковој свести, и кроз то уочавамо кључне аспекте његове трансформације, која, видимо сада, као и све остало код Лазе Костића, бива грађена на три нивоа, тј. поларизацијом оствареном кроз антиномије и парадоксе и јединством уовиченим у укрштају двају супротности на крају. Само кроз укрштај ових двају супротности, открива лице духа свој лик у рефлексији, и кроз рефлексију свога дела, које је створио као сведочанство његовог пута ка самоспознаји. Сада морамо уочити, и да је овај пут двојак, он се одвија једнако у свести јунака, али и у свести онога ко о јунаку приповеда, и стога је трансформација целовита и одвија се на више различитих нивоа зграда стварности, илузије, идеје и духа. Дух је разграната сила идеје која хрли ка сопственом остварењу, али за Лазу Костића, дух је врста проналаска и осмишљења стварности у коју је свом силом веровао. Дух је његов идеал.

Дух постаје своје сопствено уточиште и оаза мира, онда када препреке антагонизма остану далеко иза њега, пустиња стварности бива потврђена кроз дело јунака и хероја које одзвања кроз историју, он је тај који преобликује историју снагом свога позива и духа коме припада, јер он и јесте хармонија која ступа на сцену обликујући стварност око себе, стварност којој овај принц спознаје увелико припада, доносећи на сцену оно што је зајам духовности у вечности, актуализујући вечност кроз време. Он постаје историја сада, једнако као што је то постао Ахил о коме Костић с толиком љубављу и ентузијазмом говори. Очигледно је да мит о Ахилу погађа најдубље аспекте његовог бића, а жеља за потврдом кроз време не јењава. Његова потреба да постане Ахил одзвања кроз његова дела и његове стихове, као жеља да се на тај начин укрсти његов дух са духом архетипа Ахила у кога је с толиким жаром веровао. Моћ Ахила постаје и његова моћ, а звук хармоније зов богиње мудрости Атине да својим стваралаштвом допринесе ширењу њене идеје. Он постаје Ахил у рефлексији спознаје, једнако као што други његов велики обожаватељ, Александар Македонски, то постаје кроз рефлексију делатног и кроз историју, што сам већ споменула као изразито важну одредницу. Мотивација обома је укрштај који се одвија у свести Ахиловој и који очигледно постоји на равни духа и на равни идеје испољавања духа у стварности која нас окружује. Услед постојања таквих врста укрштаја, *Илијаду* сматрамо једним од најуспелијих дела икада, и кроз *Илијаду* успевамо да уочимо примарну тенденцију укрштаја, и то кроз сусрет богиње мудрости и Ахила, који сада представљају и принцип јединства супротности и својеврсне актуализације духа кроз савете које богиња упућује Ахилу и које он ревносно прати. Њих двоје су сада синтеза идеје која се испољава у виду надстварности, која и јесте тај дубоко идејни слој и метафора коју њих двоје заједно чине, и која увелико и јесте један од најизузетнијих примера *укрштаја* и посредна и непосредна инспирација самом Костићу. Нарочито ако пођемо од тога да су они били инспирација и Платону, који је свет идеја сместио далеко ван домашаја материјалне реалности, тамо где обитава наша хармонија, у космичком краљевству креираном само за њу, како то симболички исказује Лаза Костић. Ово космичко краљевство постаје и његово уточиште онда када га посећује вољена вила његовог духа и његове спознаје и нуди му *знање за којим други чезну,* знање о истинској природи духа. Управо то је основна премиса ове духовне творевине и оде духу, више него саме песме, мисли или Лазине филозофије као такве.

Илијада вам није испевана, ал' баш зато што није испевана, зато је допевана. Илијада није испевана, Илијада је упевана, упевана до најскривенијих кутака у срцима јунака јој. Све је у њој упевано : сва васионска борба ропства и слободе, сва неиспричана гроза песнице и шаке титанске, сви болови матере Гаје, све је то упевано у сусрету јелинске и тројанске војске. Па још дубље : у сукобу бесних четовођа и јунака јелинских међу собом и тројанских међу собом. И још дубље : у судару страсти са разумом у грудима сваког од тих јунака. А нај- и најдубље је упевана та борба у мађаве груди највећег јунака, боговског јогунице Ахила.

(Костић 2019, 146)

Управо то је генијално изражено Костићевим терминима, симетрија и хармонија јер ми тиме већ уочавамо да једна без друге нити постоје нити у било којој реалности могу постојати. Оне су увек тежиште једна другој, ослонац у различитим нивоима постојања. *Теорија хаоса* у математици савршено илуструје овај задатак, јер је кроз њу обухваћен космос као структура неопходних елемената, да бисмо уз помоћ њих дошли до суштине. Сваки корак је био неопходност, потреба у спознаји и разумевању целине, и сваки од тих корака додатно је осмислио стварност коме припада. Човек с једне стране, и систем у коме живи, постоји и дише с друге, па хармонија која израста, наспрам симетрије у којој је постављена. Дакле, човек је сада репрезент хармоније у смислу у ком је носилац бакље духовности, чији је истински задатак да реинтегрише стварност према правилима система који тек треба да буде створен. У овом случају, једнако као у теорији хаоса, сваки елемент је с разлогом био ту, као сцена испред које се помаља сам човек, те он израста и покорава околности наспрам себе, и бива дефинишућа сила космоса. И у том погледу, он је сада хармонија, а њена антагонистична сила су све околности које се налазе изван ње, и које су ту да буду окосница буђења суштине хармоније, кроз све неправилности и потенцијалне хаотичности које постоје у стварности која идеју апсолутне хармоније окружује. Она је свест која око себе покорава оно што изгледа као хаотични систем у коме постоји. Према томе, разлог из кога постоји систем у хаосу јесте управо из разлога постојања хармоније, која се рефлектује натраг кроз систем, иако и он мора у њему превасходно постојати као део тог истог хаоса, јер је почетна позиција управо таква. Наизглед хаотична.

Да бисмо имали свест о несвесном потребно нам је свесно, да бисмо знали шта је хармонија потребна нам је симетрија, да бисмо открили степенасту структуру зграде стварности, морамо почети од првог корака, од историје кроз коју се хармонија открива симетрији и обратно. Време је овде само историјска категорија утолико значајно уколико нам говори о пресеку времена у ком су се одвијала извесна дешавања, а тај пресек је само сцена за хармонију у откривању њене суштине. Хегел би је назвао *апсолутном идејом*, али њена суштина је увек иста и увек је то позорница на којој се смењују време и прилике како би хармонија боље спознала себе. Читава симулација стварности је у том смислу замишљена као једно путовање кроз време, али несвесном није потребан спољашњи матрикс да би се о њему могло говорити, за несвесно свест и јесте врста матрикса кроз коју оно успева да укроти и обликује своје идеје. Управо је обликовање идеје, оно што укроти стварност спољашњег света преиначену кроз око духа, управо је овај пут онај кроз који стварност изнова и изнова показује да духовност јесте њена највиша супстанца и да идеја руководи стварношћу својим плесом са супротношћу и осврtом ка парадоксу из кога је настала. Духовна реинтеграција кроз материјално одвија се кроз различите етапе свести, које додатно утичу на дефиницију идејног аспекта, и тиме нам отварају врата ка потпунијем доживљају свести.

“Такође, морам да нагласим значајан утицај Александра Великог на књижевност. Иако су његова путовања охрабрила темељније изучавање географије, све величанство његових достигнућа довело је још једном историју у сферу романтике. Појава свих великих људи у свету непроменљиво је праћена уздизањем оног митопејског духа и тенденције да се тражи нешто величанствено који су погубни за истинску историјску критику.”

(Вајлд 2015, 64)

Митопејски дух, корелација између несвесног и свесног је управо она која постоји између симетрије и хармоније. Антагонизам од кога Костић, полази само је привидан, али је његов замах садржан у непрекидном полету ка јединству ових супротстављених појмовности, које су напросто крилатица идентичне реалности која се непрекидно надграђује и открива, а матрица ове стварности јесте идеја. Матрикс идеје је начин на који се природа космоса разоткрива кроз капије идејне свести, која сада заузима своју позицију пред нама, и остаје само да посматрамо трансформацију чији је основни део мисао, мисао

која расте до граница сопствене суштине, да би онда схватила да границе тог типа нису ни постојале, јер је увек идеја узрастала до себе саме, непрекидном процесом разоткривања историје као основне матрице мисли, зарад које постоји читава реалност коју познајемо. Дакле, ми можда сада уистину не говоримо о класичном матриксу, оног који нам је прва асоцијација, али ми говоримо о матриксу апсолутне идеје и идејне спознаје која хрли ка самој себи, прелазећи све имагинарне капије историјске спознаје. Свет какав познајемо, уистину, само је окосница за испољавање истинске идеје духа, која ка том разоткривању хрли као идентитет и истина, која постаје оно што је од почетка и био њен примарни циљ, своја сопствена аутономија и релативитет. И Костић често уме да пореди идеју са духом Прометеја, јер је потребна Прометејска снага да би се изговорила нова мисао и креирала нова стварност духа. Прометеј је сада симбол непрекидно борбе духа и слободне креације, која је основни дах космоса, а у коме он проналази начин да искаже себе кроз капије реалности којој несувисло припада.

„Ал' ако су богови што у зраку станују и приковали побеђене титане на груди мајке њихове, ипак је још доспео један титан да нађе себи коме ће завештати и благословен и проклет завештај да настави борбу што титана беше уморила. Титан је тај Прометеј, презиралац и подругљивац поношљивог победника свог олимпијског, слободни, гоњени, на Кавказ приковани, никад не разумљени бесмртни Промисао (од Прометејевог Кавказа па до крста тек један корак) ; а завештајник титанов, то је човек!"

(Костић 2019, 143)

Постаје јасно да је „идеја та која се кроз векове непрекидно испољава у свом хармоничном, као и у свом симетричном виду, идеја и јесте хармонија на највишем ступњу свог деловања, идеја је несвесно које се испољава кроз свесно, идеја и јесте то несвесно које је укрођено пронашло свој пут кроз капије реалности" (Докић 2024, 2). Мултиверзум је само концепт над којим почива зграда човекове мисли и идеје, баш као што је то и симулација**.** „Идеја је превазилажење и надградња, али и откривање суштине. Ова суштина увек је иста, иако је њена форма другачија. Идеја је оно што одолева времену као и оно што је стуб времена коме припада" (Докић 2024, 2). Идеја хармоније и јесте оно суштинско које се открива кроз време и у времену оставља делове своје свести, идентитета, обликујући га на тај начин, стога је јасно – не дефинишу људи време и прилике, већ идеје. Идеје су те које

владају људима и временом ком припадају, стога је и хармонија исто тако она која кроз векове влада својом суштином и непоновљивошћу која се увек изнова открива на платну простора и времена. Која је природа откривања идеје? Самооткривалачка. А зашто? Зато што се свака потрга за идејом завршава самоспознајом. Хармонија јесте и процес усаглашења свих ових идеја у једну целину. Шта је друго универзум до једна идеја о вечно гласном сразмерју које непрекидно траје?

"Кимеријска тама је била надохват руке и када су школе у Атини затворене, и када је разбијен Атенин кип, грчки дух је са богова и историје сопствене земље преусмерен на суптилности у дефинисању доктрине тројства и на мистичне покушаје да се Платон доведе у склад са Христом и да се Гестимански врт и Беседа на гори помире са атинским законом и расправом у шумама Колона. Грчки дух је спавао безмало хиљаду година. Када се поново пробудио, он је, попут Антеја, сакупљао снагу из земље на којој је стајао; попут Аполона, он није изгубио ништа од своје светости током своје дуге потчињености."

(Вајлд 2015, 64)

Неуништивост атинског духа управо је у снази његовог васкрсења, он је био остављен да гори пламеном тихим, али неуништивим, и управо овај дух препознајемо у Костићевој потрази за светлошћу као основним принципом. Светлост спознаје и излазак из пећине мрака и незнања, бива обележен Аполоновим пређутним присуством, као основне идеје његовог стваралаштва, да светлосна спознаја води ка открићу бића, бића које дефинише стварност као основну еманацију духа који се налази изван ње, али се кроз стварност прелама, као њена једина и истинита суштина. Постојање алтернативе неће угасити светлост спознаје, напротив. Овај излазак из мрака, обележен је дубоком трансформацијом, која постаје плес свести и подсвести, мрака и таме са зрацима светлости неисказиве суштине, утврђен укрштајем дубоких супротности. Потреба за надвладавањем супротности бива уовичена укрштајем кроз идеју да светлост мора руководити тамом, и у извесном погледу водити је ка себи и сопственом одређењу, баш као што и Ненад Николић наглашава: „Реч је дакле о суштинској неравнотежи: човек се налази између две силе, као и када је у питању укрштај супротности – али није у равнотежи, него је из ње потпуно избачен." (Николић 2024, 229). Овде су алфа и омега, у виду светлости и таме, репрезент мисаоног тока који Костић неутољиво развија у песми „Спомен на Руварца", где заправо

нема равнотеже, него обе супротице остају без својих темеља, растварају се, и не да њим не држе свет у равнотежи укрштаја, него га потпуно растемељују и стављају у лебдење“ (Николић 2024, 226). Управо у том лебдењу између могућности и потенцијалне стварности, стоји Аполонова светлост, као његов примарни идеал, те као вечити одговор на све дисторзије Костићевих укрштања, и као потврда да је светлост она која уобличава позорницу алфе и омеге.

КОСМИЧКА СВЕСТ КАО ОГЛЕДАЛО ХАРМОНИЈЕ

Концепт хармоније је обесмишљен без идеје космичке свести која га надгледа, из оквира које он надраста све елементарности и перипетије материјалног. Овим хармонија указује на дељење историјске свести на два аспекта, један који води ка материјалном испољавању бића, и други који репрезентује духовно, чији је неопозиви део. Духовно тежи да постане хармонијско и стога покушава да збаци окове материјалног, и на том путу хармонија поседује један јединствени аспект свог испољавања, а који се прелама кроз све облике њене функционалности као делатне силе космоса. Тај аспект је ниједан други до раст космичке свести и раст нације кроз време. Хармонија, у том смислу, више није само далека делатна сила космоса, она је и много више од тога. Она је први и примарни аспект испољавања духа народа и духа свести кроз коју се актуализује и очитава. Духовна свест бива препозната кроз борбу супротности које стоје на улазу капије духовног, а овај свет и сви постојећи векови су обелиск промене, превирања, напетости и борбе којој дух ултимативно припада. Лаза Костић ту борбу неизоставно описује на следећи начин, сваки антагонизам је прилика за изједначење, у коме све постаје самопотврђено својом негацијом кроз реалност:

„Како свака невоља, свако зло на свету нађе своју корективу, свој *устук*, тако се и свака необична врлина устујкује сама својом »бјеснећом«, сама собом. Тако се свет у свима својим разгранцима и огранцима држи да »не врда ни тамо ни амо« ; две снаге што се сретну саставе се увек у резултанти, у посредици, те или се потру или се погоде.“

(Костић 2019, 91)

Тек сада имамо два аспекта у судару једно са другим, два елемента свести чији је циљ да надрасту очекиване оквире и да покажу да свест духовног може имати свој аспект испољавања и као овакве врсте ауторитета и силе – не само у научном смислу, као главне мисаоне тековине космоса, већ и у дубоко делатном смислу, као владајуће идеје једне нације и ње саме. Стога, када је историјска свест хармонија и када она то постане, она ће тежити да обликује стварност према нивоу испољавања духовне ванвременске идеје и идеала који делују као примарна космичка сила на плану материјалног, и обликују свест нације ка њему.

Ово је идеал, и ми не можемо знати да ли га је историја у свом цикличном виду до сада остварила, али можемо приметити да је дефиниција овакве врсте хармонизоване представе идеје, идеала и космоса присутна када је у питању снага личности која наспрам својих снага обликује и остале елементе, те успева да промени и судбину света. *The Great Man* теорија говори управо о томе и таквој врсти идеала који обликује и усмерава судбину света, али и судбину нације. Теорија полази од тога да идеали нације постају видљиви кроз дело човека који је трансформише, али који се морао такав и родити, и примарно својим рођењем бити одређен и предодређен за кру(п)не идеале у животу. Идеале хармоније кроз деловање духа и кроз делатност личности чија је судбина (сада у Аристотеловом смислу ентелехије и судбине као интринзичног дела личности, карактера), да утичу на реалност космоса (нације) и да га мењају. Промена која наступа на овај начин постаје и апсолутни идеал идеје, која даље тежи освајању сопствене сврховитости. И када ова сврховитост постане судбина, онда је одређење коначно – идеал постаје истина на позорници простора, света и времена. Истине једне епохе надвладавају све противречности које су постојале у претходној, а на зграду стварности надовезује се нова идеја хармоније као апсолутно одређење духа, као његов основни укрштај. Јер укрштај и настаје услед потребе да се превладају противречности претходне епохе, и да се она усагласи са духом времена коме сада припада, те можемо уистину рећи да нова епоха наступа када се на површини дешавају антагонизми, који даље воде ка коначном испливавању нових и сврховитијих укрштаја. Идеја је овде да освоји и укроти стварност чији је неотуђиви део, и ништа је у тој путањи не може зауставити, с обзиром на то да је и специфично креирана за њу.

(Над)стварност идеје је обликована њеним рефлексијама у испољавању, а које могу бити појединачне или кохезивно субјективно одређене својим испољавањем, које се

граничи са идеалом свести који је над њима. Свест је та која одређује поделу на хармонијско и симетријско тј. субјеткивно и надсубјективно, свест је та која одређује да ли је у новом нивоу зграде стварности идеја или њен обелиск, она која поставља образац или сенку обрасца, да ли је историја актуализована хармонија или непрекидно битисање под идеалима који су опредмећени у њеном дејствовању, и који као такви морају бити актуализовани кроз оквире својих неусаглашености, те постати истинска сила стварности чији је задатак да увек непогрешиво води ка новим обрасцима. Уколико постанемо свесни да је хармонија идеал који руководи и нама и историјом, тиме долазимо у ситуацију где овај идеал јесте водећа инстанца нашег реалитета мисли, идеје, и према томе, све је, свесно или подсвесно подређено њему, и то је идеал који обликује зграду стварности према својим утемељењима, али и идеал према коме се неизоставно мора све усагласити. На тај начин је, за Кнежевића, хармонија испољавање мисли *идеје* историје и историјског деловања кроз време, и не може и не сме бити другачије. Само на овај начин ми долазимо до одређења историјског реалитета које је транскрибовано кроз стварност света и времена као њен најучинковитији вид, њено најпримарније *ја.* Ово најпримарније и најприсније *ја* основни је пулс универзума око кога се све окреће, а овај пулс универзума јесте његова истинска бит, на коју се надовезују сви остали реалитети мисли, идеје, идеала. Стварност израста из својих оквира и руши све што ју је ограничавало, стварност постаје идеал који јесте несумњиви део ње, али део који је припадао свету идеја, суштинских обличја, и из којих је хармонија сишла међу материјалност, да би опет кренула ка одређењу сопствене суштине, и то ходећи путем историје. Историја ја та која ју је обликовала и одредила, и ка историји мисли и корену идеје се мора вратити, као основном одређењу свога пута. Ово одређење пута је њен примарни развој, али и њен услов *sine qua non*.

Од мисли као покретне силе све почиње и ка њој се, на крају пута, све вратити мора. Мисао храни и одгаја дух, чини га спремнијим за сучељење са сопственом суштином, те тако мисао и јесте примат идеје и њена најближа идеологија и инстанца. Када мисао постане довољно снажна, почиње пут њеног опредмећења који препознајемо у историји, и долази до степеновања историје кроз зграде реалности, где свака од њих представља један корак ка суштинском одређењу самог појма. Овај појам јесте своје сопствено биће у потрази за самим собом, а ово биће сада је незаустављива *сила историје* која хрли ка свом одређењу и кроз противречности свих својих идеала – ово је позорница на којој се све мора одвијати

под оквирима овог типа, а то је стремљење, развој, одређење и аутентификација привидно залуталог субјекта као апсолутног бића апсолутне свести која се неподељено испољава кроз време. Мисао постаје свој анаграм, али и сопствена антитеза – мисао надилази саму себе и овога пута, да би се напослетку себи вратила. Мисао упознаје себе као свој непрекидни идеал, на путу ка самој себи, и на том путу, урушавају се противречности које су била *симетрија и хармонија* у свом првобитном виду, и сада постају само хармонија у њеном дејствујућем виду испољавања на позорници света, времена, идеала и идеје. И историја и хармонија формирају лице идеје, у свом опредељујућем виду формулисања стварности, као силе која се неумитно ка себи самој креће.

Јер, где је сада историја овде, уколико постоји разлика између историје и хармоније? Апсолутно не, ова разлика међу појмовима сада не постоји. И историја и хармонија су два заједничка лика, лице идеје у свом опредмећујућем виду, и идеје која хрли ка испуњењу сопствене суштине. Двојака терминологија појмова одређује њихову двојаку суштаственост, небитно да ли је почетна инстанца историја или хармонија, једна ће се увек кретати ка другој и обратно. Једна ће обликовати другу на позорници стварности света и времена, и то је њихова судбина, од које напросто не могу избећи. И док Костић прибегава терминима као што су хармонија и симетрија, Кнежевић у историји види и уочава њен најцеловитији вид испољавања, која се прелама кроз све елементе доживљаја света. Простор и време су само оквир, а дешавање се одиграва на дубљем нивоу, и ово дешавање је уобличено историјом у свом најцеловитијем виду. И то историјом која није само хармонијско обликована, већ и симетријски антагонизована, онако како би је видео Костић, али овај антагонизам је ништа до привид поларитета који се на дубинском виду не мора одвијати, напротив. На дубинском нивоу стварности имамо два вида испољавања духа, један вид јесте антагонизам који води ка раздору и сучељењу, а други вид није само антагонизам, већ његово јединство на вишем нивоу, и то је хармонија. Костић и Кнежевић су у том погледу духовни близанци, у погледу у ком су допустили да их одреди хармонија и да је они одређују. Неодредиво одредива стварност постаје окриље за меланхоличне душе које покушавају да разоткрију нит свемира, али та нит није само њихова примарна идеја, већ идеја на коју су се надовезивали бројни српски мислиоци, а који је свој ток имала почев од имена Стефана Немање па надаље, и дефинисала је њихов пут као, дакле, пут изворно српски, који је био надахнут различитим утицајима са стране, али је изворно српска идеја

која се неутаживо прелама кроз векове, говорећи о сјају цивилизације која проналази свој одраз као обелиск спознаје кроз капије идеје, идеје која непрекидно траје на позорници света, простора и времена, и о којој српска мисао пламти као пламен свеће и спознаје која води ка висинама ове наше мислиоце. И више није само сврха идеја већ раст једне цивилизације са том идејом и кроз ту идеју, јер се кроз хармонију сада може доћи до виших одређења идејних аспеката једног духа и једнога народа који заједно са њом битише и траје, и који и јесте њен најпримарнији вид испољавања.

Идеја расте кроз мисао, и идеја и јесте одраз мисли и то другачије не може бити. А мисао је одраз свести која је посматрач живота и збивања око ње. Ова све(с)т постаје утемељење идеала који непрекидно стасава међу нашим мислиоцима као њихова главна теза ка којој стреме и из које наступају као коначни идеал света и времена, и као непрекидна теза за спознајом идеала садашњости, прошлости и будућности обједињеног у моменту који је главни пресек хармоничне представе простора и времена и који је идентификован као хармонија у свом непрекидном испољавању дејствујуће силе, силе која утиче на формирање других светова, ако је разумевамо из концепта и теорије мултиверзума и квантне физике. Мултиверзум и *хармонично* испољавање простора и времена су сада две дејствујуће силе стварности, од којих увек једна мора бити надређена, а та једна настаје под оквирима света и свести која се испољава као апсолутна сила стварности, и која дефинише све друге елементе који јој припадају, ауторитет стварности свести је надређен другим елементима који чине целину заједно са њом. Из тог погледа говоримо о тачки пресека између света и свести која даље може водити неким другим непрегледним елементарностима који имају своје утемељење и своју аутентификовану реалност у самом појму духа, али пре свега, у коренитој стварности простора и времена која је подређена идејном мисаоном ауторитету који њоме руководи. Увек је једна идеја, главна и дејствујућа, а друге следе за њом. Увек је та једна идеја она која формира историју и све њене нивое зграде стварности, и та основна дефинишућа сила је и она за којом следе и све остале.

Постоји само испољавање историје на позорници и догађаји који је прате, а ти догађају бивају дефинисани различитим узроцима, неки од њих су непосредни (и том погледу они могу бити и променљиви, баш као и огледало мултиверзума – огледало случаја), а неки дубински и неизбежни – а то је сама стварност идеје као апсолутног

ауторитета над спознајом и над историјом. Дакле, ако поставимо Костићеву теорију у раван разумевања квантне физике (што сам сигурна да би извесно желео да учинимо), и његов укрштај у раван сусрета хармоније и симетрије кроз једну од могућих стварности испољавања духа, концепт мултиверзума у најмањем добија поетско објашњење, а суштински, идеја Лазе Костића нам сада помаже да повежемо квантну механику са теоријом симулације кроз концепт хармоније као оне инстанце, која је једина суштински слободна.

Уместо да мислимо да посматрач игром случаја одређује ниво положаја атома, одговорност за испољавање стварности пребацујемо у раван симетрије и хармоније и јачине њиховог укрштаја, који би дефинисао процес историјског испољавања идеје у коме се налазимо. Уколико је хармонија ближа симетрији, утолико је и укрштај јачи, јер дух покушава да одржи своју власт, и то олако може и учинити. Проблем настаје само када је симетрија удаљенија од хармоније, те је њихов укрштај слабији, незнатнији, осуђен на неминовно пропадање у ходницима времена. Овом приликом ћу представити и трећу раван која метафорички обухвата претходне, и јесте уистину нека врста укрштаја међу њима. Што је ближе духу (хармонији), то је дело било које врсте вредносније и трајније. Што се више шета са духом, идеја све више јача у својој способности да потврди себе, снагом укрштаја, кроз историју. То не може учинити човек који изворно није близак апсолутној идеји, лажни укрштај није и не може бити реплика за истинску стварност, већ само благи одраз онога што близина духу истински уме да чини и јесте. Кроз духовну стварност, човек бива потврђен, не као дете свога времена, већ као носилац епохе која долази. То је оно што Костићу бива откривено апокалиптичним откровењем израженим у песми *Santa Maria della Salute* (1909). Изворни сусрет са духом и овде је прилика за раст у духу, и изворно повратак чистој идеји коју Лаза Костић финализује завршним стиховима.

Испољавање идеје хармоније би, у контексту проучавања историје, био тај дубински узрок од кога зависи и све остало, то би управо био примарни узрок који утиче на непосредне узроке извесних догађаја, а који потом даље активирају одређени елемент стварности и испољавања историје као такав. Увек је једна станица идеје главна, а њен домен јесте њена припадност свету идеја, из оквира из којих је о њима говорио и Платон. Изалазак из пећнине сенки (илузија спознаје), ништа је друго до стасавање мисли и метафора за истинску спознају истине у свој њеној величанствености, јер истина никада

није обична и једнострана, истина има бројна лица, али само једно јесте лице идеје и оно се, као први степен рефлектовања, рефлектује на лицу хармоније, и хармонија сада постаје основна руководећа сила космоса, али она то не може постати, она то јесте, те се њени видови испољавања могу само разоткрити и открити, баш као што се светлост идеје помаља при изласку из пећине заблуде.

Основна идеја коју нам Костић и Кнежевић преносе јесте идеја космичке спознаје стварности, на коју се хармонично и храбро надовезују сви остали елементи, а то је идеја као идеал историје која се испољава кроз време као аутономна сила хармоније и сила која (симетрично) служи и покорава се хармонији, те тако да можемо слободно рећи да је историја у служби хармоније. И можда би извесније било поставити знак једнакости међу њима, пошто она и јесте хармонија. Да ли то значи да историја напослетку мора тежити хармонизовању свих њених аспеката? Уколико полазимо од ове идеолошке перспективе, то значи управо то, а у разумевању исте, најбоље нам може помоћи нико други до Лаза Костић који у мање пожељним и атрактивним нивоима испољавања историје види очитовање стварности која доводи до дубинског нивоа својим опречно симетричним (антагонистичким) деловањем. Ако посматрамо тако, не би ли историја била сада само вешто изрежирана сцена? Али каква и за кога? Апсолутни дух не изражава само јединство субјекта и објекта већ је нагласак на јединству које постоји између субјекта и објекта, као и између мисли и њене актуализације. Слобода апсолутног субјекта је у његовој спознаји апсолутног духа. (Dudley 2002, 99), стога је сцена постављена управо за онога ко њу и режира, и вештина апсолутног духа да спозна самог себе разоткрива се кроз непрекинуте нити слојева историје.

Уколико историју разумемо као испољавање идеје у једном њеном виду, онда све њене елементарности морају постати непобитан след, јер је у супротном историја попут играња детета у песку, можемо срушити пешчану кулу само из разлога да бисмо је срушили. Али ако постоји елемент супротстављеног, онда говоримо о развојном путу саме идеје и вешто инкорпорираним елементима, баш као што идеја и јесте главна поставка за све те елементе, и ми сада не видимо испред себе само слику историје, већ управо слику мултиврезума у свој пуноћи свога непосредног испољавања. Увек је једна идеја основна, а за њом следе и све остале, увек је једна стварност надређена и *the blueprint* који мора

обликовати и све остале, баш као и када бацимо камен у воду, увек ће нам највећи кругови бити они први до самог камена (идеје), али ће се рефлексија задржавати у наредним. Потреба за осмишљењем историје је потреба за испољавањем идеје, коју Хегел, (кога сада наводимо као извесну (над)градњу за њихове теорије), посматра сада, не само као испољавање материјалне већ и духовне реалности коју видимо у делима примарних вођа свога доба, али је битно да ови лидери имају двојаку улогу, тј. ми сада можемо говорити о лидерима на челу државе/а, а и о лидерима мисли који стоје као примарни, на челу идеје и чији задатак и јесте да пренесу ову основну идеју нама. Идеално испољавање идеје историје хармоније била би имплементација ова два принципа у једној личности, где бисмо хармонију препознали не само у делању владара, већ и у његовим списима, мислима, што нам је историја заиста и неколико пута несебично поклонила. И кроз овај поклон, она је говорила нама о споју херојства и мисији, које се испољава у једној особи, чији задатак јесте потпуна и тотална трансформација света испред нас, једноставно зато што је управо то део њене мисије и њеног духа.

Ово виђење историје уједно нам отвара и нову перспективу, где историја има ауторитет дејствујуће силе која делује на плану простора и времена као примарна узрочност, или тачније, као један од видова испољавања те узрочности. Ова узрочност се испољава као и сваки други вид испољавања идеје, дакле она није само оквир, какво је њено првобитно и основно виђење. Она је више од оквира, јер има делатну основу од које полази, и ка којој се напослетку и враћа, чиме се сада ослањамо и на теорију о кружном кретању времена, а коју можемо дефинисати управо тако - као препознавање историје у огледалу спознаје. Кружно кретање указује, не само на неуништивост концепта, већ и на оно чему смо много пута сведочили, а то је снага полета једног *феникса* у самој дефиницији историје и историји као таквој. Симетрија би у том погледу, као Костићева водећа идеја, чиме је он учинио и извесни помак у односу на Кнежевића, била идејна поставка материјалног света, рефлексија идеје, све оно што се дешава на плану материјалног припадало би симетрији, а хармонији која је водећа сила стварности и космоса, означена би била припадност идејном свету који је плашт испољавања саме историје. Према томе, имамо степеновање на два нивоа – ниво мисли и ниво испољавања мисли. Тај антагонизам о коме говори Костић, постоји, али он се дешава само на плану материјалности, док се на идејном плану све одвија онако како и треба да буде - што ближе идејном плану, то ближе хармонији у мислима,

делима, идејама. Блискост са идејом рефлектована је кроз мисао, идеју, дело. Дело постаје одраз више реалности само онда када је установљено под правилима хармоније, јер само оно што јесте праведно, јесте и оно што је хармонично, усклађено и оправдано делима у правди и хармонији.

Хармонија обликује реалност под изазовом и правилима које успоставља идејна суштина духовног света, која се налази над материјалним светом и обликује га по својим правилима. Материјални свет је сада симетрично постављени одраз духовног, и хармоније, у којој се непрекидно испољава као водећа сила стварности и идентитета који се налази у границама изван симетрије, и који утиче на испољавање симетрије као такве. Идејна стварност бива пресликана на нову, у материјалном, али само у делима која највише репрезентују управо суштину те идејне стварности која постепено постаје одраз идеје којој припада. Идентитет времена испољава се као примарна идејна суштина симетрично-хармоничне основе света, и ова основа јесте и идентитет који мора превладати границе сопствених ограничења да би се изнова испољавао у виду хармоније. Симетрија и хармонија, као два главна ауторитета реалности, обликују свет по начелима духовног и постају њен најпримарнији одраз, хармонија као суштина, симетрија као рефлексија. Ова рефлексија увек је на корак до испуњења суштине, која је опредмећена у виду реалног и надреалног света коме припада. У протицању времена, ми уочавамо суштину управо тог предмета који је главни ток идеје и који и није ништа друго до испољавање њеног идентитета. Идеја наступа као одговор на изазове реалности, која долази до испуњења своје суштине, и која се у њој опредмећује, и стога ми говоримо о хармоничном као реалном, реалном у смислу истинитог и дефинишућег. Али, делећи стварност на симетрију и хармонију, Лаза Костић је учинио и корак више ка одређењу које постаје окосница модерне науке данас. Основно одређење мултиверзума, у коме говоримо о постојању више универзума који егзистирају у корелацији једно са другим, осликава ову идеју, јер, једнако као што говоримо о постојању симетрије и хармоније које су у равни једна са другом, тако постоје и различити универзуми који заједно формирају главну суштину *мултиверзума* ком припадају, и то је и суштински симиларно Костићевом одређењу, у свом јединственом обрасцу поимања. Уколико симетрија и хармонија постоје у истој равни, то је једнако постојању бројних универзума, што је основно одређење квантне физике данас, стога можемо говорити о испољавању хармоније на плану различитих космичких елемената који

формирају целину која надраста све њене делове, целину чија је главна окосница богатство доживљаја стварности. У оквирима ове стварности, увек постоји ауторитет идеје која је надређена, и у том смислу би могла бити посматрана и Костићева идеја, увек постоји хармонија која својим деловањем обликује зграду стварности, тј. бројне постојеће симетрије, јер космос се испољава на различите начине, али увек би један био тај који је *the blueprint*. Централна поставка је да се космос пресликава у сваком појединачном виду, кроз оквире симетрије, сваки од бројних универзума који заједно сачињавају мултиверзум би био једна врста симетријског испољавања кроз *укрштај* који настаје са хармонијом, управо из разлога што код Костића имамо наглашено питање континуитета када је у питању укрштај. Он није статичан, то је низ који се непрекидно надовезује, и у том надовезивању имамо одразе нових светова, нових универзума који бивају креирани као такви кроз укрштај са хармонијом – духовном суштином или *светом идеја* у Платоновом виђењу. Непрекидан низ укрштаја директна је корелација са непрекидним низом надовезивања стварности на аутентичну нит духовности која је њена основна и водиља и која је транскрибована кроз бројне симетријске суштине хармонијског плана света, времена и стварности. Костић је овде на трагу основног одређења квантне физике данас, а то је космос који постоји на неколико различитих равни постојања, и где све бива успостављено под правилима хармоније, која се испољава као ултимативна сила космоса, коју и све остале, пре или касније, морају следити, јер их она обликује.

“Наиме, под утицајем несвесне привлачности идеје или облика лепоте, искуство љубави, каже Диотима у Гозби узидизаће се од телесне лепоте, до душевне лепоте, затим до лепих дела и наука, све до ненадане визије једне чудесне и вечне лепоте, визије која је слична оној коју посвећеник ужива у елеусинским мистеријама, која превазилази сваки израз, сваку дискурзивност, али у души рађа врлину.”

(Адо 2010, 103)

Но ипак, Костићев естетицизам и његова метафизика састају се у једној преломној тачки, а та тачка је ода лепоти и самом космосу као главном представнику те лепоте. Метафизика и естетика, у свом укрштају, заједно креирају светове и нивое космичке идеје која се непрекидно испољава као вечита стварност мисли, идеје и раздора који је једнако дефиниција космичког. Он иде у сусрет идејама данашње модерне научне мисли, која

универзум позиционира као мултиверзум, који се непрекидно испољава у различитим нивоима стварности, и који има видове испољавања који се могу разликовати или, пак, сматрати као идентична позиција субјекта који ултимативно себе открива у космосу, као дејствујућу силу. Ова дејствујућа сила, опредмећена у лику хармоније, растапа се на безброј различитих начина у реалности, која и даље остаје њен целовити одраз у огледалу спознаје, а која је једина права идејна основа стварности, иако се даље прелама на бесконачан низ различитих основа, идеја, теза, космоса, или ултимативно, Костићевим речником речено, укрштаја. Мултиверзум расте заједно са космосима који га сачињавају, док идеја води епоху напред, јер увек је она та која наилази пре.

ИСТОРИЈА И ХАРМОНИЈА КАО ДВОЈНИ ОБЛИЦИ СПОЗНАЈЕ

Увек је идеја стуб епохе на кога се нарочито надовезују различити аспекти, опредмећени у виду идеје која их чини, те уколико идеја води епоху, она се мора надовезивати на стуб који је формиран као основа космоса. Али, и идеја ће притом бирати, а бираће мисли, идеале и идеје које руководе стварношћу, на тај начин да се она вечито обнавља, а суштински остаје иста и једнако она сила која усмерава визију човечанства. А ова визија увек је репрезент идеала ком епоха верује и који је главна теза на коју се надовезују о(п)стале зграде стварности које сачињавају идејно тежиште епохе.

Нагласак је на идејном, јер је оно то које формира делатни аспект, стога што ће идеја увек бити пропраћена њеним испољавањем на делатном плану, које је само рефлексија дубинске структуре идејног плана, али који је резервисан за метафизички идеал, који Костић проналази у хармонији, док идеја води кроз мисаони аспект света. Репрезент тог мисаоног аспекта управо је био он, и више није ни битно колико ће делатни аспект испољавања идеја да нам пружи у одређеном моменту, већ колико ће успети у томе да покрене епоху напред, вредност идеје се мери тиме колико чини да се епоха и век према њој мере, али та вредност, нажалост, бива неретко одређена после, тако да носиоци бакље спознаје често бивају препознати као исти тек касније. Костићев укрштај дословна је метафора за мултиверзум, јер једнако модерној физичкој мисли, ни Костић није видео границе у испољавању идеала коме је припадао. Овај идеал је њега водио, и он је интуитивно, али филозофски прецизно, препознао појмовност која је данас потребна за

уочавање суштине, појмовност која нас води ка самој суштини идеје, која се потом испољава као основна нит космоса. Космичка идеја постаје суштинска претеча хармоније, и хармонија се потом прелама као идејна суштина сваког универзума, који заједничким снагама формирају мултиверзум реалности. Његов основни вид поимања је њихов идеал, идеал који потом постаје основна скица за изградњу нових појмовности.

У овом погледу, ми сада уочавамо преламање идеје у мисаоној згради стварности и духовности, идеје као водеће силе универзума, јер је испољавање космоса такође усклађено у хармонијској равни. Одраз једне постаје рефлексија друге и обратно, увек постоји континуитет и низ појмова који води ка суштини одређења. Квантна физика и филозофија плешу на истој равни и препознају се као званична одређења космоса у јединственом погледу и смислу идеала. Оно о чему је Платон говорио никада нас није напустило, и постојало је, можда у измењеном обличју, али увек ту са нама и уз нас. Пећина идеала и светлост спознаје која нас изводи из мрака, а где је основна Аријаднина нит, идеја која формира нове светове и нову епоху под окриљем старог руха идеје. Идеја која сада, у садејству (укрштају), наступа и као одраз филозофије и као одраз науке, у истом обличју, само као различите аспекте испољавања. Хармонија није само стварност метафизике, већ и тежња модерне науке да својим опсегом обухвати њену суштину, кроз све видове појављивања духовне стварности, која сада поприма и дистинктивна обележја. Човек је кренуо у сусрет ка себи, а његово огледало је идеја, која, иако опхрвана модерним ветровима, свој жар не престаје да испољава.

“Обузела ме је напросто језа на помисао: како је тај српски песник из шајкашког села Ковиља, тај Лаза Костић, осетио оно што је тек данас стало да усталасава умове и то по највећим светским и технолошким центрима? Откуда? Како нам јадни изгледају они кукавици професорчићи и лекторћићи којима су мисли Лазе Костића изгледале “мистификације” просто зато што је тај Лаза Костић хтео, по некој својој ћуди, да се служи језиком “песничким” место језиком технолошким и апстрактним!”

(Винавер 2012, 226)

Начело хармоније за Лазу јесте начин испољавања историје кроз време и простор, зато што хармонија и историја и јесу две гране исте спознаје и стога што се неумитно временом сливају у једну. Дакле, као река која тече своме току, хармонија напослетку увек

карактерише своје постојање историјским хипотезама и делима на које се наслања, јер хармонија и историја сада представљају не само две једнакости на позорници времена, већ начин испољавања духа и апсолутне идеје кроз време, и то је основна идеја на коју се они ослањају у својим делима. Идеја водиља је садржана у одређењу концепта према коме, и на који начин, модерни одзив мисли формира своје идеале управо надовезујући се на примарну идеју где хармонија јесте и мора бити један од начина постојања и испољавања духа. Дух се заједно развија са развитком саме хармоније, док напослетку, не постане хармонија у највишем нивоу свога испољавања. Према њиховој кључној заједничкој идеји, хармонија и идеја наступају као две истоветне (у својој неистоветности) силе природе – код Костића и историје, код Кнежевића, и трансформишу стварност заједничким снагама, јер на крају све мора тежити целисходној хармонизованој представи света и времена.

„Укрштај тражи огроман стваралачки напор: што је већи укрштај и напор је већи."

(Винавер 2012, 230)

Историја у свом развитку мора постати *историјско делање*, јер обухвата све нивое стварности и непрекидно их дефинише управо кроз процесе историјске актуализације кроз време, и то је основна мисао од које они као филозофи креирају своје полазиште Преклапање ове идеје са модерном идејом данашњице можемо пронаћи пре свега у квантној физици, али и у филозофији ума, где постоје различита концептуална одређења филозофије свести, док у квантној физици постоје различити начини на који можемо посматрати одређење мултиверзума као хармонијске зграде стварности, а у којој сваки део има своју сврху у вишој инстанци одређења стварности, хармоније и космоса. Херојска свест изражена кроз стварност духовног и материјалног, не престаје да, кроз аспектоване елементе стварности и даље храбро постоји као потврда духа. Зашто је историја водећа мисао Божидара Кнежевића, а хармонија последњи узвик космоса из речи и погледа Лазе Костића? Зашто је историја препознавање сврховитости бића као непрекидне хармоније код Костића и непрекидне идеје трајања код Кнежевића, од чијих неумитних идеала зависе доприноси испољавања апсолутне идеје? Идеја постаје хармонија и хармонија је њена неопходност на путу достизања сврховитости космоса и историје, да би постала оно што треба да постане. Биће прераста сопствене оквире у виду испољавања хармоније на нижем плану материјалног, онако како би то разумео Кнежевић, или симетрије на начин на који је

види Костић, док су идеали резервисани за виши план испољавања на нивоу духовне суштине, где истински обитава идеја хармоније, на начин екстремно платоновског типа, али који се пресликавао у њиховим делима и идејама. За њих хармонија је идеја водиља, светлост на обзорју времена и узданица која у космос уноси непрекидни ред и склад. Све оно што припада космосу уређено је обрисима хармоније и вековитог сразмерја који се непрекидно понавља и појављује као историја живота, космоса и стварности. Ова историја нема свој почетак или крај, она је условљена животом бића као таквог, а биће је у овом контексту изједначено и са хармонијом и њеном функцијом кроз време, и то је мисао на коју су се наши мислиоци надовезивали, дефинишући је сваки на себи својствен начин. То је био њихов опус у погледу разумевања овог принципа. Утолико уколико они хармонију позиционирају као делатност историје, она и постаје њено најприсније одређење, и стога мора имати утицај на формирање светске сцене, а свет се непрекидно покорава хармонији, исто онако како га и она води.

Обојица су поставили хармонију у центар својих промишљања, али су то учинили на различите начине и различитим приступима, но идеја до којих су напослетку долазили суштински је увек била иста, јер они су овим само потврђивали да су следбеници *идеје* у коју су сврсисходно веровали и која их је одредила, и непосредно њихов научни пут, али ја бих то радије дефинисала као пут ка хармонији. За Костића хармонија и симетрија заједнички учествују у формирању космоса и целокупне стварности, оне припадају једна другој, али су уједно изван блискости, *супротице*, како их лично именује и одређује. Једна увек води ка другој, и обратно. Уколико хармонија наступа као супротна сила симетрији, утолико су све ближе заједничком одређењу у коме оне и јесу заправо две *близнакиње* стварности које у свом антагонизму налазе прикривену снагу за афирмацију и креацију светова и појмова. Антагонистичку силу он упоређује са силом креације и рађања космоса, која се напослетку мора приклонити афинитету хармоније, јер се сва одређења и антагонизми дешавају по њеном плану, она их оркестрира. И ту је тај моменат Костићевог одређења хармоније као силе стварности која се неумољиво креће ка свом коначном исходу, и ово је и тренутак када симетрија и хармонија указују на једно исто одређење, која бива властитим силама преиначено, баш као што то историја јесте, а то је кључна одредница Кнежевићевог промишљања овог појма. За Кнежевића историја постаје одјек хармоније и хармонија сама, она разоткрива вео свог постојања као јединог истинског ауторитета

живота, под чијим се погледом остварује судбина света. Зашто Костић и Кнежевић у историји виде рефлексију хармонијске стварности, као и ка чему ова историјска целина промишљања света ултимативно води, зашто је за Кнежевића целина историја и историја целина? Оне непрекидно воде једна ка другој и једна другу одређују, јер историја не може постојати без хармоније, она је њен први услов за апсолут и постојање – стога што само уз историју, добија и хармонија свој потпунији израз. Само кроз оквире историје ми можемо разумети и хармонијско и обратно, само кроз оквире хармонијског можемо добити потпуније разумевање историјског, јер су то апсолутно две неопходности на путу спознаје, два апсолута која стоје као брана на улазу и излазу капије света. Хармонији је потребна историја, баш као што је и историји неопходна хармонија, једна изискују другу, и једна креирају другу на позорници космоса.

Уколико је хармонија присниja, ближа историји, утолико је она у извесном трену мора негирати и покорити, јер хармонија и историја не могу постојати мимо једна друге, већ макар и као антитезе чија је сврха самоодређење и самопроналазак. Идеја космоса је да гори ватром спознаје и идејом хармоније, која постоји не само као антитеза, већ и као дубока жеља за осмишљењем и постојањем идејне силе из које се рађају светови. Ова позорница има апсолутни ауторитет над стварношћу јер иде испред ње, историја сада иде испред живота и дефинише га неизбежним елементима, а ови елементи срастају један уз други и постају целина, те тако и историја сраста са елементом хармоније, која је и у овом погледу сада највиша инстанца духа. Зашто је најприсније одређење духа и хармоније која њиме руководи управо у одређењу историје, и зашто је позорница света архипелаг спознаје са које се дух напаја новим увидима? Зашто од свих елемената дух бира историју, и она у овом погледу заиста и јесте испред живота, основна дефиниција на коју се апсолут наслања, као и она која формира светове, највиша форма идеје – хармонија?

“Но међу државама духовног света не важи то међународно право, што влада међу државама ове “удоли плачевне”. Поједине области наука напуштају све већма одељени живот, строгу самоуправу, круто суверенство; оне осећају све већу потребу да се слију у једну велику савезну републику без узајамичних заступника и без привилегије вандржављанства, екстеритолијаритета; а то као да је добар знак да ће се каткад и народи измирити и приближити један другом.”

(Костић 2009, 77)

Идеја да дух не може постојати мимо свог народа подсећа сада на Бергсонову мисао да свест није индивидуална, већ космичка функција живота – она се не појављује у појединцу, већ у живом току еволуције, унутар ког народ представља органску целину духа (Bergson 1907, 212). У том погледу, Костићев дух није само национални, већ космички организам, који се кроз народ преображава у историју, једнако као што и код Кнежевића историјска свест проналази свој дефинитивни израз кроз превирања у духу народа и нације.

Хармонија дефинише свет и свест кроз неколико аспекта испољавања, а испољавање хармоније као форме духа, јесте и њен ултимативни аспекат. Све је заправо и води ка томе да себе препозна као аутора историје. Сва превирања у историји и кроз њу, ту су да подсете хармонију на услове њеног постојања као апсолутне силе која креира нације и светове. Силе божанства што она јесте, и представља. Али, кроз аспекте хармоније расте и идеја могућности преобликовања и превазилажења садашњег момента угледањем на прошлост, и учењем лекција које нам прошлост дарује. И та нит, такође, једна од функција хармоније која је руководила и делима наших аутора и формирала њихов одговор ка стварности, те уочавамо у ком тренутку хармонија, као основно начело, надраста оквире космичког и постаје историјско делање на позорници стварности, као и како тим својим делањем даље дефинише модерну научну мисао као такву, те зашто делатност историје постаје делатност ума.

Оба аутора су на себи својствен начин следили српску идеју о хармонији као сили која се испољава кроз време и која и јесте то *време*, јер делује у садејству са њим на позорници живота. И док је Кнежевић усмерен на проучавање историјског тока саме мисли и испољавања хармоније, код Костића идеја превазилази оквире историјског, тако да у одређеним моментима бива изједначена са бићем и постаје биће само, и то је пресек у погледу принципа којим(а) ћу се даље бавити, но такође и одговорима које би такав начин посматрања стварности могао да има у односу на модерне токове садашњице, али и неке модерне теорије у којима одзвања иста идеја. Кроз хармонију, и уз помоћ ње, стасава мисаона свест и идејна теза наших великих стваралаца, те остајемо запитани над тим трансформативним токовима, али превасходно и разлогом зашто је хармонија изједначена са делатношћу духа који делује кроз историју, из којих принципа је узета управо та циљна

идеја, и како сада она дословно постаје научна стварност 19. века, где су „уносећи принцип хармоније у своје стваралаштво српски мислиоци на светски пиједестал узнели учење о целини, а човечанство уздигли на виши ред разумевања света и живота.“(Милосављевић 2020, 29). Овај трансформативни пут скоро увек је био циркуларног вида и увек се враћао себи кроз освешћивање кључних појмова, и ми уочавамо како је овакво виђење света рефлексија исте научне и духовне свести која је владала 19. веком, али чија је нит настављена и до данашњих дана, а што ће бити даље утемељено кроз бројне научне доприносе, који су посредно или непосредно засновани управо на овој идеји.

ФЕНИКС ХАРМОНИЈЕ: МОДЕРНЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ КОСТИЋЕВЕ ЕСТЕТИКЕ

Да ли је концепт непрекидног понављања овде сада значајан? Јесте, али је свако понављање препознато као Костићев укрштај и један степеник ближе одређењу суштине, јер суштина укрштаја јесте да сваки наредни превазилази својом снагом претходни, светлошћу своје спознаје надмашује претходну идеју. Овај укрштај има снагу вазнесења претходне идеје у новом руху, идеја постаје сврсисходнија и упечатљивија, јер су њени делови сада оснажени новом снагом, која настаје над рушевинама старе парадигме.

Укрштај је ништа друго до рушење владајуће парадигме, над чијим темељима настаје нова парадигма која мора имати довољно разорну снагу да поруши све претходне лажне идеје. Над тиме почива успех космоса, али и успех било које нове парадигме, она је морала у потпуности да сруши претходну, да би само под таквим околностима, настао нови систем и да би у таквим условима, нови систем био препознат. И то је та кључна мерна јединица, јединица на основу које можемо посматрати читав космос, али и друштвену стварност – само на пепелу настаје ново, али на пепелу старог ново мора црпети оно најбоље из старог, нова парадигма мора имати узлетну снагу једнако колико и моћ која произилази из њене истинитости.

Али, свака парадигма је и одраз времена коме припада, толико да нам се може учинити да је она истинита само у датом времену, и то и јесте истина, али у обрнутом смеру од датог. Парадигма јесте нова идеја, и она је та која иде испред времена, време и прилике се обликују наспрам нове идеје и појединца који има довољно храбрости да ту идеју смело

изнесе. Идеја је централна ставка, све остало се усмерава ка њој, и она и јесте мерна јединица свога доба, наспрам кога се обликују време и прилике. Неке идеје су у том погледу вечне, али мењају облик – таква је и идеја хармоније. Некада је била препозната као склад, сада је хармонија највише препозната у квантној физици, кроз хармонију мултиверзума и то је једна од примарних идеја нашег времена. Идеја јесте иста, хармонична, али је претходна парадигма срушена, мада, препознајемо то сада, задржан је њен темељ, њен основни облик према коме космос мора бити усклађена целина. Те чак и ако постоји на милион равни, свака од њих мора имати своју сврховитост, и та идеја сврховитости кључна је у одређењу хармоније, јер ми не можемо говорити о хармонији без сврхе, хармонија је потрага за сврховитошћу. И онога момента када препознајемо сврху, тада проналазимо хармонију, без сврхе немогуће је говорити о њој. Сврха је оно што покреће хармонију (истину) да мења своје облике до момента потпуног остварења и препознавања сопственог лика у огледалу духа.

Другим речима, сврха је оно што покреће и све(с)т и космос, над заласком једне парадигме настаје праскозорје друге, и често не надовезивањем већ тоталном деструкцијом. Мотив феникса је у овом погледу апсолутно одговарајући за мотив хармоније, јер времена и обличја се мењају, но она, она се издигне увек када је човек у потрази за истином. Знамо да истина не може бити остварена и постигнута без апсолутног познавања и препознавања хармоније. Хармонија је самооткривалачка мисија космоса који себе препознаје у лику (не)дељиве свести која постаје обогаћена новим, захваљујући деструкцији претходне парадигме, и то Костић поставља тако да деструкција делује као извесност, као потреба духа да би дошао до сопствене одисеје. Костићева примарна идеја јесте заснована на следећем обличју и формули испољавања духа кроз време - симетрија као постојеће околности, хармонија као њихов одговор на њих, кроз укрштај у коме се утемељује нова идеја.

Устаљеност неке идеје обично доводи до револта који настаје из потребе космоса да се непрекидно усавршава, користећи мисао као стално и непрекидно оружје, јер трансформацијом мисли ми доспевамо до нове идеје и стога је та трансформација кључни елемент, услов sine qua non. Зато је деструкција претходне парадигме била неопходан корак за трансформацију која се одвија на плану друштвене структуре, света и космоса. Ово је уједно и остваривање слободе космоса, који сада и вежба своје право на остваривање

слободе, тако што стално производи нове околности које могу деловати као окидач за формирање нових идеја, и заправо оне то и јесу, и то је њихова читава функција.

Околности не дефинишу епоху већ подстичу идеју да се трансформише, оне су само један корак, један укрштај који покреће лавину нових дешавања на плану универзалног, и на плану свести. Вредност идеје је утолико значајнија уколико је јачи укрштај, тј. већи је значај претходне мисли, која сада с намером бива оповргнута и реконструисана новим концептом. Велики прасак или праскозорје, свака нова идеја је она која јесте матрица нове свести и новог универзума над којим важе другачија правила, и она које су самоодредива на плану индивидуалног и на плану епохе. Али идеја то не постиже сама, зато су њој потребне снажне вође и они који ће се борити за њу, и који ће имати довољно храбрости да се успротиве застарелом систему. Око њих се формира центар нове свести и нове стварности, зато су нам толико значајне хармонизоване вође у прошлости, и зато их историја није заборавила – они су напросто носиоци бакље нове свести, и у том смислу то су били и Костић, и Руђер Бошковић и Божидар Кнежевић, јер су сви они донели нову идеју, стога их можемо звати вођама у науци свог века, онима чије су идеје дефинисале наредна столећа народа ком припадају.

С рушењем парадигме, израста нови концепт, нови укрштај који својом структуром подсећа на степенасту структуру која води до коначног увида, који ће даље бити полазна тачка реконструкције и формирања неке нове епохе. Симетрија и хармонија овде су две упоришне силе, силе једне непомирљиве идеје која је трансформисана новим парадигмама и апстрахована из разумевања дотадашње зграде стварности. Читава еволуција заснована је и утемељена на темељу потребе да се разгранатост једне идеје препозна у испољавању њених најразличитијих парадигми и дефиниција кроз време и простор. Време и простор су међусобно и узајамно повезани концепти, стога што време почива на истим категоријама и обрасцима на којима и простор, и зато што је циљ простора да дефинише време и обратно. Време и простор су међусобно комплементарне и неодвојиве категорије, али њих такође дефинише једна надкатегорија, а то је идеја, тј. парадигма којој припадају.

Не припада парадигма времену, већ време њој, јер прво она наступа па се време и околности према њој формирају. Једном када идеја достигне одређени степен своје зрелости, она се мења, и користи време као једну од својих функција кроз које се одвија

трансформација. Трансформисано временом јесте и оно што је бесконачно, самим тим што у том датом временско просторном периоду оно мора бити укрођено тим временско просторним аспектима које одређује и којима припада, тако да је сила двојака, али се на измаку ипак морају покорити идеји, јер је идеја једина самоодређујућа сила, тј. она сила која себе саму условљава и дефинише, а време и простор постоје само из аспекта и перспективе постојања према њој, и то је такође апсолутна хармонија, само кроз постојање једне можемо говорити о ограничењима друге, и обратно. Кроз време и простор ми дефинитивно откривамо свеколике могућности трансформисања, премда нам може изгледати далеко и нераспознатљиво у одређеном тренутку.

Све велике личности нису биле деца свог времена, већ *стваоци* свог времена, нису се они покоравали епохи којој су припадали већ су антиципирали нову и стварали, под начелима хармоније над којом обитава читав космос. Зато што је закон хармоније закон идеје, он је опстао кроз сва превирања времена, као бесконачно снажна сила која у својој супротности види обличје оне истинске идеје којој занавек припада, и која и јесте она сама, а то је идеја симетрије, и у њиховој целовитости – укрштању снага – идеја апсолута.

Супротност је ту повод за разоткривање јединства, стога не могу бити у супротности две снаге различите у својој снази, јер ће једна неизоставно бити доминантна, и до укрштаја тада не може доћи – само две једнаке снаге успевају да створе нешто *изван себе* и тако превазиђу примарни отпор који је постојао услед идентичности суштине, уколико једна снага асимилира другу, ту немамо те креације вишег реда о којој говори Костић. На плану ума, то је увек судар интелекта и интуитивног размишљања, уз помоћ којих долазимо до помака у спознаји и креације нечег новог. У космосу су то симетрија и хармонија, или, можемо то слободно рећи, онако како би и Костић разумео, природа и ум. Хармонија мисли обликује симетрију природе, а симетрија природе усмерава хармонију мисли, једна су другој потребне, и једна су другој противтеза, али је само хармонија та која би могла опстати без оне друге. Пре него што било шта постоји, постоји идеја о томе, на идејном плану ово је целина космоса кроз све његове делове. Идеја која снева универзум или природа која конструише идеју – напослетку то је ултимативно питање наших врсних научника, па и Лазе Костића, као и питање коме ће посветити читав свој живот.

Универзум и његово огледало, универзум и антитеза универзума, тамо где стварање једног подстиче откривање скривене разорне моћи која има једнаку дефинитивну снагу, као и снага креације. Кроз огледало универзума, његову симетрију, дешава се апстраховање бића, као што би то била и апстракција мисли. Универзум који је покренула мисао или универзум који је покренула природа, или оба, стога је метафизички значај размишљања о универзуму утолико конкретнији уколико отвара нове аспекте могућности о којима бисмо могли доносити судове. Према Костићу, ум је надређен природи, дакле обриси природе представљају обрисе ума, границе једног огледало су неограничености другог, јер је ово огледало, огледало креације, и оно које је обрнуто у свом погледу јер полази од превазиђеног ступња стварности, да би та стварност била преобликована.

Симетрија и хармонија стоје једна наспрам друге и једна другу непосредно одређују. Снага једне постаје слабост друге и обратно, али у том непрекидном низу откривалачке мисије симетрије, значајно је да је на крају њеног пута управо хармонија и да је хармонија та која ултимативно одређује и дефинише симетрију. Из перспективе симулације стварности или матрице мисли, одређење симетрије завршава се путем хармоније који је сам по себи неодређујући, јер не може бити дефинисан, за разлику од симетрије која то може бити и која бива дефинисана хармонијом, која и јесте она сама. Пут хармоније је пут усаглашења свих нивоа стварности у јединствену целину, усаглашење на које је једини одговор самоодређујућа дефиниција хармоније, која кроз симетрију и њено степеновање стварности, свести, себе коначно одређује. Стварност је самоодредива истим принципом којим је можемо и оповргнути, јер из перспективе симетрије, хармонија је тек идеал који не постоји, и ту је тај примарни антагонизам, ту је снага сучељавања које и није право, истинско сучељавање, јер бива дефинисано и оповргнуто самим собом и потом надвладано истим.

Ово можемо посматрати и као савршену метафору за човеков пут ка себи и његово откривање његовог сопственог лика, који никада не тече једноставно, али које одређује његову стварност снажније него било шта друго. Уколико је Костићева дихотомија била увертира за посматрање космоса и двојности света и стварности коју је предосећао, његов опус о мисли која се налази ван и надзире симетрију, могао би се савршено уклопити у двоструки одзив свести која постоји у симулацији, а то је једна нит која се налази ван и која

је свесна свега што ова друга, која постоји у оквирима одређеног искуства, није. Хармонија је такође и колективно несвесно у оном домену у коме је дефинисана симетријом која је препознаје. Кроз пресек хармоније и симетрије долазимо до јединствене и појединачне свести која је одређена златним пресеком између онога што јесте, и свега онога што потенцијално може бити.

Када Костић упозорава на ризик да дух изгуби појам о својој суштини, он интуитивно улази у простор који Жижек назива паралаксна празнина – процеп између субјекта и његове идеје, у коме се дух може изгубити у сопственој симетрији (Žižek 2006, 17). Али, управо у том ризику, дух показује своју херојску функцију: он пристаје на губитак да би се вратио себи, не као истом, већ као преображеном. Симетрија и хармонија, у овом контексту, више нису супротности, већ онтолошке сестре близнакиње – симетрија је потенцијал, хармонија је актуализација. Ова релација указује на Аристотелову поделу између потенције и актуелности, где свака форма мора прво постојати као могућност у духу, да би се потом остварила у стварности (Аристотел 2007).

Кроз перспективу мултиверзума, то је идејно постављена симетрија наспрам хармоније, и то кроз све елементе њеног постојања, кроз призму засебног универзума који постоји у оквирима једне стварности, и ту стварност у потпуности дефинише. Ова стварност је условљена укрштајем, а у контексту мултиверзума, сваки нови укрштај био би и универзум (духовни идентитет епохе) који појединачна мисао разоткрива, Овај укрштај изграђен је на пресеку старе и нове реалности, што би у том случају биле симетрија и хармонија, и из оквира тих судара са оним што јесте и оним што потенцијално може бити, израста и нови космос, чија врата стоје на капији свеколике стварности и света.

Моћ универзума препозната је кроз његове бројне елементе укрштања и непосредног постојања у истом тренутку, кроз више степенова и нивоа зграде стварности, чиме универзум постаје савршен одраз *свести* и *мисли* која открива себе кроз време. Универзум постаје синоним за креативну зграду космоса која надраста оквире једне идеје, баш као што то чини и сама епоха. Иза свих појединачних врата ове стварности, стоји њихова идејна суштина и идеја која их је оформила, те и оне формирају зграду свести, космоса и стварности својим заједничким деловањем.

Универзум бива дефинисан симетријом и хармонијом као константама стварности и њене креације, баш као што је идеја дефинисана њеним опречним елементима. *Симетрија и хармонија* такође су и опречни системи мисли којима припада једнако релевантна зграда мисаоне стварности, обе су преплетене, тако да само под оквирима једне, може да постоји и друга и обратно, једна другу дефинише, јер једна другој ултимативно и припада, као огледало и као неопходни антагонизам који доприноси даљем животу саме идеје и развоју свести.

Свест је дефинисана и одређена њеним опречним стадијумима у оној мери у којој је дефинисана њиховим сусретом и надилажењем појмова који се одвија као последица сусрета, тј. њиховим укрштајем. Свест у овом тренутку стоји као огледао за космос и његову целокупну креацију, свест и космос су две одређености и два сусрета која дефинишу стварност. Све(с)т и свет, јер се свест у овом тренутку пење у исту раван са космосом који бива њоме дефинисан, самим тим што је свест та која га покушава разлучити и разоткрити. Ово разоткривање је двојаки процес, јер као што се у космосу открива свест, и у свести се открива космос, који постоји и као идејна суштина пре него што би се мисаоно могао обухватити. Садржајно богаћење стварности је и размишљање о космосу, његова интерпретација која богати свет коме припада и ствара огледало постојећем космосу у виду његове *идејне близнакиње* што је мисао која га промишља или осмишља. Интерпретација о било којој идеји, ствара нову идеју тог предмета, мисли, појаве и тиме већ имамо огледао истог, хармонију мисли наспарам симетрије дела, која креира нове обрисе постојања и идејних елемената, који се међусобно препознају кроз откривања властите суштине.

Свест је дефинисана оног момента када размишља, промишља, а космос када у њему постоји свест која га дефинише. И то је такође врста укрштаја и необоривог узајамног процеса. Две стварности су заувек дефинисане одређеношћу и ограничењима друге, оне су једна другој огледало и заједно формирају нови космос који је матрикс за мисао која се непрекидно развија и коју не дотичу рестрикције простора и времена, јер су простор и време овде категорије које служе укрштају свести и космоса, а не оне које га ограничавају или дефинишу. Напротив, време и простор су дефинисани њима, и ова дефиниција је носећи стуб нове стварности која бива осмишљена мисаоним и иједним процесом (само)откривања идеје и универзума. Између симетрије и хармоније, свести и универзума сада је постављен

антагонизам, али антагонизам који је неопходан да би идеја могла да се развија и да би, ултимативно, у лику космоса препознала саму себе, не зато што су мисао и космос једнаки (иако би свет из оквира симулације одговарао тој коначној идеји), већ зато што су највећи домени мисли изражени кроз њено промишљање о космосу.

Идеја и мисао су дефинисане оним на шта се одговор (привидно) никада не може досегнути, а одговор на ово је нова теорија, нови укрштај и нова идеја која добија свој засебни живот и непосредно богати космос коме припада. Пошто највећи домен овог космоса јесте мисао, његово највише остварење и јесте мисаоно, границе космоса одређене су границама мисли која га промишља, јер наше самостално идејно откриће о космосу може бити само онолико колико мисао може да досегне. И у том смислу се *судбина мисли* и *судбина космоса* преплићу и заједно остварују неопходан хераклитовски идентитет заснован на (привидним) супротностима. Око које посматра универзум је исто оно које дефинише и дарује значење космосу који проматра, космос је одређен контемплацијом, идејом и мисли којој припада и овај узајамни процес никада не престаје. Универзум и мисао узајамно дефинишу и воде једно друго, а свест постаје круна спознаје оног момента када се остварује као самосвест, као јединство експресије спознаје појма о себи самоме. Када о себи промишља, појам се пење на степен више спознаје, и идеја бива обухваћена појмовношћу новог ентитета стварности, који бива креиран као одговор на јединство између свести и космоса, и који и јесте кључно јединство антагонизма који је превазишао самог себе у лепоти тог јединства, чији је аутор и део креације.

Мисао (*Минервина сова*) је узлетела и више је ништа не може зауставити, а на путу у свом лету сусрела је космос као самоодређујућу станицу која учествује у обликовању нове појмовности и нових идеја над којима је утемељена и заснована стварност. Када се свест попне на ниво самосвести, ми говоримо о завршеној пирамиди спознаје, а да ли је пирамида спознаје човек који размишља о универзуму или универзум који сања човека? Где је почетак, а где крај ове једначине и која је скривена шифра за дешифровање? Можда нам управо укрштај може пружити одговор јер у том случају универзум је самоосмишљен и самомислећи, а чија креација почиње онога тренутка када се сусретне са питањем о природи бића. Тек уколико о себи промишља, свест добија коначни замах да одговори на најтеже питање које се тиче самог порекла и идејне основе космоса у ком постојимо.

Апсолутна идеја или хармонија добија свој коначни израз тек када о самој себи промишља, тек тада њено јединство у противречности постаје аутентична целина која се степенованим аспектима открива себи самој, јер када свест освести где је скривена позиција свести и света, тада долазимо до одговора о природи саме стварности, стварност остаје рашчлањена и разоткривена пред нашим очима ненавикнутим на светлост спознаје. Свест постаје одговор хармоније према материјалној стварности, којим она реконструише материјалну стварност, тако да она постаје обличје хармоније, према њој обликована и усмерена. Симетрија дозива стварност у руху обличја потенцијала и могућности, а њен одговор је реализован кроз хармонију, и заједнички елемент сусрета који се одвија на сцени, а кроз овај сусрета реализована је истинска природа бића хармоније, кроз коју оно израста ван сопствених оквира и постаје оно што је било тек *слутња* и могућност, али се у потпуности реализује само са хармонијски постављеним космосом, где уочавамо и тајне кодове стварности, и који и јесте шифра за разрешење, о којој Костић недвосмислено говори.

Све антиномије у духу симетрије, бивају решене тек хармонијом и њеним појављивањем на сцени, тако да можемо рећи да је тек кроз хармонију, симетрија добила своје обличје, а тек кроз симетрију хармонија прилику да искуси стварност, не као подељеност, већ као неумитно јединство мисли чији је ток неповратно усмерен ка себи и ван, делујући у оба смера и састајући се када сат (дух) откуца поноћ идеје. Тада симетрија постаје свесна да није тек изгубљена сврха универзума, већ погонска снага космоса, и да је он на њеним основама изграђен. Везивно ткиво између симетрије и хармоније Костић проналази у љубави, која постаје оаза и уточиште за самог Лазу Костића, и која у својој врхунској инстанци обједињује дух са временом, јер развој духа и није друго до обликовање свести кроз време, симетрија и хармонија, укрштај, идеја и ново дело на њиховим темељима изграђено. Ово ново дело у први мах је сведочанство једне епохе, али истински, оно је сведочанство једног тока идеје, која је потом антиципирала епоху – прво човек па епоха, тј, прво духовни отисак стварности, па рефлексија на лицу епохе.

“Уништавајући свој омотач, дух не прелази само у други омотач, нити ускрсава – само подмлађен, из пепела своје претходне форме, већ се из претходне форме појављује узвишен, преображен, појављује се чистији дух.”

(Хегел 2006, 88)

Етапе духа једначе се са етапама укрштаја које пролазе једнак процес трансформације, док не стигну до укрштаја, а сваки наредни укрштај, све је плодоноснији, у смислу у ком приближава идеју суштини. И тада и она сама јесте раст духа, свака нова епоха доносилац је нове победе која нас приближава самом лику духовног, једно ка другом извесно воде, и једно од другог уче, јер је ово сукцесивни процес спознаје, који једнако преображава симетрију, колико и хармонију.

"Зато су радо у заједници у сваком послу, у сваке појаве, што је присниja та веза, што се васељенске другарице јасније, чешће, обилатију појављују у ком живом створу или у ком умном производу, тиме је тај створ, тиме је тај производ савршенији."

(Костић 2015, 48)

Што јасније симетрија види хармонију, то јој ближе пут обасјава ка њој идеја, наспрам које поставља огледало. Што више једна постаје реплика истинског духа, то је израженији укрштај присутан. Што више духа у мислима, делу, речима, то је дело утолико савршеније и целовитије, и у овоме је садржан и корен идеје Костићеве ревносне одбране фантастике.

Светлост спознаје је управо она ренесансна светлост о којој Костић говори и која тако дивно пристаје Платоновим идејама о изласку из пећине. Ова дихотомија је сада заокружена епопеја мисли која је пронашла излазак из пећине непосредне спознаје, а која је била ограничена разним недоследностима у мисли, која у тој дихотомији није видела неопходност у процесу спознаје. Антагонизам је неопходан степен да би се дошло до истине, он заокружује пут којим ходи идеја, коначном синсетезијом и систематизацијом мисли у заокружен систем сазнања. Тек када разумемо систем, можемо говорити о разумевању делова, тада ће сваки део слагалице коначно бити јасан, али и имати своје место у дефинисању целине којој припада. Ако разумемо космос из перспективе самоспознаје апсолутне хармоније која је себе саму оповргла симетријом, да би сопствене границе открила и потом их изнова дефинисала, да ли говоримо о вишем ступњу самосвести који остаје као сведок потврде времена у ком припада, јер пресек мисли и дело које дефинише епоху говори о степену развоја до кога је овај укрштај – идеја стигла? Једино тако је и она

чедо свога времена, јер је у сваком времену појединачно она успостављала и различита правила, и њен степен разумевања себе саме био је дефинисан другачијим укрштајем.

У свакој епохи, хармонија се другачије сусретала са симетријом тако што ју је надвладала и дефинисала одређењима у оквиру којих је настајала, време је такође систем у коме оваква правила добијају свој коначни оквир. Идеја долази и доспева до одређене спознаје у одређеној епохи којој припада, јер је одређена ограничењима укрштаја до ког је у том процесу своје аутентификације достигла. И циљ је сада негирати тај укрштај, а то се дешава када друга теорија стигне на чело и негира у потпуности претходну, тиме се остварује неопходан елемент укрштања две различите стварности, које својим укрштањем доводе до нових уплива и значења, хармонија се упутила стазом идејног препознавања себе саме који бива омеђен симетријом (временом коме припада, а заправо тачније нивоом свести на ком се налази), да би била асимилирана кроз укрштај са новом теоријом која настаје као привидни антагонизам претходне, а тачније само следећи ступањ развоја хармоније.

Укрштај је синоним за раст и развој духа кроз време, његово буђење из свемира. Хармонија је свој лик прилагодила лику симетрије, она је сада симетрија, космос је свака нова идеја која о њему настане, јер се чини да је у одређеном тренутку, свака нова научна теорија као стаклена ципелица за Пепељугу – она савршено одговара датом тренутку јер је све то део вишег плана – тако и треба да буде. Али хармонија надраста ову ципелицу онога тренутка када се појави нова теорија чија је вредност садржана у свим појединачним одређењима претходне и која и настаје као укрштај њихових надвладаних основа у једну јединствену целину, чиме мисао добија свој потпунији и заокруженији израз.

Овако оснажена, она остаје залеђена у једном времену јер остаје као дефиниција тог времена и те врсте мисли и идеје, по питању космоса њена тачност (идеје) може бити апсолутна, али њен терминолошки апарат остаје оно што треба да буде допуњено и надвладано, савладано и побеђено. Тек је у овом *правоснажном* сукобу снага, рођен нов систем, јер је мисао увек ишла испред епохе и појединачна свест ју је увек дефинисала. Епоха је бивала одређена, изнова, спремношћу хармоније да ли и у којој мери разоткрије себе у датом тренутку и у датом огледалу спознаје. Што је она (идеја) била спремнија, то је снага идентитета на таквом отиску стварности и света јаче сијала и јаче показивала

количину идејне суштине саме хармоније као такве. Тамо где је упориште идеја јаче, или укрштај снажнији, лакше се доспева до њене суштине, јер ова дихотомија није присутна само као повод за откривање јединства већ и као његова дефиниција у самој бити.

Бивствовање идеје се доказује кроз њено оповргавање и самопотврђивање кроз време, оповргнута идеја добија више снаге за кохезију која се одвија на вишем плану, и која кроз оповргавање кроз време проналази самопотврду. Апсолутни дух ограничава себе искуством „сада и овде“, али он и себе потврђује, његова дихотомија је заснована на супротности која проналази свој одјек кроз време, јер само кроз своје *не ја*, долази дух до открића свога ја, само кроз привидна спољашња ограничења долази се до појма неограничености, спознаје која није условљена својом, како је Костић назива „супротицом“, већ она њу дефинише у свом одговору на њу – и та аутентична спознаја се финално заокружује укрштајем који одговара на тежњу духа да постане самосвојан и саомобухватан у свим лицима своје многострукости.

„Што се тиче разноснажних сукоба, ако јача страна надвлада слабију, па и ако је сасвим поништи, то је само привидан изнимак од општег закона, да се две противне снаге у сукобу морају укрстити и састати у једној посредици. Јача страна претрпи и сама неку промену после борбе; и на њој ће борба оставити свој траг као и на савладаној, и у тој промени јаче стране живи надвладана даље, и то је њихова заједничка посредица, последица укрштаја.“

(Костић 2015, 36)

Финални циљ је укрштај, а кроз укрштај достизање новог нивоа свести спознаје, знање као одговор за превирања која се дешавају на нивоу симетрије, која је и знање као *заборављено сећање*, јер се симетрија присећа свега онога што као хармонија јесте, а хармонија себе дефинише кроз одговор симетрије. Укрштај је оно што, на овај или онај начин, дефинише и креира епоху, укрштај је крилатица под чијим одговором настаје нови реалитет постојања саме идеје и чији је одраз у тој њеној супротици, у тој њеној симетрији у којој се непрекидно, као у свом извору огледа. Да ли ће и када хармонија и симетрија уочити своју идентичну суштину, јер антагонизам је постављен да би дошло до стваралаштва?

Идеја кроз стваралаштво и кроз умне процесе долази до саме себе, али да би креирала, она себе мора негирати. Да би постојало време и простор, дух излази из своје целокупне заокружености и издваја се као засебни део стварности, и у том моменту стичу се услови за дефиницију сопства чиме се директно креирају простор и време као пратиоци овог одвајања, ове привидне раздвојености. Да се хармонија и симетрија никада нису раздвојиле, да дух није сишао са врха апсолутне свести и спознаје, никада се ништа не би дешавало и историја би била празна – не би постојали простор и време, јер тек кроз заборав и ову негацију успева дух да креира сопствену историју.

„Филозофски списи Лазе Костића стављају га већ сами по себи међу значајне представнике замисли о укрштању супротних сила: али његову пуну величину ствара тек укрштај и склад његове филозофске концепције са његовим песничким остварењем.“

(Савић Ребац 2015, 724)

Кретање је могуће тек ако дух привремено заборави своју суштину и крене ка откривању сопственог савршенства кроз све опречне нивое стварности, зато дух негира себе, да би било шта могло да се дешава на позорници простора и времена, креација историје зависи од ове негације и овог процеса откривања – дух који је оповргао себе је дух који је потврдио себе и дефинисао историју кроз оквире простора и времена. Овом дихотомијом која се одвија на равни духа и свести одиграла се и највећа илузија која постепено растапа сопствене оквире да би се огледала у огледалу спознаје, које јесте обрнуто, али само да би подстакло пут ка вишем. Негација је она која обезбеђује кретање и кроз коју се хармонија непрекидно самопотврђује.

У том смислу, највиши умови јесу и они који служе духу јер доприносе његовим етапама разоткривања, и свака опречна страна која ограничава донекле дух и идеју да схвати своју неусловљену и целовиту суштину, ту је опет само због идеје и у њену корист, јер је ултимативно она та која дефинише околности, управо због саме јачине суштине која се опредмећује у лику хармоније, а аутентичност и сан постају два лица исте спознаје.

Када хармонија силази са трона своје суштине и свог апсолутног бивствовања као апсолутне идеје која заокружује време и простор и царује у њему, она заборавља, али само привидно, суштину чији је неопозиви део. То знање остаје као део њене подсвести и као део

ње саме, што значи да ће се пробудити то заборављено сећање у једном тренутку, и да ће хармонија коначно доспети до спознаје о својој суштини након дугог пута праћеног разним укрштајима стварности са надстварним, и огледањем хармоније у суштини њене симетрије, а заправо ово огледање је присутно током читавог откривалачког и сазнајаног процеса симетрије. Хармонија је надгледа и хармонија јој доприноси да дође до потпуног проналаска своје суштине. Хармонија је та која дефинише пут симетрије тако што користи ограничења у овој врсти вишевековне игре духа са самим собом, да помогне хармонији да себе потврди и духу идејне спознаје да себе открије.

Све препреке су ултимативно осмишљене од стране хармоније, јер хармонија бира начин на који ће симетрија доћи до своје потврде у оквирима простора и времена – сва ограничења сада постају пиони у игри коју је хармонија успоставила, а која има за циљ да евоцира и пробуди давно заборављено сећање симетрије да она заправо и јесте хармонија, и да је њена слобода, слобода која припада апсолутној идеји која је тек привремено себе заборавила, да би изнова свој пут открила. У сваком тренутку оно што симетрија има као свој водич јесте њена нераскидива веза са хармонијом, њихов антагонизам је сада у томе што једна припада свету идеја а друга материјалном свету, али обе су једнако део духовног и снажно одређене тиме.

СИМЕТРИЈА И ХАРМОНИЈА КАО ДИНАМИЧКИ ПРИНЦИПИ ЕСТЕТИЧКЕ СТРУКТУРЕ

Хармонија је све време будна, а симетрија је уснула у својој спознаји, али се и она постепено буди – под будним оком хармоније. Њено буђење означиће потпуну идентификацију идеје као неуништиве суштине, јер хармонија и симетрија заједно чине идеју на којој почивају стубови космоса, оне носе читав идентитет космичке суштине на свом путу и оне га одређују својим дволиким постојањем, као *алфа и омега* читавог света и појмовности. Сав антагонизам који постоји на површини, Костић сматра неопходним, јер помаже симетрији као огледало о које се одбијају све супротности њене идентичности са појмом нераскидиве суштине, а кроз опречности и антагонизам симетрија успева да дође до коначне спознаје која узрокује ближу идентификацију са апсолутним субјектом свести, а то је хармонија.

Ова идентификација је вечита песма космоса, о којој је Костић будан сневао, његов песнички дух и аналитичност једног научника запитаног над смислом постојања, једино су у садејству могли да дођу до оваквих открића јер је научној, аналитичној свести био потребан интуитиван скок у непознато једног песника које је свет пре свега осећао, па га је потом рашчлањавао и уочавао. Суштина је једнако досегљива колико и далека, и само ће у извесним етапама развоја симетрија бити у потпуности транспарентна. Суштина је духовна и генерално остварива једино кроз посвећеност субјекта спознаје да спозна несазнатљиво и да на тај начин буде дефинисан, у том моменту хармонија постаје објекат сазнавалачког пута, али хармонија је и даље субјективна свест која стоји иза наличја ове спознаје – хармонија је идеал који подстиче процес двоструке спознаје – симетрије о хармонији и потврди хармоније кроз време, под ликом симетрије.

И једна и друга су неопходне и кључне ставке на основу којих се формира спознаја и које отварају пут идеји да доспе до своје суштине, јер се јединством симетрије и хармоније достиже и остварује управо то – *апсолутна идеја* и оне и јесу еманација апсолутне идеје кроз све видове њеног постојања и испољавања, на свим равнима на којима ентитети постојања остављају свој отисак, а овај отисак увек је укрштај чија се степенаста структура формира као жиг у вечности и који потом остаје да сведочи о једном времену, јер је то време у коме је хармонија непосредно исказала и спознала себе, и то тако што је својој бесконачности супротставила коначности које могу бити опредмећене само у простору и времену.

Коначно и бесконачно стоје једно наспрам другог као све неопходности које себе на свом путу непрекидно одређују и дефинишу, бесконачно је услов за коначно, коначно је примарна станица за бесконачно – тамо где престаје деловање једног, почиње дефиниција другог. Тамо где је свет ограничен, свест је безгранична – где престаје струја деловања једног, почиње магија другог, јер на сва она питања на која предметна материјална стварност никада неће имати одговор, дефинисаће их историја кроз идеје хармоније – а ове идеје су станице степеновања и развоја духа – духовност је аутентично правило под којим настају кључне идеје настањене у вечности.

Симетрија је уснула хармонија, хармонија је пробуђена симетрија. Обе су потребне једна другој и обе су део једна друге на нераскидиви начин. Али, поставља се питање, зашто

је хармонији икада било потребно да заборави своју суштину и да постане симетрија? Да се то није десило, универзум се никада не би померио са почетне тачке, он би, истина, био целовит, али без раздвајања не би било усхићења у самом процесу и у путу спознаје иманентне суштине космоса. Док идеја путује ка самој себи, сви њени делови бивају рашчлањени на појединачне мисаоне аспекте који се заједно враћају јединственој матрици спознаје и сазнања. Да је хармонија остала јединствена, целовита и потпуна, њен спознајни пут би тиме био онемогућен, стога је спознаја била коначни циљ наше хармоније и експресија њене сврховитости. Хармонија остварује сврховитост тако што се уједињује са симетријом, с којом је у почетку пута била привидно раздвојена. Попут реке која се враћа свом извору, симетрија је пружила кораке натраг ка аутентичности своје суштине. Заједно, и једна и друга сачињавају финални услов и циљ постојања космоса који сваким следећим укрштајем остварује право на нову аутентичност, и то онтолошком драмом свести – раздвајање није поремећај, већ услов кретања, јер без раздвајања нема ни повратка, ни преображаја. Овај мотив снажно одјекује у мисли Мило Ломпара, који истиче да је духовна свест народа увек у дијалогу са својим заборавом, и да је управо тај заборав покретач историјске обнове (Ломпар 2011, 56). Хармонија, као пробуђена симетрија, постаје субјект и објекат спознаје – она је и оно што се спознаје, и оно што спознаје. Ова двострука функција подсећа на Гадамерову мисао да је разумевање увек двосмерно, и да се истина не налази у објекту, већ у дијалогу између субјекта и времена (Гадамер 2004, 300).

Коначно и бесконачно, нису супротности, већ онтолошке сестре близнакиње – тамо где једно дефинише друго, једно омогућава друго. Овај однос нас асоцира на Хартманову онтологију слојева, у којој вредносна суштина постоји само кроз своје појавне облике, и у којој је бесконачно увек присутно у коначном (Hartmann 1935, 56), док Хегел негативност види и као услов слободе – дух мора да се одвоји од себе да би се вратио себи као преображеном (Hegel 1807, 112). У том смислу, раздвајање није грешка, већ ритам истине, онај који омогућава да се суштина не само досегне, већ и створи. Симетрија, као уснула хармонија, није мање вредна, већ је фаза у процесу самоспознаје, она која омогућава да се апсолутна идеја рашчлани, да би се потом поново ујединила.

Када хармонија постаје пробуђена симетрија, она не само да се уједињује са својим одразом, већ постаје координатна мрежа спознаје, у којој се свака тачка стварности

дефинише кроз однос према апсолутној идеји. Овај однос подсећа на Перовићеву анализу квантне теорије, у којој он истиче да „теорија није настала као резултат једне генијалне формулације, већ се индуктивно закључивање у првој фази одвија на нивоу експерименталног контекста и експерименталне поставке“ (Перовић 2019, 58).

У том смислу, мисао о симетрији која се буди под оком хармоније добија научну паралелу: квантна стварност није стабилна, већ динамичка, и њена истина се не налази у једном моделу, већ у преплитању различитих приступа. Перовић истиче да је Нилс Бор био „координатор различитих становишта“, и да је управо та мултиперспективност омогућила настанак квантне револуције (Перовић 2019, 56).

Овај модел може се применити и на Костићеву мисао: његова песма није један приступ стварности, већ координатни укрштај – у њој се преплићу интуиција и анализа, поетика и логика, симетрија и хармонија. Као што Перовић указује да теорија квантне механике није само физичка, већ уједно и филозофски мотивисана историјска анализа научног метода (Перовић 2019), исто важи и за Костићеву поезију, која је филозофски мотивисана историјска анализа духа. Када говоримо о раздвајању као услову кретања, улазимо у простор који квантна теорија потврђује: супротности нису грешке, већ услови појаве. У квантној механици, честице могу бити у више стања истовремено, али тек кроз чин мерења – кроз чин укрштаја – оне добијају облик. У том смислу, Костићева реализација мисли да „хармонија остварује сврховитост тако што се уједињује са симетријом“ добија физичку потврду: то је чин актуализације, чин избора стварности.

Кроз дефиницију материјалног света, духовно се коначно уздиже на трон спознаје којој хрли, духовно и материјално тада бивају изједначени, и нивелира се сва разлика која је примарно постојала међу њима. Сваки наредни укрштај и наредни ниво спознаје, оповргнут је, али и потврђен на путу степенасте форме откривања суштине, док оно суштинско и оно што је недоречено остају на крају ове слагалице, да би и они били разоткривени. Субјективно и објективно су у непрекидном плесу на позорници спознаје, и Костић тај плес препознаје као круцијални за развој, за аутентичност и сваки легитиман корак напред, јер је дефиниција појма коначно откривена његовим антиподом, појам се пење на додатни ступањ тиме што бива негиран и оповргнут, јер све то је део разоткривања, део слагалице.

АПСОЛУТНА ИДЕЈА У КОНТЕКСТУ ИДЕАЛИСТИЧКЕ ТРАДИЦИЈЕ И КОСТИЋЕВЕ МИСЛИ

Питање на које ћу овом приликом предложити свој одговор тиче се постојећих и непостојећих граница, када ми заправо говоримо о интуитивном разумевању стварности, као и шта је то што Костић, Платон, Хегел и Беркли имају заједничко? Да ли су то они ултимативно више завирили иза вела спознаје? Шта је интуитивна способност ових великана мисли досезала и о чему нам је то говорила? Да ли су сви они заправо говорили о могућности да живимо у оквирима симулиране стварности и да доживљавамо тек фракцију онога што уистину јесмо? Верујем да је Лаза Костић имао сличну идеју као циљано место свога деловања и мисли, он једноставно није имао терминолошку и материјалну представу у којој би таква врста поделе на две појединачне, а у исто време идентичне свести, била могућа. Али ово садашње, модерно доба, то поседује, и кроз призму модерног доба, можемо и да уочимо шта би нам то Костићева кључна мисао могла показати. Како су то симетрија и хармонија два лица стварности, две стране једне те исте свести, под условом да је једна у потпуности свесна пута и ограничења друге, а друга у свом сну мисли да је будна и доживљава као стварност оно што је вешто искована илузија? Да ли заправо постоји, и колика је могућност да живимо у оквирима симулације? Шта би то значило за нас, као људски род, и да ли ћемо икада и до које мере то моћи да докажемо? Ово су само нека од питања на које ћу ја сада покушати да дам свој одговор, иако, када су овакве теме у питању, одговор никада не може бити потпун и једнозначан, а стварност ће нам увек оставити могућност да, чак и када бисмо имали све доказе о симулацији, ово ипак јесте базична реалност у којој живимо и да је и ово само још један покушај човечанства и идеје да у овом моменту свог развоја одлучи да себе посматра кроз призму неухватљиве суштине, суштине уз помоћ које може и не мора бити дефинисано.

Други развојни начин посматрања симетрије и хармоније јесте кроз призму мултиверзума, и у овоме је бескрајна лепота и геније Костићеве замисли. Укрштај би овом приликом представљао сваки појединачни универзум у коме се одвија појединачна стварност која може бити једнака или потпуно другачија од наше (у зависности од тога колико нам је блиска), или, уколико говоримо о томе из оквира симулације, која би нам

понудила мало елегантнији одговор, сви ови универзуми сада нису легитимни универзуми већ потенцијалне стварности које у свом синхроном деловању са хармонијом бирамо.

Када кажемо да се духовно уздиже на трон спознаје кроз дефиницију материјалног света, улазимо у простор који квантна теорија потврђује као онтолошку релацију: не постоји чиста материја без акта мерења, без присуства свести. Слободан Перовић у делу *Трновит пут до Хигсовог бозона* истиче да научна истина није резултат једне формуле, већ поступно откривање кроз мрежу теоријских и експерименталних укрштаја (Перовић 2021). У том смислу, сваки Костићев укрштај може се разумети као филозофски еквивалент научног мерења – чин у коме се суштина појављује кроз антагонизам, кроз негацију, кроз плес субјективног и објективног.

Када симетрија и хармонија постају два лица једне свести, улазимо у простор који Перовић назива координатним моделом стварности – не постоји један приступ, већ мрежа могућих перспектива, у којој се истина појављује као резултат синхронизације различитих модела и робусне експерименталне разноликости (Перовић 2021). У том смислу, мисао о симулацији није само метафора, већ филозофски модел избора стварности – онај у коме дух бира своју стварност кроз хармонију, а симетрија је њен одјек у простору.

Ако је хармонија будна, а симетрија уснула, онда је свака стварност потенцијална, и тек кроз чин избора – кроз укрштај – она постаје стварна. Мултиверзум као простор укрштаја, кореспондира са простором који квантна теорија назива суперпозицијом – све могуће стварности постоје, али тек кроз чин мерења и кроз чин свести, једна од њих постаје актуелна. У том смислу, Костићев укрштај није само поетски чин, већ онтолошки избор, чин у коме се дух сусреће са својом стварношћу и преображава је.

Хармонија и симетрија као бесконачно и коначно деловање. У овом погледу можемо посматрати хармонију као извесну врсту бесконачне делатности у времену и простору, тачније као бесконачну делатност ума која се у свом појединачном деловању испољава као теорија која је финитна и коначна. Бесконачна интелигенција испољава се у свим својим деловањима као теорија која је сада укрштај мисли, и која траје један извесни период времена, да би била оповргнута новом теоријом, превазиђена и унапређена, а то кроз начин испољавања идеје која се непрекидно огледа у свакој од ових појединачних идеја и, оно што је једнако важно, свака од ових идеја и теорија учествује у стварању историје.

Идеје и јесу оне које граде историју света, баш као што су то силе симетрије и хармоније у свом садејству и свом поларитету деловања. Историја идеје се гради када се ум (бесконачно и хармонија) у једном од својих испољавања сусретне са ограничењем, али је изузетно важно да ово ограничење сада није присутно да оповргне, већ да потврди идеју која се налази у непрекидном процесу креације и изградње, ово није само идеја која се открива кроз ток времена, већ хармонија која се гради, успоставља, и помирење опречних појмова које постаје кућа мисли, први и последњи изданак бивствовања као таквог, алфа и омега. Ограничење које је присутно у наизглед спољашњем терену нагони хармонију да покуша да пронађе излаз из ове нерешиве ситуације, и као излаз сада рађа се једна теорија, један укрштај мисли и дела који резултира у креирању новог начина сагледавања стварности. Теорија је укрштај који настаје као фреквенција успостављања синергије између бесконачног тока мисли и њеног испољавања у једном одређеном току времена и простора, у једном трену који дефинише историју као њен легитимни део. Идеја гради историју, а сва дешавања су тек повод, успешни трик мађионичара који се смеши пред почетак нове игре.

Али нови почетак нуди и нову могућност, нову силу и ново садејство деловања на нивоу света и на нивоу свести. Заједничким деловањем свет и свест стварају целину која је одговор на питање о (бес)коначности егзистенције. Теорија је формирана и оформљена онога тренутка када је идеја у судару са мишљу (симетријом) услед спољашњих околности на њих формирала и валидан одговор. Овај валидан одговор је дело које стоји као сведок епохе, једног времена, а заправо је оно то које је формирало епоху, јер су идеје те које се крећу испред епохе чији потом постају савезни део. Одговор идеје на ограничености епохе јесте формирање теорије о њој, и то је симетријска делатност усмерена ка хармонији коју открива, а која њу обликује у простору и времену. Потом идеја наставља своје кретање ка наредном испољавању, или кретање кроз време у ком постоје опречности, ограничења и противречности које идеја сада треба да дефинише и осмисли. У томе лежи читава снага негирања, јер када себе негира, идеја себе обогати за ново разумевање појма, стога свака опрега за хармонију, њена је подстицајна сила која је води ка даљем осмишљавању и испољавању кроз време, сада у руху нове теорије и идеје.

Бесконачност испољава себе као коначност у датом тренутку, али постајући коначна она не престаје да буде бесконачна, већ овом негацијом надилази противречност и парадоксалност свога постојања, јер само кроз оквире коначности може и бесконачност бити потврђена и препозната као таква. Само уколико је коначност присутна, ми можемо имати уплив у познавање бесконачности, субјективност прераста у врсту надсубјективности када субјекат постане свестан себе као апсолутног субјективитета који самог себе пориче и осмишљава – а то може постићи само кроз силе хармоније и симетрије које су једна другој бескрајна тежња и противтеза, да би на тај начин формирале прави оквир за испољавање идеје све до момента док не постану идеја сама.

„Занос, песнички или уметнички занос, обично долази на јави и прекида јаву, уноси у јаву нешто што је више налик на сан. Али *може доћи и у сну*, само што тада не прекида сан, не чини да се сањач пробуди, али оживљава сан, као да се заиста збива, уноси у сан једну особину јаве.“

(Костић 2019, 106)

Идеја се испољава вишеструко, као метафора о песничком заносу, као хармонија, као појединачна свест и као идејна суштина света која се открива кроз време. Дух је испољавање хармоније кроз време, посматрати дух значи посматрати хармонију, њену трансформацију и њено откривање себе на платну вечности. Дух је пресликавање хармоније на план космоса и план земаљског, материјалног света коме примарно не припада, али чији део постаје да би спознала себе и успоставила хармонију на свим нивоима постојања космоса.

Духовно испољавање идеје почиње оног тренутка када се мисаоно и умно биће запита над пореклом космоса. Без интелигенције која би размишљала и прапочетку и истинској дефиницији свега постојећег, ми не бисмо могли да говоримо о откривању хармоније, само постојање умног и промишљање о бескрајном даје и духовној суштини хармоније ауторитет. Њена духовна суштина је потврђена тиме што почиње одисеја потраге за прапочетком и за постојањем духовне иманентности у космосу. Космос је тада већ постао творевина духа, јер је служио духу, тако што је за њега учинио искорак ка њему самом, искорак ка суштини и скривеној шифри свега постојећег.

Потврђивање духа кроз време је у његовој потрази за самим собом, потврђивање хармоније кроз време је у њеној потврди кроз духовно стваралаштво. Само, и оно што је категорија духа, што припада њему самом и њега најличније дефинише сада је супротстављено притиску свега што није духовне суштине, али будући да јесте категорија духа у њему најснажнија, она мора испливати упркос свим околностима. У потрази за духом већ се налазе сви одговори, а у негацији духовног његова неуништива суштина, и, да је дух могао бити уништен икада, зар не би до сада већ био уништен, и зар нам управо његово опстајање у овом свету упркос свему, не говори о томе да светом влада скривена хармонија?

Развијање идеје као суштине космоса протеже се на њено растапање и рашчлањење у бесконачан низ универзума који морају пулсирати у истом ритму, дах света и дах свести удише ваздух спознаје свакоме од њих, јер уколико и само један космос одудара од централног појма, сви остали су угрожени, сваки ниво стварности мора бити уједначен у јединствену целину, песму космоса, или неизоставно пропасти, јер оно што не може да се одржи у хармонији, постаје жртва пролазности времена – али идеја која себе потврди кроз време, она је која исписује историју.

Ми не говоримо о простору и времену већ само о историји идеје (хармоније) која се својим испољавањима шири кроз простор и време, тиме узрокујући да се простор и време шире, космос као такав и илузија протицања времена која је само у служби развоја хармонизоване представе свести која себе непрекидно открива. Круна сазнања припада оном универзуму који се у свом испољавању најизузетније приближио суштини, оном универзуму који је надрастао ограничења која је хармонија поставила пред собом – космос је отхранио илузију сучељења са сопственом суштином, да би, попут вештог мађионичара, открио себе иза свих капија спознаје. Сила хармоније није субјект који иде другоме већ онај који се враћа себи. Сила симетрије и хармоније заједно чине песму универзума, а појам свести је заокружена целина тек када појам бића и небића постану хармонизована суштина. Тек када се и један и други сусретну, лицем у лице, на крају једне слагалице и једног дела пута, ми можемо говорити о постојању узајамног препознавања између бивствовања и бића по себи и њиховог подстицаја ка откривању сопствене суштине. Ако посматрамо свест без духовног аспекта, никад нећемо имати довољан терминолошки апарат да је објаснимо и разумемо. Тек је са степеновањем свести дошло и до дубљег разумевања бића, које се у

таквој форми открива, јер достизање истине јесте повратак себи – након раздвајања које је духовно претрпело, оно се коначно враћа себи, и јаз који је постојао између ова два аспекта постаје нивелисан или бар недовољно значајан да би то и превентирало симетрију од спознавања истине и суштине.

ИСТОРИЈА И БЕСКОНАЧНОСТ У СТРУКТУРИ ХАРМОНИЈЕ

Апсолутна идеја влада светом и позорницом космоса тако што га покорава својој суштини и уједначава га са својом бити. Уколико је јача супротност била присутна на површини, утолико ће изједначење бити присутније након што апсолутна идеја приступи усаглашењу света његовој духовној суштини, што је нека врста освајања и присвајања, а свет се на овај начин открива – идеја се препознаје као духовна суштина, тек након сусрета и савладавања своје антитезе (свега онога што она није) баш као што и свест кроз своја ограничења (оно што она није) препознаје оно што јесте. Свест ка свему ономе што се налази ван нас самих, усмерава нас ка унутрашњем аспекту саме свести, која се потом тако препознаје, као нешто што је супротно свим спољашњим одредницама, али које потом треба да асимилира у сопствену суштину и претаче у оно што може имати духовну добробит – и то је дефинитивно песма космоса – повратак себи и свесност идеје да препозна саму себе тако што прво уочава оно што није, а потом долази до асимилације онога што јесте – јер запажање је прво усмерено ка ван, ка спољашњим објектима, ситуацијама, мисли. Напослетку, спољашњи фактори нису ограничења већ показатељи, знакови поред пута који воде ка унутрашњој суштини.

Када постане кристално јасно да одговоре од суштинског значаја не може донети ништа што се налази ван, свест је приморана да се окрене самој себи и да одговоре суштинског духовног значаја проналази у своме бићу и својој суштини. Силама симетрија и хармоније дешава се овај обрт ка унутрашњем бићу уместо ван, зато што је судар са супротношћу онај који отвара врата спознаји јединства. У својству модерне природне науке и духа, оне су сада су препрека за идеју и њено испољавање суштине, али хармонија надзире ова испољавања и руководи њима са вишег плана сазнавалачког пута, јер коначан план и јесте поглед са врха трона спознаје на ком станује хармонија. Када све противречности модерне науке одговоре на изазов посматрајући појединачни аспект испољавања, то је

извесна врста симетријског односа према свету који може бити употпуњен и уједначен једино у додиру са вишим аспектом више свести која се налази изван ограничења које пружа мисао. Интелигибилна суштина хармоније изнова је откривена тек када се недостаци модерне мисли не могу више закрпити никаквим другим идејама до окретања ка синтези и апсолуту који све повезује у кохерентну целину. Модерност је античка и античко је модерно. Оба елемента су повезана у целину и обједињена духовном мисли. Одговор се крије иза хармоније која обједињује ове аспекте узрочности и постојања.

„Напротив, један од најславнијих философа прошлога века, коме се цео тадашњи отмени свет клањао и дивио, уложио је сав свој ум да докаже небеско порекло госпође армоније. То беше Лајбниц. Као прави дворанин – општа слабост онога доба – он се није задовољио да извојује за своју госпођу порекло незнабожачког Олимпа, он је придаде хришћанском Богу као нераздељиви део божанства му, прогласив своју *праставну, престабиловану армонију*“

(Костић 2019: 38)

Костић даље наводи како он лично разуме и схвата хармонију:

„Душе се владају по својим законима, које се састоје у извесном развитку сазанавања добра и зла; тела се управљају опет по својима, који се оснивају на правилима кретања; но та два бића сасвим разне врсте састају се и слажу као два часовника удешена на истоветну меру, иако су можда сасвим разнога строја. То је оно што ја зовем армонијом праставном.“

(Костић 2019, 41)

Хармонија која царује духовном спознајом разоткрива себе кроз историју, кроз творевине духа. Хармонија није усамљена у овом путу, али је њена аутентичност потврђена – хармонија је други назив за свест која обитава у исто време на свим нивоима стварности, и за коју су ограничења временског типа ништа друго до вешто скована илузија. Овако успавана или финално, пробуђена свест, креира историју кроз свој однос према њој, који се уочава у највишим духовним творевинама. Духовне творевине припадају духу и његова су апсолутна потврда кроз историју, или све стадијуме њеног постојања, пошто је за апсолутну идеју историја тек оквир за дешавања. Ово изнова савршено одговара теорији симулације, где бисмо у једној временској равни могли да посећујемо више симулација које би

припадала различитим временским епохама. Можда би све то имало и извесни едукативни ефекат, можда бисмо кроз то научили о потенцијалној историји.

„Према томе, ми молимо читаоце да се задовоље, ако ми успемо да спроведемо Аријаднин конац ума кроз редове најпознатијих, најважнијих и човеку најближих појава, и ако га привежемо за најзанимљивије врсте, за најотменије представнике тих радова. Придева ње тога конца на појаве споредније може се спокојно оставити за будућност."

(Костић 2009, 108)

Не само да би Лаза Костић желео да његову теорију посматрамо оком науке будућности, он је то увелико очекивао и прижељкивао, он је желео да његова прича и идеја добије далеко фигуративнији, а уједно и научнији опис, како би тиме потврдио преимућство свог обрасца и своје неодољиве теорије, која има ефекат магнета за будућност и *теорију будућности,* јер управо кроз Костићеве наочаре, ова теорија може бити и савршено сагледана.

„Следећи задатак што нам се ваља прихватити у решавању питања о границама нашег сазнања, то је питање о спољним границама, о могућем распону тога знања у простору васељенском, као допуна унутрашњег питања.

Намеће се питање, да ли оно, што смо ми дознали да је закон у домашају наших чула, важи исто тако и у осталим, нама недомашним областима васелене, у свој бесконачности звезданог света? Да ли је допуштено, да ли је разумно претпоставити, да исти основни закон, да иста начела владају свима појавама, не само у нашој сунчаној системи, него и у најдаљим просторијама звездица магленица, у „кумовској слами", што их једва можемо спасити нашим најјачим догледима?"

(Костић 2009, 109)

Костић је желео да његова теорија буде врста ока ове оштрице под којом се разоткрива читава судбина васељене, и свега онога што бисмо њоме могли назвати, он је желео да користимо његов образац да оспоримо или докажемо његову теорију, чиме она сама остварује свој кредибилитет. Он је жарко желео да види да његова теорија досеже ту висину, да се кроз њене оквире и сагласности може проматрати читава зграда стварности

или бар онога што називамо стварношћу, и то је његова теорија и остварила, управо када видимо како је баш она „савршени" костур за модерне идеале, кроз које се може посматрати управо теорија укрштаја, као ауторитет који се непрекидно смењује у другачијем обличју и идеја која обликује дух, и кроз коју дух гласно говори. Будућност коју је прорицао својим корацима је кренула напред. На крилима хармоније којој припада, историја постаје хармонија, и њихова песма постаје вечита мелодија космоса која непрекинута траје. Знамо да је дужност научника да говори и о ономе што они тада својом мисли нису могли да предвиде, али би се савршено уклопило у садашњи период, што је и извесна врста надградње њихове теорије, теорије која овим добија и потпунији израз, јер се лепше уклапа у данашње доба. Теорија симулације је такав одговор на све оно о чему нас Костић тек тајновито извештава, када нас уводи у причу о укрштају, јер то постаје један од најизразитијих начина за објашњење његове теорије, уколико, као што смо већ поменули, замислимо да хармонија ван посматра развој симетрије, она то може чинити само ако се на известан начин и налази ван тог система, те онда може и да га усмерава и контролише.

„Из овога најзад произилази оно – озлоглашено – јединство коначнога и бесконачнога, – јединство које и само јесте оно бесконачно које у себи обухвата само себе и коначност, дакле бесконачно у другачијем смислу него што је онај по коме је коначно од њега одвојено и постављено на другу страну."

(Хегел 1987, 143)

Дух се тако претвара у сопствену мисао, јер дух и јесте мисао која још увек није пронашла свој коначни израз. Дух је мисао која себе саопштава кроз време и која почива на правилима времена у ком постоји, али која непобитно та правила првенствено својим постојањем одређује.

Ахил, као архетип херојске свести, у Костићевом делу није само митолошки лик, већ онтолошки репрезент, јер је он уједно и фигура која показује да је негација већ почетак трансформације, да је борба са материјом већ чин духовне победе. У том смислу, Ахил није ратник, он је врсна алегорија за ствараоца и мислиоца, за онога који улази у конфликт да би из њега изашао преображен.

Ова трансформација увек је обележена извесним отпором, и то је врста антагонизма о којој говори и Костић, то је отпор из кога, упркос свим околностима, израста нова стварност која је ту да буде одличје трансформације на основу које је настала нова реалност и обликовала старе услове спознаје, иако они као такви више не постоје – надвладани су. Овај пут спознаје непрекидна је нит надовезивања симетрије и хармоније у космичком плесу, непрекидно откривање, и моменат када симетрија спозна своју неуништиву суштину, само је укрштај на сцени космоса, који изнова бива оповргнут да би поново био потврђен, идеја се самопотврђује кроз ову трансформацију, али шта се дешава, када је улога хармоније и улога космичке свести, шта настаје када је њен задатак креација новог света, са полазиштем у постојећем? Уколико је свест у улози хармоније, шта је њен одраз у огледалу, шта је њена идејна суштина у свету симетрије? Уколико су симетрија и хармонија антагонизми који се налазе у међусобном разоткривању, где је танка линија која одређује *будућност мисли*, као одраза свести у свету који познајемо? Шта би била симетрија, а шта хармонија, и где је полазиште и за једну и за другу? Где је параван спознаје иза хармоније идеје свести која се кроз симетрију неограниченим током открива? Постоји објашњење, оно које би својим обимом обухватило оба појма испољавања, и успоставило раван испољавања свести, постоји могуће објашњење хармоније као спољашње духовне супстанце, која је супротна симетрији, а њој идентична као *близнакињи*, и кроз коју хармонија бива остварена као идеја и као суштина, а то је кроз модерну *теорију симулације.* Ова теорија обједињује делове Костићеве теорије у једну, суштинску јединицу. Кроз оквире ове теорије, један део аутентичног лица стварности налази се изван, а други је испољавање симетријског лика хармоније у реалности, која се пре или касније преиначава у хармонијску суштину. Сва превирања и антагонизми који се налази на површини само су пут разоткривања хармоније, уз помоћ кога она открива своје лице и долази до своје суштинске целине, а овај пут замишљен је као откривање суштинског идеала, који се налази изван вела познаје као таквог.

Модерна теорија симулације о којој говори Bostrom поставља историјске, временске зоне у једну исту раван, с нагласком да постоји могућност да живимо животе својих предака (Bostrom 2003). С друге стране, и квантна теорија о постојању мултиверзума казује то исто, само кроз теорију о дистинктивним универзумима у којима осим истовременог постојања, постоји параван за различите историјске аспекте. Али, поставља се сада питање, да ли бисмо

ми онда били посматрачи или актери епохе у којој бисмо доживљавали своју стварност као истинску, и ко је задужен за оквире саме симулације као такве? Сасвим извесно, тиме би и циркуларност као појам добила још једно, потпуније значење, које би се у том погледу могло и буквално схватити – *већ виђено.* У сваком случају, ми то не можемо са сигурношћу знати, али је идеја као таква веома занимљива и интригантна за контемплацију. И ово би у потпуности покрило Костићеву матрицу спознаје, хармонија и симетрија су близнакиње, али зато што у бити и јесу исто, само се једна налази ван, а друга учествује у реалности коју непосредно познаје. А укрштај, укрштај би у том случају био епоха, и свака епоха би имала свој начин да нас научи одређеним лекцијама, а сама спознаја о томе не би ништа додатно изменила, баш као што би то Ниче поетски изразио (или интуитивно)*, вечно ће се понављати исто на позорници живота,* или пак, његове јединствене реплике.

Полазећи од изложене теорије симулације, у којој се стварност не посматра као дата и непоколебива, већ као потенцијално симулирана структура, отвара се простор за ново читање појмова хармоније и симетрије. Уколико претпоставимо да је свет који доживљавамо резултат симулације, како то сугеришу савремене теорије (Bostrom, 2003), онда хармонија и симетрија престају да буду само естетски или математички принципи, и постају индикатори дубље метафизичке архитектуре. У том смислу, хармонија и симетрија се не могу свести на самоспознају субјекта, већ се морају апстраховати као структурни кодови симулиране стварности, као алгоритамски трагови апсолутне идеје која се непрекидним нитима свести испољава кроз време. Њихова заједничка функција сада није само да обезбеде унутрашњу кохеренцију света, већ да омогуће његову трансценденцију и да укажу на могућност постојања друге, *метастварности*, чија је сврха управо у том превазилажењу.

Узимајући као теоријско утемељење управо Костићеву поставку о три основна принципа стварности, симетрији, хармонији и укрштају, можемо сада рећи да симетрија представља почетни поредак, хармонија његову надређену идеју, а укрштај динамички механизам њиховог сусрета. Хармонија, као *идеја апсолута*, није само крајња тачка овог процеса, већ и његова унутрашња логика, она је свест која прожима све нивое стварности, како то осетно формулише и Хегел, а за кога је апсолутна идеја и једини могући облик спознаје стварности. Из перспективе теорије симулације, хармонија и симетрија могу се

разумети као елементи кода који омогућавају симулираној стварности да се представи као стварна. Њихова улога није само у репрезентацији, већ у онтолошкој функцији, оне су услови могућности појављивања апсолутне идеје у симулираном простору. У том контексту, питање о постојању друге стварности, као и о њеној сврси и разлозима не може бити одвојено од питања о природи хармоније и симетрије као носилаца метафизичког кода. Функција хармоније је да усмерава симетрију, а сврха симетрије да указује на раст и развој у оквиру једине материјалне реалности коју познајемо, али која, истински, може бити и само вешто изрежирана сцена и илузија, која скривена од погледа, остварује своју сврху нашег упознавања са природом поретка око нас али и историјом, уколико је теорија по којој живимо животе својих предака у симулацији тачна (Bostrom 2003). У том случају, хармонија би била идејна суштина оног што истински јесмо, далеко од граница пећине сенки у којој се налазимо, и она свест која дословно надгледа симетрију, тј. свест која постоји у границама симулације. А тиме, ова епоепеја добија свој израз кроз укрштај, можда управо укрштај наше свести са животима наших предака, и у том случају обе учествују у креацији реалности. И док се једна налази изван изнад и свесна је дешавања у оквиру саме симулације, друга то није, а то је симетрија, јер пажљиво испланирани догађаји њој могу изгледати као тек насумичне случајности. Лични избори условљени вишом свешћу и унапред одређеним поретком, могу бити тек случајна одредница на капијама времена наше стварности, иако уистину, чине много више од тога. Ако је симулација стварност, онда је субјекат њен једини сведок, онај који унутар дигиталне фрагментације тражи апсолут. У том хоризонту, Бостромова хипотеза није више само технолошка спекулација, већ метафизичка провокација, а да ли је стварност оно што се поклапа са појмом, или оно што измиче појму? Хегел би рекао, *знање је постигнуто када нема више потребе да превазилази себе*, када појам налази предмет и предмет појам. Али у симулацији, тај сусрет је увек одложен, увек кодирано одсутан. И управо ту, у том одложеном додиру, субјекат постаје апсолутан, а његова слобода очитује се у спознаји апсолутног духа (Dudley 2002, 99), чак и ако је тај дух алгоритамски, виртуелан, или пак симулиран. Унутар симулације, субјекат не губи себе – он се поново рађа као онај који мисли и промишља стварност, чак и када је стварност симулација. Оно што је у квантној физици засебни космос, у теорији симулације тек је један од могућих избора, али избора који дефинишу и који одлучују о самом поретку идеје.

Историја се понавља кроз устаљене и идентичне обрасце, али дух открива себе кроз историју самоме себи, ово је позорница опредмећена за њега, ова необична и храбра Бостромова теорија заправо је инспирисана тиме, дух је непрекидно присутан у свим етапама своје историје, толико да све може деловати као вешто скована илузија, чак и када то није. Симетрија је увек чедо свог доба, у смислу у коме је то доба дефинисано управо хармонијом, и у аспекту у ком се она себи на различитим степенима спознаје открива. Уколико је хармонија удаљенија од саме себе, утолико је јачи сукоб на површини. Тек када хармонија пронађе равнотежу у себи, тек тада можемо говорити о њеном пресликавању на раван аутентичног стваралаштва и постигнућа свога доба, али је битно да је епоха та која прати хармонију/идеју, а не обратно. Идеја претходи свему што је створено, написано, учињено јер она и јесте кључни аспект свега. По томе ће она увек бити испред, јер дух је онај који не може бити надвладан већ управо дефинисан супротним факторима, да би се, уз помоћ супротности, остварио као целина. Дух дефинише околности тако што их усмерава и кроји ка сопственој суштини, а сваки укрштај је нека врста остварења у домену уметности, науке, идејног аспекта.

“Уништавајући свој омотач, дух не прелази само у други омотач, нити ускрсава – само подмлађен – из пепела своје претходне форме, већ се из претходне форме појављује узвишен, преображен, појављује се чистији дух. Он свакако наступа против себе, уништава своје постојање, али уништавајући га, он га преграђује у нову форму, и свака сукцесивна фаза постаје опет материјал, а радећи на том материјалу, он се уздиже до новог ступња.”

(Хегел 2006, 88)

Сваки нареди укрштај савршенија је форма реалности, јер потпомаже духу да даље спозна сопствене дубине и сопствене поноре. Свака наредне етапа директно утиче на претходну, јер нам помаже да је разумемо, из ретроперспективе, када коначно сви елементи случаја (заправо укрштаја), коначно добијају смисао на позорници света и космоса.

Укрштај је јединствена дефиниција која може бити надвладана само сопственом суштином, јер идеја кроји свет тако да јој буде огледало – она је неодољиво сујетна, али и једнако праведна. Идеја постоји само када васкрсне иза окова сопствене суштине у симетријском аспекту, само када себе препозна као хармонију постаје и она потпуна и цела – идеја се огледа у хармонији свога постојања, и на ватри спознаје непрекидно тиња њен

одраз. Хармонија представља постигнуће духа које је садржано у свакој изузетној мисли и делу, јер кроз те мисли и дела она надраста сопствену суштину, мења своје временске оквире, и остварује се, у неким новим просторима далеке суштине, али оне најприснije – лично њене.

Хармонија је суштина целог космоса и суштина његовог пута ка самооткрићу, хармонија користи укрштај и своју привидну супротност да би остварила своје тежње у материјалном аспекту постојања, јер је постање изједначено са снагом која је пронађена у антагонизму. Анимозитет на почетку доприноси стварању и креацији, сви елементи стапају се у јединствену целину која чини космос и све његове делове. Стваралаштво космоса започиње идејом, на коју се надовезује њена негација и које заједно стварају суштину космичке свести, која удахне живот својој негацији да би започела свој пут, дело космоса и јесте врста неопходне негације на путу достизања апсолутне свести.

Космос је откривен заједно са идејом која својом негацијом дефинише себе, јер је поларитет тек могућност, идеја, отисак, а у његовом остварењу је садржана и читава сила космоса – поларитет је довео до неопходног сазревања идеје и њеног аутентичног напретка и, самим тим, космос је потврдио себе кроз лик појединачне свести која га снева. Једнако попут Костића, и Хегел је у потрази за одговором на чињеницу постојања кроз опречне појмовности постојања апсолутне идеје, духа или свести. Ова свест која непрекидно себе открива, која се надграђује на сопствену суштину, и која је заогрнута плаштом истине којом се напаја и храни у судару са поларитетима, ова свест је хармонија која се смеши самој себи у огледалу промене. Хармонизовани универзум постаје изједначен са самим собом онога тренутка када свест себе потврди као космос свога доживљаја стварности, јер је сваки доживљај коначно и ултимативно увек јединствен и универзум у малом. Идеја да је човек креатор свог космоса, као јединствени одељак свести кроз историју, свести која не жели и не сме да престане да открива себе. Све оно што се налази споља, изван ње, њена је негација, али она у судару са том негацијом открива себе, кроз опречности долази до суштине свога битка и актуализација почиње онога момента када идеја долази у сусрет са нечим ван себе саме, да би то собом самом дефинисала. Природа је негација свести, али и њена самопотврда, јер кроз искуство природе открива се и (само)идентитет бића. Коначно и бесконачно су дефинисани истим, али бесконачно одређује коначно, док коначно дефинише

бесконачно. Дефиниција система одређена је његовим границама, његовом коначношћу, али систем не може бити ограничен, јер је он бесконачан пре свега, те му ова коначност превасходно даје облик којим се потврђује у времену и простору.

Само је једна граница у времену и простору, само је један отисак у једном одређеном времену и то је начин на који коначно одређује бесконачно, то је утемељење суштине, њено ограничење у простору и времену, јер је у границама и у оквирима једног истог, а само у тим границама могао је постојати један Костић и ниједан више, један Тесла, један Цезар, Александар Велики и сви ти велики отисци духа и коначности у бесконачном космосу. Њихова корелација са бесконачним и снага њихове коначности их је учинила таквим какви су били, снага те коначности може имати једнаку моћ да одреди бесконачно, тиме што га дефинише у његовој представи кроз коначно. Дух потврђује себе кроз (бес)коначност оваквих егзистенција, а идеја расте кроз њих и открива свој лик. Дух се не може зауставити на једној представи, док не изгради симулакрум идеја, мрежу која тек тако само може деловати појединачно случајна – да ли је могуће да је тај укрштај у том степену времена и простора био тек случајна станица духа? Па нипошто – ниједна аутентична духовна творевина није случајна, као што ниједно снажна егзистенција не може бити случајност, нарочито не у односу на пресек простора и времена, јер човек ствара епоху, али околности (негација) чине да је створи. Време постоји само у релацији са том епохом.

Хармонија се пење на ступањ самосвести тек након што прође фазу различитих укрштаја, кроз тежњу да се укрштај изједначи са природом свести која је уснула и која је кренула у потрагу за својом суштином. Тек након што се прећу различити стадијуми и ступњеви симетријског развитка из оквира свести, ми можемо говорити о идентитету који се проналази у успостављеним разликама, разликама које је успоставила сама суштаственост идеје пре него што се упутила стазом откривања себе и повратка ка самој себи.

У једном пресеку временске равни она формира известан историјски оквир, али ова историја је дефинитиван одзив симетрије на правила хармоније и њихово међусобно усаглашење у једну целину. Историја зависи од позиције свесности своје суштине у којој се апсолутна идеја налази, те апсолутна свест ултимативно води ка испуњењу, али и крају историје као такве. Сваки процес актуализовања историје праћен је уздизањем свести ка

својој суштини и њеним непрекидним сусретањем са самом собом, те откривањем њене суштине на платну историјске позорнице. Сваки укрштај и свака сила привлачења или одбијања формативно одговара свести која кроји историју света и од које зависи позиција у којој се свет налази. Уколико свест може да створи јачи укрштај, утолико су изазовнији аспекти препознати. Превазилажење свести доводи до усаглашења нових открића, на којима се пресликава новонастала стварност, која је укотвљена дефиницијама разора и привлачности, дихотомије и јединства. Свака станица историје (науке или света) једна је станица укрштаја који је у том моменту осликао читав систем својим елементима развитка који настаје из привидне деструкције. Али деструкција наступа само на нивоу свести, чији је задатак да реконструише историју, дух ствара историју кроз укрштаје који се непрекидно надвоезују један на други и учествују у целокупном стварању историјске слике света.

„Ал' ако су богови што у зраку станују и приковали побеђене титане на груди мајке њихове, ипак је још доспео један титан да нађе себи коме ће завештати и благословен и проклет завештај да настави борбу што титана беше уморила. Титан је тај Прометеј, презиралац и подругљивац поношљивог победника свог олимпијског, слободни, гоњени, на Кавказ приковани, никад не разумљени бесмртни Промисао (од Прометејевог Кавказа па до крста тек један корак) ; а завештајник титанов, то је човек!"

(Костић 2019, 143)

Хармонија се изнова успоставља када је симетрија света у огледалу спознаје постављена, хармонија је одговор на тежње симетрије, симетрија је изазов на питања хармоније. Душа света открива се кроз храмонијино трагање за истином и складом, увек тамо где је била успостављена хармонија, успостављена је и апсолутна идеја, апсолутни дух је изразио себе кроз антагонизам симетрије и хармоније, јер апсолутна идеја и дух света јесте управо та хармонија која је на платну вечности изнова насликала свој лик. Копија овог лика је симетрија, једнако како би у Платоновој интерпретацији то био отисак идеје кроз бића, појмове, ствари, њихова сенка која тек у уметности може превазићи себе и успоставити свој коначни, вечни израз. Али оно што је духовно не живи и не дише само у науци, духовно препознаје себе кроз највеће преображаје у историји, вође који су тај преображај доносили и који су обележавали епоху, попут Александра, Наполеона и,

наравно, Цезара, који се одваја од своје сопствене суштине и постаје симбол, једног времена и непокорног духа.

Духовно је кроз њих насликало слику света, слику стварности у којој хармонија још увек жуди за својим обличјем и својим потпуним усаглашењем у њој самој. Само кроз целину и циркуларно бивају препознати сви делови, али увек је један део носилац и подражавалац целине, јер нема случајних станица у космосу. Хармонија сада дише као симетрија, оне су једно, али је симетрија ту да би се хармонија присетила себе, јер је, поставши симетрија, у потпуности заборавила свој идентитет и створила превелики јаз, који само време усаглашења може савладати, а које ће помоћи да се освести то знање као сећање и хармонија коначно присети свога лика.

Симетрија може само онолико досегнути колико досеже њена хармонија, те укрштај може бити само утолико јак, уколико хармонизована представа јаче сија у симетрији (само)свести. Уколико је светлост спознаје јача, утолико је њихова веза чвршћа и брише се антагонизам, а разлике се стапају у идентитет спознаје који још није досегнуо своју коначну станицу, јер би и проналазак ње био враћање на почетак.

„Сасвим је друкче, сасвим противно у Словена, наиме опет у Руса и у Срба. Као што је у Романа користовитост у самој основи позобала лепоту, те је потискује где год би ова имала прилику да се опет отме, тако је и у Руса и Срба лепота свугде надвладала све сродне, све утакмичке појмове у душевном свету, а наиме користовитост, *доброту*. У Русе је та надвлада дотле дотерала да је речи *добро* у празначју скоро сасвим нестало, те уместо ње налазимо свугде реч *хорошо* са *лушче*. И Срби су на најбољем путу да дођу до тога. И они у обичном говору, па и у свечаном, угледном, казују лијепо, лепо место добро.“

(Костић 2019, 81)

ТЕЛОС ДУХА: ИСТОРИЈА КАО КРЕТАЊЕ КА БУДУЋНОСТИ

Хармонија је бесконачност која се испољава на плану коначности, и шта је то заправо хармониј,а виђена кроз око дистинктивних аспеката испољавања свести? Хармонија је историја, она је историја у свим видовима својих испољавања и њен допринос

у историји одговара хармонизованој представи коју она представља. За Хегела је то била апсолутна идеја, али ултимативно, то је хармонија која је кренула у остварење своје сврхе кроз све фазе и процес историјског процеса. У томе јој помаже симетрија која је њено огледало. За сваку епоху важи и следеће правило, она надраста претходну и у том смислу је њена негација и негација сингуларитета који хармонија представља и стога је свака наредна епоха формирање следећег укрштаја који води ка истини хармоније и истини процеса њене спознаје.

У том погледу она користи највише умове свога доба који су непосредно служили хармонији и који представљају њено испољавање на материјалном плану. Сви велики умови који су утицали на формирање друштвених идеја и који су мењали друштвене токове стварности, јесу и део хармоније и њеног пута ка самооткривању. Сви велики умови служе хармонији и утичу на мењање историје својим постојањем у хармонији и испољавањем хармонијског духа у њима. Сви велики људи, они који су утицали на мењање друштвених токова света и европске културне матрице, те и који су утицали на формирање нове мисли и нове стазе били су одраз хармоније и користили су хармонији на свом путу. Уколико је укрштај био јаче присутан, утолико су оставили више трага у историји мисли, која и јесте заправо историја хармоније која себе открива на позорници света, простора и времена. Хармонија себе гради кроз врхунске умове који својим доприносом историји чине нит хармоније, и они и јесу та хармонија**.** Највећи умови у историји живе и дишу хармонију, и на тај начин историју трансформишу, а она је трансформисана сваки пут када се појави нова идеја, која потом чини укрштај са претходном и тако је превазилази. Историја говори нову причу кроз хармонизовану представу света коју вође епохе непрекидно мењају, али која се увек прекраја према правилима хармоније.

„Како свака невоља, свако зло на свету нађе своју корективу, свој *устук*, тако се и свака необична врлина устујкује сама својом »бјеснећом«, сама собом. Тако се свет у свима својим разгранцима и огранцима држи да »не врда ни тамо ни амо«; две снаге што се сретну састану се увек у резултанти, у посредици, те или се потру или се погоде.“

(Костић 2019, 91)

Моћ и хармонија су две једнакости које се непрекидно сусрећу на путу хармонијског самооткривања, јер је циљ хармоније да открије себе, а она то чини кроз све аспектоване

елементе моћи, који су циљ духовног превирања на површини, док је суштина, иако замагљена, присутна у историји времена као његова непобитна станица. Суштина хармоније увек се открива кроз време, чак и када на површини не изгледа тако. Сви антагонизми само су ту зарад вишег циља и спознаје, а коначно усаглашње је циљ који идеју води ка открићу њене сопствене суштине, и зарад кога хармонија постаје сопствена суштаственост, јер уколико је снажнији укрштај утолико ће и хармонија оставити јачи траг кроз историју, те карактери који највише подражавају суштину хармоније јесу и они код којих је снага укрштаја најизраженије присутна, те и где се открива да су хармонија и симетрија уистину једно исто, те да снага једне силе води ка другој и обратно. Сила хармоније увек је ту да руководи и води силом симетрије, хармонија усклађује све неускладиве елементе симетрије у једну целину и помаже јој да се присети свог историјског порекла, као и да је управо она позвана да формира историју, то је њен задатак. Хармонија шаље симетрију као своју претечу у креацију историје и као свој свети задатак у границама космичког испољавања хармоније.

Овај задатак потпомаже откривање суштине хармоније, доводи је до њеног бића и њеног битка, увиђања њене истинске неопозивости. Онолико колико трага, толико биће и успева да пронађе, спозна да су све неусаглашености ту да служе вишој сврси – открићу хармоније када се коначно храбро погледа у огледалу спознаје и схвати да је њено биће, њена истинска суштина, оно које је у својој бесконачној моћи, занавек формирало светску историју и које и јесте та *историја*.

Што се више пење, дух све више постаје свестан своје суштине, његов лик у огледалу му постаје све јаснији, иако је још увек донекле замагљена сама његова суштина. Степеница за степеницом спознаје, и отварају се врата духу да коначно допре до самога себе, он није сам у том процесу – симетрија није сама, све док постоји хармонија, а хармонија и јесте бесконачна и безгранична моћ која може само бити синоним за вечност у једном од својих нераздвојивих облика. Али баш из те моћи, она и жели да буде симетрија. Баш из те моћи, она напушта своју суштину, да би искусила спознају поновног доласка до ње, и да би трансформисала космос и хармонизовала све његове аспекте.

Баш зато што је снага привидно остављена, може она и бити поново откривена, онда када је историја хармоније оставила своје име у вечности, нова вечност се за њу припремала.

Само онолико колико открива, толико и у вечности одзвања њена суштина. У овом боју идеја и прилика, хармонија је као грчки бог који је желео да открије шта значе ограничења, и негде у том откривању, на моменте, поверовао је више у ограничења него у себе, поверовао је у негацију и допустио је да њоме буде дефинисан, али његова хармонијска суштина га све више гони и притиска, и гледаће га у очи све док не буде и сам смео да је погледа.

„Према свему томе могло би се, строго узевши, оно што ми зовемо начелом или законом укрштаја, назвати каткад и другим именом, према ближем виду у коме се појављује. Но било да га назовемо законом отпора, или законом измирене противности, законом паралелограма снага, или, напослетку, законом симетрије или хармоније, навек му остаје урођени значај, урођена, битна праставна особина: укрштај.“

(Костић 2015, 66)

Субјекат тежи да превазиђе сопствене антиномије по сваку цену, његов успон је и његова укрштајна природа која на платну вечности исписује саму себе. Стапање са објективном реалношћу дозвољава духу да открије свој лик у историји времена коју је створио. *Апсолутна идеја* расте кроз њене антиномије и она сама постаје одраз превазилажења ограничења у које је свесно себе поставила, и то је њен допринос космосу, и разлог услед ког се и космос шири једнако као што се шири и мисао која га је формирала. Космос постаје апсолутна идеја која сазрева у ходницима спознаје, уснулим супротностима и финалном јединству сопствене свести. Космос израња из свих недоследности и претвара се у тврђаву сопствених идеала, заснованих на идеји непоколебиве суштине која се опредмећује у космосу који је антиномијама формиран и неусаглашеношћу заснован. И тада, у тренутку када се чини да антиномије прете да разоре саму структуру свести, субјекат не одступа, он их не само прихвата, већ их преображава у темеље нове синтезе. Та синтеза није компромис, већ унутрашње преобраћање: антиномије постају органи кретања, пулсирајући ритмови унутар апсолутне идеје, која више не тражи спољашње потврде, већ се самопотврђује кроз своју способност да издржи сопствену противречност. У том процесу, космос више није само простор, већ постаје догађај – догађај самоспознаје. Он није створен једном за свагда, већ се непрестано рађа из унутрашњих напетости идеје која га доноси. Свест, у том смислу, није посматрач космоса, већ његов архитекта, његова

унутрашња логика, његова метафизичка осовина. Идеја непоколебиве суштине, која се опредмећује у космосу, није статична: она је динамичка тачка равнотеже између хаоса и форме, између онога што јесте и онога што тек треба да буде. Она је уједно и сећање и пророчанство, и у њој субјекат налази своју најдубљу слободу, слободу да буде оно што превазилази себе. Апсолутна идеја није завршетак, већ почетак. Она је живи акт који се непрестано преображава. Субјекат је њен сведок, њен носилац, њен алхемичар. Космос није оно што јесте, већ оно што може постати, и то кроз мисао која га превазилази, кроз ритам који га оживљава, кроз тишину која га потврђује.

УМ КАО СВЕТСЛОСНИ ПРИНЦИП НОВЕ ЕПОХЕ

Овај космос водећа је искра стварности којој припада идеја чија формалност не престаје да се актуелизује, јер она и јесте та искра од које почиње епопеја света и са којом се завршава иста, космос је идеја која себе открива кроз време, идеја која креира време, и то најузвишенија од свих – идеја хармоније. Када хармонија нареди креацију, антиномије постају себи огледало, и све разлике бивају нивелисане, јер је победа духа увек извесна и оно духовно јесте и оно креативно и оно које чини да постоји стваралаштво као такво и да стваралаштво исписује странице вечности. А тиме је идеја испунила своју сврху ван себе саме, иако она и јесте самој себи довољна, она мора иступити из саме себе да би оформила, формирала историју – идеја креће ка остваривању своје сврхе, али је њен правац и њен параметар увек будућност коју непрекидно исписује и којој се стално враћа.

Идеја се не враћа прошлости већ будућности, јер је њена креација започела онога тренутка када и одређење њене сврхе ка којој се читав живот креће, јер она се ка својој хармонији креће – симетрија, и тек у последњем узвику вечности, који је уједно и први, проналази своје уточиште. На овом путу она никада није сама – она прати себе саму, и кроз своје антиномије себе креира и ствара, космос је само усклик вечности у циркуларном кретању свога непрекидног постојања, и идеја је његова прва и последња станица, његов изазов и његова нада. Хармонија је све оно што симетрија жели да постане, и све оно што ултимативно мора постати, јер њен циљ антиципира живот и све у њему, услед раздвајања хармоније и симетрије начињен је и први корак, и живот као такав је формиран. У срцу космоса, где се антиномије сударају као звездане струје, субјекат не тражи мир, већ

трансмутацију. Он је алхемичар сопствене противречности, и свака његова сумња је олово које се претвара у злато. Субјекат, у својој тежњи ка апсолуту, прихвата антиномије као нужне моменте свог постојања. Он не бежи од противречности, већ их узима као темеље нове синтезе. Свака негација постаје увод у виши облик афирмације, свака граница, позив на превазилажење. Космос, као апсолутна идеја, није датост већ процес: он се не налази, већ се постиже. У том процесу, субјекат постаје медијатор између бића и мишљења, између времена и вечности, између онога што јесте и онога што мора бити.

„Узмимо две кости, које су биле састављене зглавком, раставимо их и окренимо једну кост на противну страну док она друга остаје у своме положају. Кад посмотримо крајеве тако премапостављених костију, опазићемо да су ивице једне и друге стране потпуно *симетријске.* Шта то значи? Какве нам се последице показују из тога?

То нам објашњава опипљивим начином не само праву природу и најзначајнију особину армоније па и симетрије него и њихову присну узајмицу.

То нам доказује да *армонија* није ништа друго до изврнута, или, боље, *склопљена симетрија*; и обрнуто : симетрија је изврнута или боље, *расклопљена армонија* “

(Костић 2015, 47)

Са удахом хармоније, удахнула је и материјална стварност у лику симетрије која се у хармонији огледа и која се њој приклонила.

Анхилијација која је потребна да би хармонија спознала себе је анхилијација илузије у којој је до тада живела, и то је њен финални укрштај, онај у коме се огледа судбина вечности и космоса. Када дух схвати да је осмислио свој пут, свака антиномија постаје редундантна, јер је њен примарни значај јасан – она је ту да доведе до спознаје, нема празног хода у космосу, све је покривено сврхом овог великог разоткривања још веће позорнице. Историја више није историја дешавања, догађања и игре идеје – историја космоса је историја дефинисања и разоткривања, једнако како ове две дефиниције духа иду једна наспрам друге и једна уз другу. Свако разоткривање јесте и дефинисање, и сваки проналазак истине само је нова антиномија до финалне.

Хармонија у исто време постоји и независно од своје творевине и као њен најочигледнији део, јер хармонија и јесте успостављена онда када ум искористи свет као своје огледало које према себи креира. Хармонија је уснула стварност космоса, будна онолико колико историја прати вредност истинског поретка, и онолико колико њиме допушта да буде дефинисана. Када суштина надигра саму себе, она себе негира, и то је степенаста структура стварности и свих истина које нам сервира.

Истине једног доба су дефиниција једног времена и његово одређење, али оног момента када се појави индивидуалност снажног духа да руши постојећу парадигму, истина је раскринкана као вешта илузија, баш као што је случај са бројним научним теоријама до сада. Нова реч долази са снагом олује и предсказања, и још један је вид укрштаја и веште антиномије коју хармонија тка и која је и њен коначни циљ. Однос између ове две силе једини је константан и стога с правом можемо рећи да је Костић приметио оно што је вековима кроз све превоје мисли била несаломива истина, а то је укрштај старог са новим и преврат који се дешава на позорници простора и времена, и који он одређује као апсолутно неопходан, јер без њега не бисмо могли говорити о било каквом помаку у космосу, и све би остало у оквирима садашњице која је за будућност тек још један историјски тренутак. Према томе, можемо рећи и да је његово виђење и футуризам, зато што је усмерено ка процесу будућности и ка наредном укрштају будућности, ка формирању те исте будућности, али заправо је историја науке и мисли, историја као таква само поглед уназад једне будућности која је онолико неизбежна колико и многоструког њених избора.

„*Или грми ил' се земља тресе,*

Ил' удара море о брегове,

У том попеву српске народне песме и у омирском састанку Тетиде са Дивом Кроновићем казује се једна иста мисао: то је један акорд, један удешај свију стихија или појединих оличника им – да је *човек* оличник, представник армоније свију стихија.“

(Костић 2019, 162)

За разлику од историје света, и историје науке које хрле ка коначном расветљењу својих појмова и усаглашењу сопствене сврхе, уметност полази од већ јасно установљене и

дефинисане основе, и стога је историја уметности историја идеје која може да се креће и у реверзибилном току, док је за стварну историју та опција искључена.

Слобода је хармоније да у уметности открива себе кроз илузију којој припада и да дефинише себе кроз исту ту илузију, јер идеја само и јесте онолико стварна колико јој границе фантазије у уметности допусте. Уметност не покушава да освести дух хармоније јер пред њом стоји зид уобразиље, али је може рекреирати и истине апсолута представити као трајне и неоспорне, стога је она у једном погледу испред живота, али у формирању представе, ултимативно, и она мора пратити хармонију и бити њоме дефинисана.

Филозофска мисао може предвидети пут идеје, али је сама идеја та која ће разумети стварност и прекрајати је ка себи и свом лику. Раст идеје дешава се са њеним (раз)откривањем, што је антиномија по себи, јер је идеја самодовољна и безгранична, али само у лику хармоније, а као симетрија (што је њен одраз у материјалној стварности), она је још увек недовршена и непотпуна.

Али је њена бит у њеној једнакости са самом собом, која се, услед огромне количине неразјашњеног подударања, испрва показује као сила антагонизма, што је последица напуштања духовног у корист материјалног, да би се кроз материјално изнова открило духовно, и што је можда још важнији аспект процеса, да би материјално постало духовно. Дефинитиван раст идеје је непрекидан низ сукцесивних спознаја које се дешавају у судару са спољашњим околностима, које тек наизглед, спутавају идеју хармоније и не допуштају јој да спозна своју суштину. И симетрија савлађује овај притисак материјалног тако што се окреће лицу несаломивости своје суштине (својој хармонији), чиме се разоткирва лице неуништиве стварности, која је утемељена у оквирима ове идеје. Целина хармоније је кружна, потпуна, дефинитивна и коначна у својој бесконачности, али као симетрија може постати бесконачна у својој коначности, истина која мења свет јесте и она која га води напред, ма како то понекад може изгледати времену у коме је претходна истина несметано царовала.

„Див је господар грмљавине, бог светлога и мргоднога зрака ; Тетида је богиња мора : и море и зрак, обе живе стихије се сложиле да освете најбољег јунака ; у тој слози покренуше и трећу стихију, земљу, прамајку Гају, и титане, њене синове, стеновите горе.

Невидљиви замахачи јелинске шаке и азијске песнице дају знак од себе да освештавају јуначку борбу над собом као своју, стекли су вредне завештанике, сад могу мировати.“

(Костић 2019, 163)

Истине су форме симетрије које се трансформишу, расту и мењају наспрам лица коначне истине, а то је хармонија. Духовни аспект хармоније су сви они следбеници њене идеје, на које се она ослања и кроз које открива свој лик, у равни материјалног она може бити онолико снажна колико је снажна идеја о њој и трансформација коју ова идеја доноси. Битно обележје овог процеса је напредак, који је свепристуан, ма како то може изгледати на површини. Једнако тако, битно обележје овог идентитета јесте да је промена пристуна, али само на површини, док је сталност оно што је дефинитивна основа свих могућих трансформативних елемената, тј. свака промена мора бити обухваћена константом и сталношћу из оквира које је настала. Негација промене јесте та сталност, али она јој је и надређена, баш као што је хармонија надређена симетрији, без утемељења у сталности се промена не би могла догодити, без промене, ми не бисмо никада уочили непроменљиве константе, јер не би било пејзажа на основу кога би такви аспекти одударали. Тек када познајемо границу бића познајемо и биће само, зато је симетрија спознатиљива, а космос је неспознатљив, тј, хармонија.

„Према томе, симетрија и армонија нису ништа друго до допуна, премица, контрола једна другој. Веза између њих је најприснија узајмица.

Армонија је синтеза симетрије. Симетрија је анализа армоније.

По томе да се природа није задовољила да зачне те две најважније појаве органског и свега другог живота из једне клице, из начела укрштаја, требало је и још да се и оне међу собом укрсте. Близнакиње начела крста, оплођене чистим укрштајем, симетрија и армонија су успеле да зачну васелену и да је роде, развију и населе вечним животом.

Зато су радо у заједници на сваком послу, у сваке појаве. Почевши од постанка неких кристала до најузвишенијих производа човечијег духа, до узоритих дела уметности и песништва, налазимо навек и свугде симетрију и армонију у плодној, благословеној задрузи. Што присниja та веза, што се васеленске другарице јасније, чешће, обилатије

појављују у ком живом створу или у ком умном производу, тиме је тај створ, тиме је тај производ савршенији“

(Костић 2015, 48)

Биће и суштину појавности знамо само по томе где су јој границе, тамо где нема утврђене границе, онемогућена је спознатљивост те и такве суштине. И само кроз антиномију привидне ограничености спознаје, наш ум може доспети до суштине предметности неке појаве и бића, стога је хармонија морала да постане симетрија, да би спознала себе кроз своја ограничења, и да би напослетку открила илузију истих.

Дух се храни антиномијама, и у покушају да их расветли, он расветљава самог себе. Свака антиномија је граница сазнања која је изашла ван сопствених граница и негирала саму себе. Ово су моменти који су фалили Костићу да обједини своју теорију, његова теорија јесте тачна, али јој фали примарно одређење која је од ове две силе јача, а ми сада знамо да то јесте хармонија, и да не може бити другачије.

Као што смо већ до сада то нагласили, Хегел и Костић плешу истим стазама спознаје, и један и други теже једнаком сазнању, а чија трансформација бива и јесте потпуна, након што субјекат прође кроз процес освешћења свог јединства са свеколиком креацијом. Субјекат постаје субјекат који скида маску иза које се налази и тиме премошћује јаз егзистенције који га је пратио, јаз услед двојства, а које се препознаје као илузија. Сваки идентитет препознат је у равни онога што јесте и што једино може бити. Силе атракције и репулзије пењу се на виши степен спознаје, тамо где престаје активност једне, долази активност друге и непрекидно стварају заједно на позорници живота, јер једна без друге не могу стварати.

Овој креацији и овом процесу хармонија даје последњу реч, пошто она заокружује читав процес спознаје у једну, јединствену, хармонизовану целину. Хармонизовано је оно што је усклађено, али ова усклађеност је имала своју цену, стога што је наш субјекат морао да прође кроз бројне аспекте освешћења свог најличнијег, најприснијег ја, који у исти мах јесте и његово друго лице и његова маска.

„Утом му сину пред очима: богиња Атина сишла је с неба, мозак је сишао у срце да му сложи обе расцепљене половине. Застаде јунак, погледа богињи у лице, а очи јој се

светле чудно, страховито. Ал' у јунака нема страха ни од богова кад их у полету праведне освете сусретне."

(Костић 2019, 156)

Човек се налази као посматрач ове структуре, али вечити поборник идеје хармоније, чак и када тога није свестан, јер његовим животним процесима управљају неизбежни закони, закони који су јачи и од њега самог и који су ништа друго до једна од еманација хармоније на платну вечности. То и јесте замисао хармоније, и тај плес који се одвија на равни супротности и јединства које се уобличава у целину, само је акт препознавања идеје у огледалу, само је стварност која престиже саму себе, да би се напила воде на извору непрекидне спознаје.

Спознаја управо и јесте овај процес потраге у супротностима, то је спознаја и ту је њена шифра, најочигледнија, оно што је најприсније њено одвија се у том процесу, јер тек када себе негира, субјекат себе може и спознати, и то управо кроз тај процес негације, где он открива свој лик у својој граници, а која га одређује и дефинише.

Његова граница је ултимативна карта која га у потпуности разоткрива, што важи и за сваку епоху – тамо где престаје израз и почиње граница у изразу једне епохе, почиње и наша дефиниција као савременика, јер се и епоха може разумети кроз своје негације, и њена негације јесте снага наредне епохе и генерације која је прати. У овом погледу, сваки век има свој посебан израз, сваки век је задатак за себе по себи, и свака генерација носи у себи свој негативитет, своју одређеност на позорници простора и времена.

То је тај вечити процес разоткривања историје пред очима посматрача и активних учесника те историје. Јасно, историја себе кроји само под окриљем њених активних чинилаца, у друштву и науци, јер историја је једно сложено ткиво које мора бити препознато и креирано умом. *Историја је умна само онолико колико је стварна и стварна само онолико колико је умна*, она је дефинишућа онолико колико је одредиво неодредива и недефинишућа онда када је неодредиво одредива. Она је ултимативно огледао спознаје и човек који посматра срце историје мора бити и активни чинилац исте.

„Појава Атине, заштитнице јелинског народа, решила је народу судбу. То је најзначајнија, најодсуднија божанска појава у Илијади, што је Грцима у опсади Илије много сметала помисао да је у опсађеном граду њено светилиште, њен Паладијон.“

(Костић 2019, 156)

Ми активно припадамо само једној епохи и само њу можемо истински разумети, зато што је посматрамо очима свога времена – у тој епохи ми смо реалитет и негативитет апсолутне идеје хармоније, и ми смо очи кроз које она посматра свет, а негација су сва ограничења у спознаји једне епохе, а која су неопходна да би други процес – процес спознаје могао бити покренут. Да би се појавило светло нове идеје, мора се усмерити та идеја ка граници једне спознаје, посматрати је да би се открио корак напред. Тек када се види граница једне епохе (њен негативитет), може да се појави и друга која је превазилази и решава границе и помера хармонију у својој спознаји. За то су нам потребни духови који храбро служе идеји хармоније, духови мисли и дела који су одабрани за то, и који су одабрани да буду дефинишућа сила – јер они и јесу управо то, сила своје епохе и самог света.

ХАРМОНИЈА КАО СТРУКТУРНИ ПРИНЦИП ИСТОРИЈСКОГ РАЗВОЈА

Вође наредне епохе често не освану лако, и потребно је много превирања духа да се они појаве на сцени, али су неопходни – они су ваздух наредне епохе и њена покретна снага. Они су део претходне епохе, али често их не разумеју, и то је негативна страна вођства у мисли коју они доносе са собом, јер је њихово деловање оно које треба да доведе до наредног укрштаја, оно које антиципира дуго очекивану промену. Свету су потребне нове идеје и мисаони горостаси, али их неретко третирају као сувислост. Они су весници нове идеје и промене, и свака наредна епоха је трансформисана у складу са тим обрасцем. Трансформација се дешава, прво на нивоу свести једне епохе, а потом на нивоу креирања друге. Наочити умови и вође једне епохе иступају из ње као дивови и громаде које својим корацима носе премост новог доба у његовом сванућу. Да би настало ново, мора доћи до укидања старог, и то је тај трансформативни елемент, бескрајно неопходан корен промене сваке епохе која надзире свој процват и која на тај начин проналази снагу у својим

ограничењима. И ми сада јасно уочавамо из ког разлога хармонија за Костића није само једнострана, мирна и хармонична. Напротив, она представља кораке који доносе олују и кораке који наговештавају преврат читавог света. Са друге стране, то и јесте њена света одговорност, да служи истини и правди, и да доноси трансформацију тамо где је неопходна, али то нису тихи кораци, и то није мала промена, мада понекад промена може почети неосетно.

Извесно је и да су наши вођени носиоци бакље хармоније они који неретко наилазе на највећи отпор, посебно од стране оних који не разумеју трансформативни концепт и пут идеје, те да она мора да се креће напред, и да то сасвим извесно са собом носи и урушавање неких старих теорија. Али ова негација идеју не може зауставити, напротив. Предвиђено је да је превазиђе и хармонија ће то учинити, чак и када ти умови можда не доживе процват своје идеје, њихов допринос у свакој епохи коју антиципирају је несамерљив. Ум је тај који доноси светлост нове мисли и предвиђа нову епоху, али и ум је тај који првобитно окреће човека самом себи, да би тако, у контемплативном идеалу сопственог бића пронашао решење за циљне проблеме друштва, идеала и космоса, чиме се симболички указује и на јединство човековог духа и идеје.

Увек једно иде испред другог и заједно стварају свет какав познајемо, стога ум јесте активни стваралац света и епохе, и од активности ума зависи и разумевање, као и на ком степену је оно присутно у елементу епохе којој припада.

Човек који ствара епоху није свестан да је ствара, јер су његови циљеви усмерени на његова постигнућа, али његово дело садржи известан футуризам у себи, његово дело је будућност која се сусреће са садашњошћу, те можемо слободно рећи да је човек који ствара епоху, онај који разговара са будућношћу и онај коме будућност шапуће фабулу коју на позорници света жели да исприча, и то је та тачка сусрета хармоније и будућности као још једна врста негације и још једна врста премости и укрштаја.

Будућност говори прошлости кроз говор човека који је истргнут из свог времена и који заправо идејно припада тој будућности – на овај начин историја се исписује у реверзибилном току, а где је коначна станица и да ли постоји, да ли у оваквом окружењу можемо говорити о крају будућности какву познајемо? Хармонија је неуништива сила космоса, те је несумњиво да ће историја на неки начин исписати своје странице, само што

можда то неће бити начин какав ми сада познајемо. Невероватно је и колико је свака епоха врсни носилац својих идеја, које уз њу стоје саливено као Пепељуги ципелица, али сат врло брзо откуца поноћ, и истине једне епохе постају распршене илузије наредне.

Ал' и *Енејида* оличава своје пониклиште, исто као и Илијада : као што се у *Илијади* огледа јелинска рука, извршитељка сваке човечије уметности и обране, тако и Енејида оличава *италску ногу*, оличава позив и задатак *римског племена*, оличава римску мисао у повесници света, мисао освајања, мисао под ногу бацања.

(Костић 2019, 148)

Тада је потребна нека друга доза магије, нека нова идеја, и то је та изгубљена ципелица која обећава нову магију и одзив нове стварности која бајковито пристаје тој искри нових идеја, чији су корени поникли управо из претходне епохе, као што је Енеида наследила Илијаду. Епоху креирају њене идеје и њени духовне вође, и само је онолико успешна колико и сагласје између те две одреднице, а тек у споју та два можемо препознати савршенство – вођство и идеје у једног сагласју, и то је највиши спој за једну епоху, кад се идејни аспект поклапа са делатним аспектом, и та врста владара била би најбоља за Европу (сада симболички епоху), посматрано из перспективе сила хармоније и симетрије и њиховог испољавања на платну и светосавском отиску духа. Другобивство утиче на једнобивство, и снагом свог утицаја утиче на трансформацију једнобивства (симетрије) све док симетрија коначно не досегне савршенство спознаје и увиди да она и јесте то јединство са хармонијом у правом смислу свог одређења, али и у смислу које је заборавила, јер је то био први предуслов отцепљења од свог јединства и самог дешавања на позорници космоса. Тек је својим дељењем у својој целовитости дух успео да изазове кретање, које је потом дефинисало устројство космоса, који у тој кретњи одмах проналази извесност живота, који себе кроз лице другобивства открива и тако трансцендира своја (привидна) ограничења. Тек у том трансцендирању ми говоримо о дефиницији која се одвија у два ступња – симетрије као живота и хармоније као духа, где уочавамо сада и универзалну једначину стварности на коју нам ови врсни мислиоци духа указују, а где је живот подређен духу, али и изједначен као његово другобивство, јер удахнути дух нечему, значи удахнути му живот, те тако и сам корен наше словенске речи означава ову нераскидиву везу и конекцију – први у(дах), где је дах осмишљен као главна конекција духа и живота.

Тек је у овом спајању Костић видео стваралачки дух живота који сам себе осмишљава, креација свеколиког вишег реда, посредно или непосредно, говори о овој чврстој вези између духа и живота, зато и није случајно да је то наше духовно стваралаштво, јер је дух прва и основна еманација ума. Духовно сија као светионик, којим ум упире пут којим треба ходити да би се достигло постизање истине, а која облачи своје рухо, вешто и елегантно, у складу са епохом којој припада и нивоу разумевања са којим успоставља контакт.

Једна се истина може друкчије изрећи, на бескрајне начине, али то не мења њену идејну суштину која занавек остаје иста у вртлозима времена који се непрекидно смењују. Хармонија и симетрија су, кад склонимо маску првобитног термина који нам за тренутак може замаглити поглед, хармонија и историја. Симетрија је само живо испољавање хармоније кроз историју, како у животу тако у филозофији, уметности, науци – оне јесу силе постојања утолико уколико једна без друге не могу.

Само постојање духа одређује да оно мора имати неку историју, а посебно научну и стваралачку историју или *историју ума*. Без историје мисли и без духовног стваралаштва, не би се могао исказати дух кроз историју, он дише исто као и промисао. Јер где је духовно без спознаје и сазнања у њему, и где је идеја ако мислећи ум не може о њој размишљати? Како би духовно оправдало своје постојање да нема коме да исприча причу свога постојања? Зато ум сервира своју порцију, за сваку епоху по мали део, по једну јединствену дефиницију – јер увек је једна идеја она кључна и водећа, истинска, која обликује и око које се формирају и све остале.

И увек је, невидљивим нитима, хармонизована са свим претходним, тако да чине једну јединствену целину, једно светло спознаје које нас у мраку немислећег никада не напушта. Сада видимо да хармонију и симетрију, да, тачно тако, у њиховом наредном укрштају и премости снага можемо видети и као идеју и спознају. Идеја која независно постоји и спознаја која вековима мисли да иде прогресивним током, а заправо у исто време иде реверзибилним, ка идеји која је зачетник самога пута! Потрага за идејом је свеприсутна тако да се сам пут спознаје никада не завршава и оно што остаје као тежња, јесте да се освоји живот његовим осмишљавањем из домена спознаје, или да се предвиди и усагласи из

домена идеје и хармоније. Једна води ка другој и обратно, иако на површини често може изгледати сасвим супротно.

Апсолутна хармонија дели себе на недељиво дељиви део, који је покренут идејом о хармонији и тежи да је, кроз сва своја превирања, оствари. Уколико идеја тежи актуализацији, а она дефинитивно томе тежи, утолико је јачи притисак ентропије, негативне силе, која тежи да успори развој идеје хармоније и њено коначно уједињење са собом самом - ентропија је утолико силовитија уколико је укрштај важнији и уколико ће више допринети буђење идеје.

Закон физике овде није употребљен случајно јер све ствари по природи свог развитка теже пропадању, али уметност, наука и филозофија, стоје као бране одбране, казујући да чак и када историја услед ентропије пропадне, историја мисли никада не сме. Необично постојање јесте оно које одолева силама које га повлаче ка ентропији и простом изједначењу са свим стварима и животним законима, и које баш упркос томе, хита ка идејној суштини. Платон заиста јесте био у праву када је говорио да *око које посматра идеју* једино истински добро види, али ја бих из перспективе хармоније још додала, да око које следи хармонији, пре или касније, мора и остале повести. Хармонија одгаја светионике духа под својим небом и својом силом, а те лучоноше су оформљене од стране истог духа као и идеја, и стога, они имају свети задатак да својим делањем и мисли покажу који је прави начин остварења хармоније на земљи, а он неретко и јесте борба и тај свеприсутни антагонизам, али борба са инерцијом, ентропијом и силама које спутавају симетрију да види храмонијин лик јасније... Али она га мора у угледати, чак и у највећем мраку, она га мора видети и сијаће јој јасније од било чега другог, не само зато што је симетрија изабрала хармонију већ и стога што је хармонија бирала симетрију. Неизоставно је да увек једна ка другој воде и то је свети закон космоса, да и услед највећег мрака, увек постоји нада за избављењем, а та нада је нигде другде до у духовном аспекту ствари и обличја, у њиховој најистинитијој суштини. И управо стога што ентропија није однела своју коначну победу, управо из тог разлога што вековима мисао опстаје под најразличитијим притиском, то је можда и највећи доказ да стварност јесте изворно духовна, да стварност бива вођена и покренута духом, чак и у најмрачнијим временима.

ОНТОЛОШКИ ПОВРАТАК ИДЕЈЕ СОПСТВЕНОЈ СУШТИНИ

Свака победа коју извојује нова мисао, победа је хармоније, која својим светим законом чини историју и формира стварност. Свака промена је корак ближе остварењу, али то не значи да је борба престала, напротив, она никада не јењава. Без негативитета никада не би било идентитета, јер не би било прилике ни разлога за креацију било чега, из простог разлога што би све увек било дато. Када би човек био целовит у својој потпуности креације и спознаје, он не би имао свеприсутну тежњу која би га терала да открива даље шифре космоса, и која би тежила да утоли ту жеђ за знањем и спознајом.

Ако су сва решења присутна и дата, чему објашњења, та објашњења која потом представљају важне тековине цивилизације јер су показатељ, у сваком тренутку, снажне победе духа над материјом. Тек када се човек запита, он формира себе као личност, и тиме он свесно учествује у изградњи саме идеје. И ми видимо сада тај реверзибилни ток у свој својој бити постанка, јер духовно није само негде у облацима, дато, духовно је активни акт размишљања, промисли, креације, оно се формира и настаје заједно са човеком. Истина, духовно стваралаштво се формира у равни са човековим идентитетом, и у овом тренутку више није само хармонија та која ствара симетрију, већ је и симетрија та која утиче на дефинисање и формирање хармоније. Зато је човек на крају тог пута спознаје видео свој лик, звао се он Костић, Хегел или Ниче – *ако довољно дуго гледаш у амбис и он ће гледати у тебе*, али ако амбис осмислиш спознајом, тиме му је дато непролазно значење. Духовна идеја постаје тада сила која живи за себе и исписује историју, сила која тече паралелно уз ове две и која и јесте њихово дело, њихов укрштај.

Говорити о историји значи осмислити идејну основу света, мисао историје и мисао духа се преклапају и постају једно исто јер оне и јесу једна есенција и то ће увек остати – не можемо да говоримо о кључним разликама између духа и историје мисли јер оне не постоје, јер дух не постоји независно од дела, већ се он креће и остварује напоредо са њим. Онога момента када настане нова идеја, премда она не мора бити сасвим извесно тачна, њој је већ дат нови живот, а овај живот настаје као преклапање свих крупних особина духовне извесности која себе очитава кроз време.

Историја и дух се увек преклапају у једном, у корацима и речима које доносе нове погледа на свет и нову епоху, и тек када се нови бат корака сасвим извесно чује и види, тек

када имамо нову теорију пред очима, ми у реверзибилном току посматрамо претходну - и коначно све има смисла. Коначно је јасно зашто се мисао кретала у датом правцу и зашто је теорија ишла ка одређеном остварењу, али још увек недовољно одређена, формулисана. Када је у питању хармонија, идеја водиља врхунске научне мисли, увек је постојао тај један део који се надовезивао на претходне и који би одједном расветлио целу слику, да бисмо, тек са настанком нове епохе, увидели зашто је претходна непотпуна, но за децу своје епохе била је у потпуности довољна, зато што је одговарала на изазове тадашњег времена и ишла је у корак са њим. Али, духовно се мора кретати испред епохе јер његов задатак и јесте да створи нову – задатак духовног је да види недоследности у дотадашњим закључивањима и да покуша да пружи одговоре на њих. Стога је јасно зашто се сада морају објективно посматрати ове теорије, јер модерна интерпретација не захтева само циљано разумевање извесне теорије, већ и њену надградњу, само тада и тек тада, можемо говорити и о истинском прогресу у научној мисли.

Прогреса нема без померања са почетне тачке која нам је дата, стога ћу ја сада говорити о могућој мотивацији свих умова који су говорили о хармонији, али из перспективе модерног доба, јер је евидентно да су се сви кретали у правцу на које нам модерно доба пружа неколико могућих одговора. Њихове теорије, посебно Костићева и Хегелова, јесу управо то, само филозофска мисао у том периоду није имала експериментално постигнуће наше епохе и 21. века. Који је то део слагалице који је њима промицао, а нама је сада у потпуности јасан, шта је то што тада „тек у заносу пророци слуте“, а модерно доба доноси одговоре на ту, евидентно пророчку песму *Santa Maria della Salute*? Али, наравно, и то нам је познато из ретроспективе, јер његова највећа песма уистину јесте била његова шифра за будућност и разумевање космоса. Зар нисмо то до сада и ми наслутили? Да је сва историја само оно што нам будућност шапуће? И када жели да нас изненади, посреди буде мало већи и јачи укрштај, али тек напослетку видимо из којих разлога се одређени сплет мисли и догађаја десио, те чему је довео и зашто. Крај историје би морао означити и падање завесе, и наши громогласни и непролазни мислиоци волели су да говоре о том крају, али шта ако би он био само прилика за нови почетак, што изнова подр(а)жава и њихова заједничка теорија циркуларности? Где је крај историје када се историја непрекидно понавља? Хиљаду пута смо то чули, и помало је постало део нашег колективног несвесног, а шта ако смо с разлогом чули, јер, истина је неуништива и има свој

начин и методе да допре до нас, чак и када не слушамо. Ако је истина неуништива, и ако је дух неуништив, онда је сваки његов тренутак вечно трајање и непрекидно понављање, јер из своје неуништивости, као по немом закону, он се мора поновити или, можда прецизније, не мора и неће никада ни престати да траје. И, априори томе, оно што престаје да траје, не може имати неуништиву суштину – заиста је врло једноставно ако посматрамо с те стране, и живот нам то често и покаже тако што буди истинску вредност, а све остале са њом усаглашава, јер ова хармонична песма космоса траје колико и време које се око ње обавија. Али понављање кроз историју није само то, оно је дефинитивно и понављање образаца и њихова усаглашеност са суштином у целокупном процесу понављања, иако је рухо истине изнова ново, суштина остаје идентична. Зар није и Александар Велики само понављање идејне основе коју чини Ахилова представа, а Лаза, Хегел, Беркли и сви они који су говорили о суштини реинкарнација Платонове мисли?

„То су они велики људи у историји, људи чији партикуларни циљеви садрже супстанцију која је воља светског духа. Њих треба називати херојима, утолико што су своје циљеве и свој позив црпели, не само из мирног, уређеног, постојећим системом санкционисаног тока ствари, већ и из извора чија је садржина скривена и који није сазрео за садашње постојање, из унутрашњега духа који куца на спољашњи свет као некакву љуску, па је разбија, јер је он језгро које је другачије него језгро те љуске; то су, дакле, људи који импулс свог живота као да црпу из себе и чији су поступци произвели стање и светске односе који су, наизглед, само њихова ствар и њихово дело.“

(Хегел 2006, 37)

Идеја жели да престигне себе саму, да надмаши своје остварење у једном добу, те она самој себи постаје негативитет и то тако што се хармонији супротставља симетрија, тј. духу се суочава мисао. Мисао је негативитет, јер означава кретање ума ка спознаји која првобитно није била потребна духу, јер је он самодовољан у пуноћи свога сазнања, али зарад спознаје, као највише одлике духовног процеса, он се мора од себе самог отцепити и раздвојити, да би кроз мисао формирао представу о себи и да би себе спознао. Бивствујуће се тако отцепило од свог извора, али није остало слепо за спознају, и његово коначно отварање очију ка светлости спознаје нико други није лепше описао од Платона у његовој чувеној теорији (миту) о пећини.

Слично овом одређењу, и гусеница постаје лептир, али она је била лептир и пре него што је то, у свом трансформативном и одређујућем процесу постала, јер је носила одређење лептира у себи, она је била лептир чак и када је то било скривено од свих других очију – тако и све ствари у себи првобитно носе одређење своје сврхе, као први и последњи печат свога бића. Свако у себи носи још увек неисказану судбину свог карактера/животног пута, јер карактер јесте судбина, зато што ће један карактер тачно одређене врсте увек једно наспрам свег другог изабрати. Баш као и Ахил, баш као и Костић и Хегел, онда када је храбро говорио о апсолутној идеји или Костић о његовом принципу премости или његовој *Santa Maria della Salute*. Све ово говорим зато што је то њихов финални укрштај, укрштај карактера са њиховим делом као апсолутни чин разоткривања њихове судбине, која их је увек и водила ка том укрштају, и баш том и таквом делу, а не неком другом.

Духовни аспект (хармонија) осмислио је позорницу, симетрија је играла главну улогу – јасно је да у оваквом сплету околности места случајности нема, јер и када би симетрија залутала, хармонија ју је усмеравала, и тако у круг. Идеја се хранила свим оним што је могла да досегне својим мисаоним увидом и тако је постепено откривала себе. Историја је одшкринула нова врата старој спознаји, да би утисци прошлости већ и тиме добили целисходније значење. Дух живи тамо где почиње спознаја, без спознаје све је тек празна творевина, и космос као такав не би имао дубљег значења и смисла.

Али задатак духа је да прекраја и друштвену структуру и он то чини, духовно постаје синоним за ефектно мењање материјалног и његово ближе одређење, где је материјално антитеза која само ближе доприноси разумевању тезе, а то је да је ум креатор, а само материјално његов одговор који се прекраја према могућностима и остварењима умног. Али, какве везе ова теорија има са умном креацијом стварности и шта ако се она дешава сада и овде? Шта ако је једини начин да доспемо до суштине предмета и наше реалности, да је посматрамо као потенцијалну копију стварности – копија која продуцира стварност на нивоу оригинала може бити довољно успешна да завара наше проницљиво око, и учини да будемо заварани – и ако то чини, како можемо наслутити разлоге? Која је шифра решења ове једначине? Пре него што представим могућа решења, вратимо се Хегелу.

„Ако се схвате према њиховој најближој, само непосредној одредби, онда бесконачно постоји само као *надмашивање коначнога*; оно је према својој одредби негација

коначнога; онда је коначно само као оно што се мора надмашити, негација себе у самом себи која представља бесконачност. Тиме се *у свакоме налази одређеност другога*, док према мњењу о бесконачном прогресу оне треба да су једна другом искључене.“

(Хегел 1987, 142)

Дух се трансформише кроз историју док креира историју, суштина духовног је у непрекидној моћи да преобликује материјално и да га, попут глине, обликује ка свом лику, и на тај начин се развијала и мисао – тако што је пратила историју у њеној трансформацији, али историју вишег реда – ону која је одраз духа. Светскоисторијска дешавања могу бити покренута само од стране снажног духа који јесте једна од еманација хармоније. Хармонија почива у духу светске истроије коју ствара појединац, урођен у стварност којој припада његов дух. Духовно преображава материјално, а материјално својим негативитетом постојања пријања уз духовно, да би га оповргло, али га тиме само још више потврђује – јер силина разлике открива трајност суштине чија есенција не јењава кроз време и простор ком припада.

Само снажан дух може да одзвања духом хармоније у тој мери да као посебна и појединачна свест утиче на креацију и мењање друштва, у истом ритму у коме се и космос мења. Дух се само потврђује кроз силину негативитета која га напада, а то је пример управо и за наше научнике који су били оспоравани, нападани, занемарени – њихова суштина је одолела свему и потврдила се кроз време, јер је идеал коме су служили имао други план за њих. Стубови стварности су неизоставна инстанца препознавања светлости као светлости спознаје која својим непрекидним тињањем осветљује природу нове идеје, а која је само трансформисана стара. Нова идеја се појављује као одговор на антагонизам у духу хармоније, који је заснован на тежњи за спознајом и тежњи за усаглашењем свих недоследних елемената у једну целину. Лаза Костић је недвосмислено указао да је једини исправан пут за њега, пут ка спознаји која се сакрива под велом симетрије и хармоније. Ова спознаја је увек део процеса трансформације, трансформације која сасвим сигурно има више лица него што то можемо и претпоставити. Када се креће стазом спознаје, Лаза увек иде стазом занесењака, али спреман да трансформише читав свет, спреман да се суочи и са најупорнијим изазовима, да би спознао суштину. Ова суштина се к њему увек враћа, она га окрепљује и она је његов извор и његова снага, његов двоглед спознаје кроз кога, као прави

и истински пророк, *све види и све зна*. Костићев пут нам показује колико замах генија може да покаже свету нове увиде у утемељење стварности.

Историја је, на овај начин препознато, духовност највишег нивоа, историја постаје духовност и стапа се са њом, историја вреди колико и идеја о њој, јер она и јесте та идеја, историја постаје идеја и подражава пут идеје кроз време. Ово време увек је слика дубоко личног, историјског процеса трансформације хармоније, која почиње онога тренутка када и идеја о њој. Када хармонија пронађе своје место у уму оних који о њој сневају, она постаје и идеја која остварује своју судбину кроз све аспекте времена ком припада, али и кроз све његове различите процесе формирања идентитета и једнакости кроз процес неједнакости. Идеја расте и сазрева заједно са временом коме припада. Идеја је јединствена, баш као и време ком припада, стога она и мора бити одраз тог времена и не може бити другачије, она и време иду паралелно једно са другом као хармонија и симетрија.

Хармонија и симетрија расту једна уз другу и једна следи другу на путу трансформације и самооткривања на паноу вечности, и у том смислу овај пут увек иде од симетрије ка хармонији, али и обратно, јер је потребно да симетрија открије себе, стога што је хармонија већ потпуна и целовита, она свој лик види у огледалу спознаје и њиме се свакодневно напаја, док симетрија узраста до нивоа хармоније и њене еманације, стога она и јесте њена прва и последња светлост спознаје, њена прва и последња врата ка вечности, заправо и њена улазница за вечност. Шта би се десило када симетрија не би узрасла до нивоа хармоније, када не би постала као она и не би препознала једнакост међу њима? Таква симетрија би дефинитивно занавек била осуђена на потрагу за собом, али пошто она јесте хармонија то се никада уистину и не може десити, јер је она попут тачног часовника, подешена да се сети, њена природа је таква да се мора сетити и да мора узрасти до нивоа коме истински припада, и то је и начин предвиђања будућности кроз историју, ми можда не можемо знати наредни корак идеје, али врло добро знамо да је судбина младунчета лава да постане лав, јер је његова природа таква, лавовска.

„Није тако. Што ми ретко, па готово и никада не налазимо савршенства, зато не мора бити да га и не тражимо! Напротив : што га ређе, што га теже налазимо, тим га чешће тражимо.“

(Костић 2019, 139)

И то је развој који не може бити заустављен или успорен, јер га је природна законитост тако одредила, чак и да не верујемо у постојање судбине, морамо веровати у карактер особе која ходи одређеном стазом, или пак таленат који такође узраста до одређеног нивоа. Историја се хармонизује кроз вечност.

Прво мисао креће на своје путовање формулисања историје, а после долази на коначно одредиште, право ка себи. Увек је лик у огледалу мисли прво и последње одредиште, јер без њега мисао не би успевала да има своје коначно упориште.

Почетак мисли је и почетак стварања, зато мисао то и јесте, мисао је стваралачка, и свако стварање започело је са њом и њој ће се на крају и вратити. Од ума потиче и од ума је свако дело вредно пажње заправо и створено. Ум на(д)грађује егзистенцију својим противречностима и богати је спознајом истих, јер само на антиномијама богати се и стварност субјекта који се упућује на пут разоткривања. Тек када падне вео незнања, долази се до суштине, чија је идејна основа заправо увек била присутна у самом процесу спознаје. Свака спознаја је историја која расте у реверзибилном току, јер спознаја указује на оне елементе које смо у историји запоставили и чији задатак је да нам предоче своју суштину која долази тек касније, и чија маска пада пред нашим очима она када суштина одлучи да се открије кроз дела појединаца који у том моменту постају субјекти идеје, иако су заправо објекти саме спознаје, која је њих изабрала.

Идеја живи у онима кроз које треба да се искаже, и чека свој тренутак да угледа светло дана, јер *живот идеје* је за трен изједначен са *животом појединца* који прекраја судбину спознаје и мисли и који у том трену постаје и репрезент духа. Тек нам идеја казује о спознаји једног субјекта и о његовом открићу суштине, тј. до ког степена је његова рефлексија, рефлексија више идеје којој све припада. Све ове многобројне гране идеје, ови многобројни укрштаји јесу нивои зграде свести у којима идеја станује и на којима се напаја, сваки моменат, појединачна је дефиниција. Различити нивои свести различито су у историји дефинисани, кроз различита раздобља која и јесу ништа друго до укрштај, и кроз ова раздобља ми можемо говорити о развоју идеје, али суштински тај развој је само идентичност, јер сви нивои свести постоје заједно у једном тренутку, као што су сада и прошлост и садашњост и будућност изједначени, све јесте део једног великог истог процеса, подељеног на неједнакости који себе на крају откривају и препознају као једнакости.

Идеја се актуализује кроз изједначење са самом собом, и само кроз ово изједначење она себе разуме. Због тога је идеји потребно да пролази кроз све елементарности своје вансубјективности, да би открила своје најунутрашњије биће – да би открила своје јединствено и право ја, и током самог процеса она заиста постаје незаустављива на том путу – идеја истински постаје дефинисана сопственим процесом спознаје и то је нешто што хармонији не може бити одузето, нешто што је њена надградња и њен самоспознајни пут. Хармонија се открива кроз антагонизме које поставља испред свог бића, и бива у потпуности дефинисана и потврђена њима, хармонија се гради на противречностима и она заувек остаје њима одређена, јер оне и јесу најприснији део њеног бивствивања и бића, хармонија и јесу те противречности, и док не пронађе аутентичност на крају свог пута, она заувек остаје одређена и дефинисана њима – у исто време на тај начин она је и целовита и одређена, и незаустављива и дефинисана – поседује границе и нема их, и то је ултимативни укрштај њеног сопственог пута.

ДЕЛАТНИ ПРИНЦИП СТВАРАЊА КАО УНУТРАШЊА ВАТРА СПОЗНАЈЕ

Идеја трансцендира до своје суштине, она спознаје себе као своје истинско право огњиште на коме се напаја суштином из које је потекла. Идеја се ослања на антагонизам, али израња из свог сопственог бића, који и јесте зачетник управо таквог антагонизма. Пламен је који вечито траје и никада се угасити не може, као и пламен који сачињава читав свет и стварност. Идеја је основна формулација стварности, њена алфа и омега, јер без ње стварност не може да постоји. Хармонија је основна рефлексија идеје у стварности, те онда када се идеја проналази у равнотежи са сопственим бићем, тек тада можемо говорити о идентитету које постоји као суштинско одређење ове целине. Када хармонија дође у равнотежу са својом непроменљивом суштином, она тада нема проблем да уочи истину и истина јој је кристално јасна – универзум постаје сенка идеје хармоније и хармонија сама. Александар Петровић, наглашавајући хармонијски поредак из визуре Лазе Костића, наводи: „Хармонија са тако види као космичко начело творења реда, снажна привлачна сила која успева да одржи супротност у заједници. Она производи поредак чинећи да ствари ступају у одређене односе који их повезују и који им омогућавају да препознају своје јединство“ (Петровић 2005, 144).

Универзум је еманација светлости привидног антагонизма који настаје на површини, али се усаглашава у дубини спознаје која је себе открила као лице и наличје неусаглашено усаглашене вечности која непрекидно за собом самом трага, идеја је тотални идентитет који заправо никада не може бити у потпуности остварен, јер би се успостављањем потпуног идентитета изгубила прилика за спознају и пут спознаје, који узрокује кретање у универзуму.

Идеја се отцепила, одвојила од себе саме да би било шта било створено, да би се остварило било какво кретање у универзуму, она је морала да се подели и заборави на своју неподељену суштину, и тако је постала примарни стваралац космоса. У потрази за самом собом створила је све остало – јер што је ближе прилазила спознаји, јачи се антагонизам стварао, што је више тежила сазнању себе, већи је био притисак оног *не ја* које зависи од њеног заборава, јер кроз заборав идеја открива и хармонија ствара симетрију.

Када се идеја сети, илузије престају да постоје, али то не значи да оне не могу и даље да се боре да постоје, и то је само још један од начина на који хармонија провоцира сећање. Хармонија јесте самодовољна, али постојање било чега на овом свету зависи од њеног заборава и кроз њен заборав постоји, јер само онда када заборави своју суштину, она сада, као симетрија, отвара себи прилику и да се сети. И кроз тај пут сећања, омогућује својој негацији не само постојање, него и делање, чиме обе заједно сада, постају делатни принципи космоса – стога, супротно Хегеловом одређењу, а ближе Костићевом (иако су оба суштински тачна), ми на сцени сада немамо само једног ствараоца космоса, већ два, управо из разлога које сам сада навела – сећање или укрштај проузрокује губљење првобитног негативитета, али креација остаје и то је сада једино битно.

У томе је читави делатни принцип креације, која гори на ватри сопствене спознаје. Идеја, тек када негира себе саму, приближава се својој суштини и то тако траје све док не открије оно што је био примарни циљ, због чега је сама маска и постојала, и тако потврђује себе кроз време, Њено потврђивање кроз време је њено разоткривање, идејна суштина је откривена, али остаје оно што је био одговор идеје хармоније на негацију, и тиме је исписана историја. Историју пише овај одговор, историја постоји као одговор хармоније на симетрију, историја постоји као одговор идеје на негативитет који је окружује и у томе се скрива његов *делатни принцип*. Негација подстиче идеју да ствара, како би кроз

стваралаштво пронашла пут натраг, ка себи. Мрак који се ствара око ока симетрије, да не види хармонију, јесте онај који подстиче симетрију да створи одговор на околности, а чиме се приближава хармонији. И једна и друга су исто, али само једна је тог свесна, а то је хармонија. Сцена постоји да би се кроз кретање идеје хармоније кроз ту сцену, она даље формирала и постојала независно од саме сцене материјалног, али дефинитивно и као вид њеног испољавања, која сада постоји у две равни – првој непрекидној, непрекинутој и коначној у својој целовитости, и другој – делатној, антагонистичкој и бесконачној у својој кретњи ка суштинском открићу појма, које је у исти мах и његова дефиниција, јер откривање форме појма означава и његово дефинисање.

Дефиниција је одговор на притисак материјалне стварности која се збија око духовног и покушава да успостави свој примат, али то никада заправо не може учинити и зато се свака владавина само материјалног, обавезно завршавала громогласним крахом. Тамо где је запостављено духовно, као и оно што мисао створи, епоха мора бити осуђена на пропаст, а само тамо где се негује мисао ума, може и идеја да оствари своју аутономију и тиме окарактерише целу епоху својим ликом. Аутономија идеје је оно што чини и саму епоху успешном, те тамо где је била присутна владавина ума, имамо и успешне периоде и епохе у историји, који су дефинисали одређена раздобља и чинили их аутентичнијим.

Увек су се издвајале епохе које су светлеле мишљу, као што је то случај са ренесансом или антиком, која се управо снагом ума и хармоније највише издвојила и постала ултимативни модел и узор осталим епохама, јер је владавина богиње мудрости Атине обележила тај период и зато је он остао као светлост која сија за све наредне епохе и светлост којом су се оне напајале. И даље ће то историја чинити, јер је ту на снази управо тај реверзибилни ефекат и утицај формирања идеје у прошлости на њене аспекте у будућности – јер тек када погледа уназад, постаје и идеја свесна свих делова своје суштине која непрекидно себе осмишља и проналази, поглед уназад је и поглед откривања и осмишљавања, трансформација идеје хармоније дешава се овде и сада, јер сваки од многобројних садашњих тренутака чини низ појединачних момената у вечности.

Али битно је да укрштај нема временско одређење, само зато што је идеја у исто време неподељена суштина, на нивоу хармоније све се дешава и мора се дешавати у једном тренутку, а на нивоу симетрије постоји тај сукцесивни елемент који дефинише епохе и

раздобља, и без ког симетрија не би могла да постоји у оквиру простора и времена, из простог разлога јер кроз њих учи и открива себе и хармонију као своје најприснije ја. Хармонија увек иде у сусрет симетрији, али је она не мора увек препознати, али ће је увек открити као део своје стварности, чак и када сама симетрија тога није била свесна. Чак и када одговор стварности није био довољан да открије хармонију као њено друго лице, укрштај се мора одвијати, можда на неком другом нивоу, али у неподељеном саставу, укрштај се препознаје као јединство у антагонизму, круна свих супротности које једном и увек изнова ка себи самим долазе и себе саме откривају, један је лик, али је његових рефлексија на плану стварности тачно онолико колико је и супротности потребно да би се разоткрило суштинско јединство.

Круна тог јединства је светлост која сија на изласку из пећине сенки и које упућује ка светлости спознаје. Биће спознаје себе кроз предикат своје спознаје, а то је начин на који хармонија актуализује симетрију, а ова разоткрива хармонију, актуализација и рефлексивно поимање постају изједначени и то је читава суштина бића.

„Форма става је појава одређенога смисла или акценат који разликује његово испуњење; али да предикат изражава супстанцију и да сам субјекат пада у оно што је опште, то је оно јединство у коме се губи звук оног акцента.“

(Хегел 2005, 34)

Чист појам се разоткрива кроз његове дистинктивне елементе, и то је његов начин постојања, као јединице кроз време, која се испољава кроз супротности којим припада. Ове супротности чине јединство и његову супстанцијалну целину на плану вечног и садашњег, будућег и прошлог. Када се потрага завршава, увек остаје простор за нову, и тиме она отпочиње свој пут, нова потрага за смислом се надовезује на стару, оне једна без друге не могу постојати на плану вечности, јер је свака потрага за смислом и свако достизање циља почетак новог.

ИСТОРИЈА КАО ХЕРМЕНЕУТИЧКИ ЦИЉ

Историја се разоткрива кроз ове противречности и њима бива дефинисана, историја и јесте одговор субјекта на противречности које се дешавају на површинском плану суштинског разоткривања пута идеје и хармоније. Ова противречност увек је нови изазов за саму хармонију која њиме бива испровоцирана да дела на плану материјалног и спознаје на плану суштинског, антагониста постаје и онај који је неопходан за саму дефиницију и ближе одређење супстанцијалног. Недефинисан објекат кроз своју дефиницију постаје субјекат и то је коначна одредница, исто као што и историја постаје дефинисана онда када је тумачимо, али и субјекат нове креације и нове спознаје. Историја, из објекта спознаје, постаје она која директно утиче на нова искуства и њихову креацију на паноу живота, посредни и непосредни стваралац нових плима и дешавања на плану материјалне стварности. Ова стварност је дефинисана као она која без препрека остварује своје право на потпуну суштаственост онда када се открива и као њена супротност. Када обе носе лик и оне друге, обе су одређене и неодредиво одредиве.

Помирење супротности дешава се на плану хармоније, док су на плану симетрије оне још увек антагонистички постављене и трагају за одређењем, које се не дешава све до финалног открића, већ све прелази ка наредном укрштају, и тако до бесконачности. Супротност је увек у трагању за једнакошћу и идентитетом, она никада није постављена као тек једнакост, већ увек прво као антипод, негирање у коме постоји та силовитост, која даље одређује стварност својим замахом постојања. Ако једна сила препозна другу, долази до њиховог укрштаја и тиме оне једна другу превазилазе и утичу на стварање комплетнијих околности и елемената. Петровић наводи: „Хармонија и симетрија су за Костића две силе – једна која је усмерена ка унутра, центрипетална, и друга која је усмерена ка споља, центрифугална. Оне су аналогне, при чему, „хармонија је синтеза симетрије. Симетрија је анализа хармоније“. На тај начин, може се схватити да је хармонија сила привлачења, а симетрија сила одбијања, и да се оне у свакој појави природног света налазе у равнотежи“ (Петровић 2005, 143).

Увек је судбина идеје да пронађе себе, и то је записано у њеној историји, која и није ништа друго до сама историја времена. Историја времена је пресликана на план садашњости, јер свака садашњост има своју историју, али историја је само један од концепата препознавања идеје који се одвијају на идентичном плану – историја припада

идеји хармоније и само она њу одређује најистинитије, њих две су близнакиње које се заједно испољавају на плану времена и на духовном плану, јер свака историја има и једнаки духовни аспект који је одређен на другом плану у односу на овај дати.

Историја постоји на плану космичког, у исто време када и садашњост коју формира, али на плану симетрије све промене делују сукцесивно, и могу деловати произвољно. Произвољност није позната идеји, она не функционише на том нивоу, јер се она мора кретати путем који ће водити до остварења њене сврхе, и путем у коме нема празног хода, али на плану симетрије истински делује тако, јер она не може уочити суштину која припада хармонији. Хармонија је господар суштинског одређења симетрије, она је њен први и последњи део пута, који истински и не постоје јер је идеја целовита и кружна – нема начина да се њена суштина заустави у свом одређењу, нема начина да се заустави раст идеје јер је он непрекидан, баш као и сама симетрија.

Идеја се развија заједно са идентитетом коме припада, јер она сраста уз њега и не може постојати мимо њега, али битно је да оно што у одређеном тренутку мора да пронађе свој израз на сцени света, дефинитивно тај израз и проналази, и то кроз имена, дела и природу оних који постоје ради испољавања хармонијске суштине и који и јесу део, непроменљиви и бесконачан, саме хармоније, јер њихова сврха бива сада уско везана са хармонијом и њеним постојањем ван материјалне стварности. Они су њени јунаци и војници, први ниво одбране, и они постоје да би реафирмисали њено испољавање као апсолутне суштине кроз простор и време и светску историју, укратко они су људи које историја запамти као бранитеље склада и хармоније, носиоце херојског идентитета, баш као што су то били и сами Костић и Хегел, те како и сам Хегел наводи: „Светскоисторијске људе, хероје једног времена, треба сматрати разборитим људима; њихови поступци, њихови говори јесу оно што је најбоље у том времену“ (Хегел 2006, 38).

Они су истински хероји стварности која је подигнута на виши ниво као стварност која постоји да би хармонија дисала и делала, и чији истински идеал почиње од античке свести кроз идеале јунака који полазе у потрагу за суштином и сврховитошћу (прерушеном хармонијом), која се даље трансформише као водич и аутентичност света коме припада. Персеј и Хераклe, Ахил само су неки од тих јунака, али се њихова сврховитост даље разгранавала на историјски (тако бескрајно важан самој хармонији) аспект стварности која

се препознаје кроз дела Александра Великог и Цезара, који су трансформисали Европу, која је одувек била историјски простор делања хармоније. Ови историјски људи су хармонијски људи и они су испољавање хармоније кроз простор и време на плану *делатног*, а научници и мислиоци који говоре и размишљају о њој испољавање су хармоније на плану *умног*. Спајање делатног и умног принципа означавало би апсолутно савршенство укрштаја у целини хармонијског препознавања суштине. Вероватно ће хармонија тежити таквом принципу, али то би означавало и један од њених кристалних и финалних укрштаја ка одређењу сопствене суштине, и ово би дефинитивно био укрштај који би у великој мери трансформисао читав свет и нашу стварност. Ова трансформација би потом подстакла и трансформацију свих осталих симетрија које би заједно посегнула за дефинисањем суштине којој припадају. Све ово указује на то колико је епохи потребна еманација идеје, јер од њеног вођства зависи и спасење сваког појединачног дела целине.

Симетрија постоји као испољавање хармоније кроз време и као њена појединачна трансформација кроз различите аспекте нивоа стварности којим припада, симетрија се може истовремено испољавати на више нивоа зграде стварности која заједничким аспектима сачињава хармонију. Трансформација, али и откривање хармоније кроз време почиње онога тренутка када симетрија учини први корак ка спознаји, први корак ка својој суштини на позорници времена, а тај корак се испољава различито у односу на време ком припада. И разумевање идеје прилагођава се времену ком припада, те истина јесте идентична, али облачи ново рухо, да би, сходно правилима која је у том временском периоду хармонија успоставила, одговорила ваљано на изазов спознаје. Зато је хармонија први пут започела своје мисаоно испољавање на позорници времена још као Платонов мит о пећини. Још нам се овим указала хармонија као нешто што се налази изван дате стварности, али и нешто што је њен неизбрисиви део и што је, самим тим, могуће спознати и у границама стварности којој припадамо. У границама ове стварности, могуће је погледом обухватити и ону далекосежнију и знатнију, али око не може одмах да се навикне и треба му времена за усвајање ових појмова. Доказ да је истина непроменљива управо јесте ова Платонова безвремена метафора, у било ком периоду да је тумачимо, она ће увек моћи да се ишчита кроз то време и имаће исту вредност, у било ком погледу да је сагледавамо, постојаће тумачење којим је можемо целовитије објаснити. Истина хармоније је истина духа, која се тада у антици заувек испољавала јер је припадала непролазном времену а сетимо се, да је

на челу тог времена био лик богиње мудрости, Атине. Пошто је разум била главна инстанца у антици, идеје антике су непролазне, и представљају, и после толико векова, почетну станицу и инстанцу мисли. Потом ове идеје обликују епоху, и уколико се више ослањају на разум (Идеје антике и Атине), тиме су и истинитије. Антика сија као светионик спознаје који нема своје временско одређење јер је безвремен, вредности антике спадају у безвремене категорије које нису, и никада не могу бити, условљене простором и временом, јер је укрштај хармоније у том периоду најјасније сијао и указивао на просторно временске аспекте бића, које, уистину постоји у једном времену, али никада и не престаје да траје.

Бивиствујуће антике изједначено је са неусловљеним бићем које постоји независно од свих појединачних аспеката, јер то управо и важи за антику, она је наш светионик спознаје коме се непрекидно враћамо, јер под светлошћу тог неба и будним оком хармоније (Атине), свака идеја добија своје целовитије и потпуније значење, и човек је један од тих значења, његово осмишљавање космоса један је од делова слагалице и разоткривања хармоније.. Онога тренутка када се запита над пореклом космоса, отварају се врата хармоније, јер хармонија и јесте свепрожимајућа мисао, која непрекидно тиња и сија над спознајом и човеком који се упућује на пут идентичности која се разоткрива у разликама. Историја је само дати оквир у одређеном тренутку, али и идеја сама, баш зато што се стапају у једну целину, и што разлике међу њима бивају изједначене. Трансформативна сила историје бива показана кроз елементе пута идеје, где је негација супротстављени систем апсолутног негативитета који утиче на откривање суштине идеје и њену афирмацију кроз време. Да би идеја хармоније била афирмисана кроз време, она мора да крене тим путем, путем који одређује све њене елементе и који кроз капије негативности и трансформације, утиче на формирање аутентичности пута хармоније која се трансформише и исказује кроз време. Хармонија и симетрија су међусобно усклађене и одредиво неодредиве у свој бесконачној еманацији која их води ка светлости идеје, разума, свести и стварности. Идеја одређује свој сопствени самосвојни пут, хармонија одређује ком аспекту постојања она припада и који аспекат својом вољом непрекидно дефинише, те се у складу са тим мењају плима и осека дешавања, живота и стварности. Уколико хармонија усмери своје испољавање ка делатном фактору стварности, промене су неизбежне и оне дефинишу стварност симетрије, а уколико хармонија своју делатност усмери ка духовном принципу, то само указује на превирања у духовној стварности, новонастала дела и нове аспекте

мењања живота, културе и свести народа и идејних елемената којима припада. Идеја хармоније прво дефинише себе кроз супротстављене елементе и антагонизам, а затим своју пажњу усмерава ка дефиницији стварности кроз уједињење опречних елемената у једну целину, али то је само синестезија утисака које хармонија ствара на позорници времена, времена које својим деловањем буди из сна, једнако као што аларм звони у одређеном тренутку, тако и идеја тачно у одређеном трену ступа на сцену и мења је ка свом нахођењу, јер ју је она и креирала.

Све до тада, и то је историја развитка идеје и свести одређених народа коју разумемо из ретроспективе – све до тада идеја је сневала, али са њеним буђењем и ми имамо прилику да уочимо елементе повезаности, као и зашто они постоје – зашто нас снага ове повезаности остварује на платну простора и времена и због чега су извесни аспекти морали да се одиграју баш у том следу, чему извесне негативности на сцени, као и куда су оне водиле. Тек када познајемо нову теорију, можемо уочити важност и значај старе у њој, као што је случај са Платоновим митом о изласку из пећине. Костић и Хегел су изашли из те пећине, угледали су светлост, и ово је њихов допринос, њихова морална одговорност да своје упливе у свету идејне стварности поделе са светом коме припадају, иако не морају одмах бити прихваћени.

Та светлост коју на изласку видимо, светлост спознаје, ипак није нешто спољашње нашем бићу, већ нешто строго лично и наше, и то је управо идеја – идеја о појму или ствари, теорија која нас мења, и метафорички је приказ светлости спознаје чији је основни задатак да буде идејна суштина овог света, и да трансформише у складу са њом. Уколико је та светлост доживљена само као нешто што се искључиво налази изван нас, онда не можемо бити довољно снажни да ослободимо и остале привида спознаје, јер ће сама делатност идеје бити доживљена као нешто што се налази изван, и страно нам је – у том случају, на који начин можемо говорити о таквим појмовима?

Та *светлост* која се налази споља, само је повод ка оној која је део нас самих изнутра и која подстиче трансформацију субјекта, који сада, у свом сопственом путу, мора пронаћи и видети обрисе идеје коју брани и којој припада. Човек који постигне ово је онај у коме се активира неопходни делатни принцип спознаје и који потом својим делом може мењати свет, чак и када та промена не мора одмах бити очигледна.

Та промена која наставља низ ка даљим *укрштајима* део је плана хармоније, јер она по том плану гради историју света, историју мисли и историју спознаје. Сваки век представља *један засебан укрштај* историје спознаје, на историјској позорници мисли, сваки век је довољно аутентичан да буде укрштај за себе и природа која себе у својим генерацијским оквирима открива. Припадност једном веку означава и припадност идеји у једној фази свога укрштаја. Укрштај се рачва на идеје дела и идеје ума, од којих једна произилазе из једног укрштаја идеје и мисли, а друге из укрштаја идеје и чињења.

Само дело које има своје упориште у хармонији може и бити препознато као усклађено хармонизовано и релевантно. Битно је да је хармонија у позадини свих ових дешавања, вешто бирајући свој сопствени пут на светској позорници. Према томе, ултимативно, хармонија је та која одређује укрштај, на нивоу на ком она жели да се он одвија, стога говорити о хармонији значи говорити о идеји склада која се одиграва у сваком појединачном делу друштва и стварности, тек када се дође до тог напреднијег нивоа спознаје, што је опет део пута који одређује хармонија као таква. Све ово је изазов само за симетрију, јер је она једина која је уснула и која није у потпуности свесна чему сав тај антагонизам и ка којој суштини он касније води – тек када се идеја симетрије пробуди из сна, она постаје свесна условљености свих дешавања.

Ова условљеност има своје упориште у вишем плану космоса, света, устројства, идеје – али овај виши план непрекидно постоји као независни ослонац, и то је једино што одолева епохама и времену, то је једини стуб који може имати своје различито обличје. Идеја је тај стуб који носи сваку епоху, у зависности од тога ка ком правцу се исказује, у том правцу можемо говорити и о суштини испољавања и еманацији епохе, која не само да има различито рухо у односу на идеју која се дистинктивно испољава, већ се тек касније, повезивањем свих делова епохе у једну целину, уочава и суштински елемент, а то је да је то увек била присутна једна мисао иза кулиса спознаје, која се различито испољавала.

Носилац једне епохе увек је примарна, прва идејна суштина, друга је њена антагонистичка премост, док следећа епоха сажима елементе претходне две и представља врсту неизбежног укрштаја. И ово је само још један показатељ укрштаја, само још једно обличје идеје у њеним различитим нивоима испољавања. На сличан начин је присутна теорија мултиверзума данас, која почива на управо оваквим ставовима, и где је једна идеја

носилац суштине, а читава стварност усмерена ка углу посматрања, и то су ослонци теорије које је давно предвидео Костић и чијем остварењу је суштински тежио. Костићева теорија је рефлексија идеје у коју је чврсто веровао, а то је да стварност треба да буде увек само једно, заснована на антагонизму појавности, као и њиховом тихом уједињењу и препознавању апсолута у својој целовитости.

Тек када суштински престане да буде само појам који води разоткривању суштине, већ суштина сама, идеја може тежити и остварењу те своје суштине кроз време. Епоха је само одраз овог срастања суштине са њеном опредмећеном појмовношћу, коју види као близнакињу бића. Ова близнакиња бића сраста са појмом, јер она и јесте појам који постаје део суштине, и то тако што упознаје своју појмовност у равни спољашњег света и материјалног аспекта кроз који идеја узраста до своје непроменљиве суштине.

Идеја је креација која постоји на свим нивоима стварности, и која учествује у стварању слике света засноване на основама хармоније и суштинске одредивости кроз неодредиве суштине. Хармонија бива изједначена са животном силом стварања, али исто тако уметник и уметност, као и научник поседују ауторитет силе креације стварајући нешто изван себе, они су репрезент хармонијских елемената, који кроз јединство достижу одраз суштинског и непроменљивог.

Овај антагонизам је сукоб нашег уметника и научника, ствараоца, са спољашњим светом који не разуме његове тенденције, зато што је он, подсетимо се сад, онај који крупним корацима доноси нову епоху. Његови кораци одзвањају кроз векове и доносе идеале нове стварности, али да би до тога дошло, антагонизам са окружењем и веком коме припада у одређеном тренутку дефинише њихов животни пут, а ово све се дешава кроз опречене елементе њихове стварности, и то је заправо нова реалност коју својим корацима треба да изнедре, као и стварност у којој су се затекли и којој тренутно припадају.

„Јединство у множини, множина у јединству; привлачна љубав, одбојна мржња. Зар не изјављује та песничка философија, та философска песма, скоро целу ону мисао, којој беше суђено да је после тисуће година један хиперборејски варварин, Њутн, изнесе на видело и да је кристалише у једној математичкој формули? Није ли у том научном предвиђању заиста лако распознати зачетак замисли о закону гравитације, о привлачној и одбојној снази, о паралелограму снага, о поларности.“

(Костић 2015, 85)

Оба принципа граде свет материјалне стварности, тако што му првобитно шаљу симетрију, која своју основу гради у хармонији надматеријалног и потом хармонија усмерава саму симетрију у своме делању. Делатност хармоније и симетрије је испреплетена и увек одредивост једног века зависи од јачине укрштаја који је између ове две силе неизоставно увек присутан. Уколико је степен повезаности јачи, утолико је и промена на плану материјалног света еминентнија и присутнија, јер је у том случају јачи и антагонизам симетрије са спољашњим светом који је окружује, и који је потребно да, управо према хармонији чији је војник и изасланик, усмери и обликује.

Метафора је у овом погледу за Костића сасвим извесна и јасна – сама промена без утицаја духовног не може да постоји, стога промена увек мора да се одвија првобитно на нивоу духовног као елементарни покретач, па потом да преобликује читаву стварност ка тим сазнањима. Зато су ствараоци и људи који преносе рефлексије идеје (кроз којих се очитава стварност идеје) и они чији је задатак да покрену ове промене, јер само са њима може добити истински одјек, често и они који се суочавају са разним изазовима, али их побеђују снагом свог духа кроз који се препознаје хармонија. Духовно обликује симетријско и хармонизује материјално. Духовно је носилац идејне суштине стварности, која се рефлектује кроз појмовности на плану материјалних аспеката.

„Необична живост и обилатост умног живота у старих Грка сметала је доцнијим писцима да пођу даље нађеном стазом; они су се клонили утрвених путева; сваки је тежио да он сам собом одгонетне загонетку живота.“

(Костић 2015, 87)

Духовно је водич материјалном, али и водич кога материјална стварност често није свесна. Обликовање кроз идентитет и разлику доспева онога тренутка када постају нивелисане разлике, које обједињене укрштањем, говоре о симбиози појмова која превазилази своје почетне оквире, симетрија постаје близнакиња хармонији онога тренутка када њихове рефлексије обликују једну реалност на сцени појмовности и на нивоу бића.

Биће се препознаје кроз вечно испољавање своје суштине, опредмећене само привидним ограничењима, јер је судбина ових ограничења да буду покорена и превладана

у новој реалности коју симетрија, својим идентитетом са материјалним непрекидно ствара. Симетрија и хармонија нису само *близнакиње начела крста и укрштаја*," оне су суштинско испољавања духовне стварности, оне су алфа и омега свеколиког постојања на сцени мисли, живота и стварности, и оне се препознају у достигнућима највиших умова које о њима сневају.

Стога је примарни принцип стварности ништа друго до духовно дело – мисао која је дошла до суштине свога испољавања кроз противречности на различитим нивоима стварности, и установила своје поимање у дело које пркоси времену, као последњем укрштају које тестира дело духа, а то је укрштај који је најјаснији тест стварности над огледалом њене идејне суштине која, напротив, није део овог бића стварности већ њеног суштинског одређења у надстварности – суштински, идеја се очитава кроз дела највећих ствараоца и мислиоца, то је глина која обликује стварност, јер су они ти чији је задатак да кроз мисао покрену читав свет напред (Докић 2024, 210).

Костићеве мисао дубоко кореспондира са Хераклитовом, у коме је видео и проналазио духовни идеал. За њега је Хераклитова теорија о космичком кретању кроз време, заокруживала вешто све аспекте историјског понављања епоха, цивилизација, те њихових смена кроз време, које су све само рефлексија закона и струје космичког антагонизма, суверености које у себи садржи процват снаге, постојање идеје која не постоји мимо духа, али ипак кроз време доживљава промене обличја, аспект метаморфозе кроз промену обичаја и навика, док основна идеја остаје иста.

„После Хераклита све је свршено, свему је крај у старо доба. Он је у старини и вршак и закључак наше основне мисли. Као какав споменик одвађен од брега једним силним ударцем, као какав обелисак исписан хијероглифима тајанственим и нечитким, пуним противности, он се издиже као какав скамењени знак дивљења на подножју гранитном, које се зове Емпедокле."

(Костић 2015, 89)

Идеја проналази свој одраз у огледалу стварности тако што креира идеалне догађаје за своје самооткриће, и то су догађаји који привидно, на површини, изгледају и делују као антагонизам, али их је хармонија и те како свесна, јер их је она ту и поставила. Све оно што

изгледа као препрека духа, заправо су само прилике за његово целовитије испољавање на позорници простора и времена, и његово усклађивање са сопственом суштином, и то је тајна идеје која се надовезује на хармонију постојања као симетрија, да она напослетку мора постати та хармонија, и да је то њена истинска судбина, те сада можемо и с правом рећи да су сви наши велики умови тежили хармонији као својој изворној духовној суштини.

И зато су јој посветили оволику пажњу у својим делима, препознали су је као примарну силу испољавања духовности у њиховим сопственим животима, силу коју нису могли да избегну чак и да су то желели. Сходно томе, идејна изабраност их је довела до највећих открића у њиховим животима, али и до одређених антиномија којима је било суђено да буду превладане, јер су уистину и служиле само као катализатор идеје која своје испољавање проналази кидајући окове егзистенције и бивајући Прометеј овог света, јер то и јесте судбина свакога ко крупним кораком доноси нову мисао. Његов задатак је да преобликује и усагласи, учини новим и дејствујућим.

Али, као што сам већ напоменула, сваки Прометеј овога света ствара из оквира своје епохе и чини ту епоху новом својим деловањем, он чини да епоха васкрсне и да се утемељи на новој стварности јер је њен зачетник управо он – неретко дубоко несхваћен, али ту да ултимативно руководи идејом тако што је води напред кроз преображај нове стварности, чији део постаје. Нова епоха у овом случају постаје хармонија симетрији претходне, јер дах њеног рођења усмерава векове који долазе и трансформише их као веснике новог доба, наде, могућности. Рађање нове идеје је пресликавање истинске стварности, надстварности, на странице нове стварности којој припада, јер је она уистину то Шекспирово чувено в*реме које је из зглоба изашло*, јер је увек припадало наредном.

Идеја која дефинише наредну епоху је идеја која никада није припадала претходној и која реверзибилним током утиче на дешавања на плану историјског. Дефиниција поприма нове обрисе када се историјски аспекти сусретну са аспектима проналажења одговора на формирање историјског, као и зашто је то историјско постало, на којим темељима и са којим разлогом.

Задатак симетрије је истраживање рефлексије хармоније кроз оквире историјског аспекта, задатак симетрије је да створи ту историју, репрезентујући хармонизовану представу универзума, тј. задатак хармоније је да инспирише симетрију кроз своје садејство

са њом, а ове друге да дефинише историју кроз њену рефлексију са хармонијом. И то је управо идејна основа плеса коначног са бесконачним и њиховим узајамним деловањем на позорници стварности, ултимативно разоткривање моћи хармоније кроз ограничења стварности, тачније кроз њихово превазилажење. Историја је само теза, мотив и оквир овог дешавања. Дешавања које дефинише симетрију као истинску наследницу хармоније и њеног репрезента у свету, кроз управо оне аспекте чији задатак и јесте да открију то неисказиво кроз домене исказивог, управо је ово задатак и уметника, стваралаца али и научника, да буду преносиоци духовних идеја на суштински план материјалног.

Материјално и духовно се непрекидно сусрећу кроз различите форме укрштаја, које су заправо различите форме остварења на нивоу духовне баштине, да би тим степеновањем идеја доспела до коначног разоткривања пред самом собом, до коначног открића као непрекидне суштине хармонизованог космоса који је утврђен и оформљен под нивоима различитог деловања симетрије. Сваки део слагалице овде има вишеструку улогу, а они који својим деловањем мењају свет јесу и они који га воде напред и који су прва одбрана духовног аспекта који и није друго до еманација хармоније и њено претапање у оквире материјалног.

„Ако се схвате према њиховој најближој, само непосредној одредби, онда бесконачно постоји само као *надмашивање коначнога*; онда је коначно само као оно што се мора надмашити, негација себе у самом себи која представља бесконачност. Тиме се у *свакоме налази одређеност другога*, док према мњењу о бесконачном прогресу оне треба да су једна другом искључене и да само наизменично долазе једна за другом; ниједно се не може поставити нити схватити без оног другог, бесконачно не може без коначнога, нити коначно без бесконачнога. Када се *каже* шта је бесконачно, наиме да је негација *коначнога*, онда се уједно такође *изражава* само коначно; њега се ради одредбе бесконачнога не можемо *лишити*. Треба само да *зна шта се каже* да би се у бесконачноме нашла одредба коначнога.“

(Хегел 1987, 142)

Хармонија трансформише историју тако што залази у сваки њен део и усмерава је ка сопственом нахођењу, историја је њен пано и њен усклик вечности, идеја која се непрекидно испољава као своје јединство и своја суштина. Хармонија је у том смислу

разорна сила – њена снага је неупоредива и подражава силу природе зато што се истовремено испољава у њој, јер хармонија и сила природе делују у истој равни, а њихов оквир је историја, тј. историја је призма кроз коју се одвија свако могуће дешавање на позорници космоса.

Историја и јесте синоним за време, али у стриктно метафизичком смислу она и је само један пресек дешавања и испољавања реалности универзума. Космос се испољава кроз временска одређења, и његово време није одредиво ван равни историјског, што значи да апотеоза духа проналази свој израз кроз меридијане историје која се непрекидно испољава у времену коме припада. Она је у том погледу не само несувисла и неодредива, већ и дубоко егзистенцијално укорењена кроз постојање духа и духовности у времену, јер је духовно прва одредница потенцијалног испољавања идеје на свим одредиво неодредивим формама деловања.

Дух проналази свој највиши одраз кроз огледало стваралаштва и делатности која остаје записана на страницама историје, и то стога што један део духовног исписује на страницама књиге, а други ствара историју, тако што је прекраја уз сагласност са елементима силе којој неизоставно припада. Историја остаје пред нашим очима, не само недовршен израз, већ увек неодредив, недоречен зато што ми активно учествујемо у њеној креацији, ми смо сада ти весници хармоније чији је задатак да осмисле историјске аспекте свог постојања и поимања на позорници живота, та позорница припада нама.

Због тога је историја увек неодредив феномен јер ми увек активно учествујемо у њеној актуализацији а управо из тог разлога сила хармоније која се испољава кроз историју остаје њен недовршени ток јер нам увек фали само још један корак, прецизније речено, историја коју ми данас стварамо не припада и никада неће припадати нама иако смо ми ти који је најбоље познајемо и ми смо ти који је креирамо.

„*У души!* – То је све. Што није било у души онога који вам што прича или казује, или бар што он својом душом није натопио, обасјао, дотакао, благословио, то неће ући ни у вашу душу, неће се дотаћи ни вашег срца. Може писац бити ма колико уметник, ако из његова натписа не избија нешто и душе, што више душе, ви ћете тај састав његова ума разумети и оценити, ви ћете у његовој вештини донекле и уживати, ви ћете се њој дивити, али вам неће остати у души траг од његове душе.“

(Костић 1962, 214)

Што је више уметност и критика ближа духу и аутентичнија, тим је њена вредност израженија. Као дело које уметник поклања цивилизацији и свету ком припада, ова историја је апотеоза, тек усклик надолазеће стварности чији последњи и први крик јесмо ми сами. Уколико је у дело уткан и дух онога ко пише, утолико то дело има још већу вредност, и његова вредност далекосежније допире. Тако и хармонија користи своје духовно лице у једном од бројних аспеката своје стварности, и у једном моменту духовни и делатни принцип морају бити исти, то је непобитна чињеница, и то је можда највиши аспект испољавања хармонијске стварности. Њена редовно некохерентна структура, узбуркана симетријом, сада је ојачана спознајом јединства у супротностима.

Иван Ђаја је сматрао да је хармонија нешто што може бити препознато кроз хармонију са природом и остварење човековог потенцијала, но хармонија нуди и далеко више од тога, те и он препознаје да хармонија постаје изједначена са историјом и постаје историја сама. Препознавање историје кроз хармонију постаје вечити плес једнакости и неједнакости на плану простора и времена, јер хармонија неумитно води ка својој историјској суштини: „Разматрајући грађу и функционисање живих бића, видимо јасно невероватну хармонију, управљену у правцу одржавања живота и развитка његових одлика. И тај механички склад такве је природе да га не можемо замислити, као што већ поменусмо, у постанку његову, резултатом оних чиниоца који делују у неорганском свету“ (Ђаја 1933, 28).

Она и јесте историја и ништа друго до препознавање и креирање историје у простору и времену, зато што се историја сада остварила кроз хармонију, а хармонија препознала кроз историју. И једна и друга јесу супротности, али не у смислу неподељености, већ супротности у оквиру теоријског аспекта или просторно временског, у зависности од тога где се исказују, јер једна води ка теореми простора, а друга ка теореми времена и идеје. Идеја мора препознати свој одраз кроз време, пре или касније, и идеја мора бити отхрањена у том времену, саткана од идеала доба ком припада, да би се својој матрици идејне суштине једнога дана вратила. Идеја и јесте основна стварности свести која се на овај начин разоткрива кроз време, идеја је њена матрица кроз коју она остварује слободу као биће и као аутономија стварности.

„То је почетак оног огромног борбенога кружења замисли творчеве, што га природне науке зову „прометом градива“ и што доспева до свога вршка у животу срца човекова. Тај вршак живота васионскога скупити параболским огледалом генија у једно огњиште те представити га у малој ал’ светлој слици гледајућим очима, то је задатак драмске уметности.“

(Костић 1992, 56)

Драмска уметност је историја идеје у свом виду духовног испољавања на сцени уметности и уметничког, а пошто је Лаза Костић прво песник, па после мислилац и филозоф, тако је и идеја прво песма, па онда дух, прво поетска мисао па онда теорија о укрштају. Стога је и књижевност окриље за овакву врсту непрегледне стварности у огледалу испољавања духа, а уметност је ту да открије тајне укрштаје срца. Зар није и тамо где машта сусреће мисао, остварен и један од најплодоноснијих укрштаја, тамо где неуништива форма живота оставља своја ограничења иза себе? Историја идеје јесте и једна врста својеврсне драме на космичкој позорници, која обликује реалност према основним принципима из којих израста, као на стубовима вечности којима се занавек враћа. Овај повратак је коначни одраз хармоније и срастање идеје са њеним неумитним ја, које није више тек далеки одјек сећања, већ идеја која трага за повратком ка себи, и актуализује тај повратак кроз временско одређење. Време више није време, време је сада параван спознаје, суштина која открива себе, време је идеја која долази до свог потпуног израза тек својим негирањем и својим субјективним успостављањем као ауторитета света и истине.

Идеја која је порасла ка својој суштини јесте хармонија и историја, а историја која препознаје свој лик у огледалу сећања заборављена је хармонија која се уздигла до свести о себи и тиме превазишла временске оквире. И не само превазишла, већ их је и дефинисала, јер је идеја та која ствара епоху. Идеја је та која скида окове времена све док не схвати да одређење није било у њима, да историја није дефинисала себе наспрам времена, већ се време морало приклонити идеји историје и неумитне хармоније, коју она постепено, али сигурно остварује. Све оно што је било оков сада постаје шифра за наредну станицу идејног откривања и космичке тајне препознате у појединачним аспектима. Хармонија из визуре спрске науке добија снагу и полет духа природе, обједињеног са духом историје, а која настаје као одговор на тежњу духа да на позорници времена открије свој коначан лик.

Дух израста из егзистенцијалних оквира оног момента када фактор не буде више само егзистенцијално, већ када се све проширује на слику креативности и супстанцијалности која аверзијом ка свему неодређено супстанцијалном дефинише стварност свеколике субјективности. Лице ове субјективности укроћено је хармонијом и изражено науком и уметношћу, то је потреба духа да кроз време одређује себе, уместо да време одређује њега. Време служи духу и време постаје тај дух који почива на јединству супротности материјалног и надматеријалног, које се у материјалном свагда огледати мора. Живот пружа израз теорији, а дух јој даје постојање, само кроз дух остаје запис о аутентичном постојању човековог бића, бића које је дефинисало историју својим духовним творевинама.

Духовне творевине су зајам времену, откуп идеје од њеног материјалног заточеништва и њено лансирање ка небеској стварности очитоване идеје. Ова идеја је сада израсла, она је оплемењена, нова и стоји пред нама у новом руху, супстанцијалне апотеозе одређене међусобном зависношћу елемената од којих је потекла, јер овај елемент јесте и примарни услов креације, услов без кога не бисмо имали сагу о постојању.

„Ал набрзо се прене дух из омане своје, кикотање злобног противника над њиме подсети га срамоте његове, прегне очајно свом силом својом избавити се из понижености своје, сурва блато на старо му место, ал’ у жестини, којом се морао захукати да продре, премаши своју мету – нестаде га из груди.

Остало блато само на бојишту, привидно победник, ал’ озбиља побеђено. Бавећи се неко време на месту духову, пробијено често духовом навалом у жестокој борби, морало је остати на њему нешто духове природе, духове љубави, духове помирљивости, духова прегора, те кад га дух остави, разиђе се по другоме блату да роду своме приповеди тајну, да подрани чедо рајево, из кога је човека могло изгнати, чедо рајево, скромну биљку.

И то је пут сваке пути.“

(Костић 1992, 50)

Дух и блато, пут сваке пути – материја и духовна стварност које непрекидно воде борбу са духовима огољеним на страницама духовног и идејног идентитета космоса, који је више од постојања.

И он је реч и мисао која се непрекидно понавља, јер на почетку беше реч означава то да је све оживело и добило смисао онда када се дух пробудио и записао, изговорио о своме искуству, а космосу је дошапнута тајна да ипак материја не може да војује овај бој. Но ипак, две снаге разорне, једна неукроћена, друга која заборавља да би се сетила, и вековити бој светских размера, који тек кроз уметност, а не само историју, добија свој заокружени облик. Јер истина уистину и јесте целина тек када је историја духа, и никако другачије, и када дух проговори материја се мора покорити ка њему, постајући основни отисак његовог пута, и антиномија покушај материје да не олакша духу овај пут.

Идеја ипак побеђује, управо из дубоко платоновског начела, јер је њено утемељење у ходницима ван овога света. Материја се обликује ка духу коначно, иако је и дух сада измењен, јер је својим потиском на материју, морао и сам постати материја. Баш као што Платон указује на свет идеја, Лаза указује на хармонију, али одлази и корак даље говорећи о укрштају кроз који се прелама стварност хармоније, и на тај начин он нуди излазак овом свету. То је његов зајам пећини и излазак из ње, који можда најјаче одзвања у његовој лабудовој песми, као светлост која додирује и све аспекте његовог бића, након што је годинама толико веровао у њу. Иван Негришорац за њу казује: „Разуме се, Костићева стваралачка интенција и теоријска самосвест нису довољни за такав чудесан стваралачки догађај какав се збио у његовој лабудовој песми. За такво чудо неопходно је још нешто, нешто што у потпуности превазилази раван песникових интенција и његовог интелектуалног прегнућа: неопходна је милост трансценденције“ (Негришорац 2010, 81).

Укрштај о коме Костић говори, и који је везивно ткиво стварности, уједно је и излазак из мрака пећине кроз неговање духовног и континуиране сусрете са духовним аспектима који се одвијају само онда када је симетрија довољно снажна да у сваком укрштају и свакој идеји, може пронаћи и назнаке нове, и тако до бескраја. Сваки наредни укрштај додатно је потврђивање и бића и духовног, а образац свести и образац духа једина стварност идеје.

Постојање духа је одређено неодредивошћу бесконачне супстанције хармоније која у одређеним ступњевима мора постојати кроз време да би му вратила свој дуг. У извесном смислу време сада отима од наше хармоније да би одржало привид сопственог устоличења у непокорној стварности. Али време не може отети од хармоније јер се оно мора њој

вратити, то је неминовност. Симетрија ће дочекати време са друге стране огледала, а оно ће дуго да стоји, загледано у свој лик, не трепћући и не схватајући да оно јесте та хармонија и да је једно одређење идентитета, једино оно које припада духу.

Све оно што не припада духу је аморфно и непотребно, све оно што не припада духу је аморфно, а оно што припада духу и идеји мора изгарати и изградити због ње, јер идеја ће ту актуализацију тражити, она полаже право на оно што јој припада, на своје лично биће које кроји векове и које се кроз векове испољава. Вековно одређење хармоније јесте одређење апсолута који куца на врата спознаје и уколико их нико не отвара, оно та врата руши.

У том рушилачком елементу одјекује то Лазино, Херклитовско „вечита борба“, јер је борба увек борба за спознају и због ње, само због спознаје воде се ратови духа са материјом. Дух позива материју на поприште идеје која носи њено знамење, али је притисак материје ту да уздрма хармонију ка њеној суштини, да јој открије њен лик у огледалу спознаје. Када открије свој лик, хармонија креће путем трансформације, јер открива да управо јесте она, тј. њена суштаственост се открива кроз степеновање одаја спознаје до актуализације суштине, суштине која постаје идентитет израстао на границама разлике, уместо непремостивог јаза између духовности и обличја. Духовност се и овај пут уздигла до свог правог и истинитог ја, она је препознала себе и у том елементу препознавања садржана је читава једначина креације.

Нешто је једино створено, уколико је створено као одраз духовне творевине, и само и једино тада оно јесте идеја коју век духовности износи на површину, јер само кроз тај век открива се сврха претходних. Задатак човека јесте да открива и да ствара, јер све што припада хармонији мора у себи носити и одраз духа. Уколико је духовност изостала, хармонија не може да искаже своју суштину, услед тога је њој и потребна симетрија и онај сој људи који ће неустрашиво кренути у потрагу за њом. Пресликавање материјалног на духовно, постаје задатак превазилажења, личног успења и васкрсења материјалног, јер тек уз освешћивање духовности, идеја добија своје обличје и своју суштину.

„Што се већма развија народ, све већи бива у њега бива антагонизам првобитне двојности човекове, све већма удара дух на блато и одудара ода њ, све је већи, све је стрменији непомир груди и трбуха; и кад је тај антагонизам, тај одудар, тај непомир у свом

најобилнијем цвету, онда се каже да цвета и народ. Тек у сукобу јасно подељеног сунца и облака рађа се дуга, символ наде, весница лепше будућности.“

(Костић 1992, 51)

Снага идеје мери се њеном спремношћу да издржи притисак материјалне стварности и да се уздигне изнад ње, узлетом своје суштине, која се открива кроз различите дистинктивне елементе. Суштина се открива кроз историју и она постаје историја, њено откривање јесте и њено осмишљавање, јер историја има тај дивни елемент да начини узлет и да дефинише реалност кроз одређеност концептуализације идеје мисли која ка своме бићу сврховито хрли.

Свако биће тежи својој суштини и свом остварењу кроз превазилажење неумитних противречности на своме путу, које дефинишу и одређују тај исти пут, јер пут идеје и пут мисли преклапају се у једној тачки, а то је тачка позорнице света и времена, јер само у овој и кроз ову тачку, ми можемо говорити о постанку и актуализацији бројних светова и бескрајних могућности постојања. Идеја хрли ка својој суштини и ништа је више не може зауставити, њена судбина је сасвим извесна, једноставна као свитање зоре након мрака, неумтина и непоколебљива, њена судбина је да пише историју јер она јесте та историја сама, судбина идеје је трансформација, која кроз неумитну трансформативну силу свога бића непосредно постаје сама себе свесна. Идеја се актуализује кроз време и простор супротстављајући се својој негацији, а то је материја, и у том сукобу снага и сила, идеја трансформише материју, она њу богати и она је њен последњи усклик и израз. Идеја је материја у појави и неисказивости свога израза, истинска надтрансформативна сила, ту где идеја закорачи, све остало мора застати, тамо где се чује њена песма, сви други тонови служе њеној појавности, а то је мелодија космоса, његова основна фреквенција јесте фреквенција на којој се налази идеја која је кристално очитавање силе и снаге космоса да оформи степенове креације на различитим дистинктивним стадијумима спознаје.

И Ђаја и Костић, виде у финализму ултимативну сврху креације, време може тећи само ка својој коначној сили и одредници која својим утемељењем и оснажењем обједињује све остале. Уколико желим да надиграм будућност, да ли то могу да учиним? А одговор који нам ови мислиоци дарују прилично је једноставан и нимало реверзибилан, јер је будућност већ садржана у првом изданку, у првој речи и првом кораку. Онога момента када

је постао део животне једначине, сваки живи организам добио је своју одређену судбину јер је та одређена судбина већ била део његове генетске одређености, према Ђаји, или је та судбина била вео који је кројио остатак хармоније по њеном материјално неусловљеном плану.

„Сличан мора бити механизам развоја живога света. У првобитној клици живота налазила се, као у заметку каквог организма, одређена њена далека судбина. Тој потајној моћи не знамо порекло, као што је у онтогенетском развоју родитељска сличност. “

(Ђаја 1931, 30)

Судбина је кројила идеју која је постојала да би била опредмећена у материјалној стварности као једна једина аутентична идеја којом се трансформишу судбине, а чији је тајни код био управо садржан у тој и таквој врсти трансформације, и који су тежили њој као свом примарном уточишту и снази која креира судбине света. Ова транскрипција душе у стварном и реалном свету одређена је њеном судбином, која оставља траг који јој је било записано да остави, и у том погледу ова транскрипција је и одређена врста представе симболике духовног преламања кроз материјалне аспекте.

Ултимативни циљ је састанак духовног са материјалним и судбина која се остварује кроз хармонијски успостављен пресек времена, јер ово време и јесте једна врста савршеног оквира за неизоставно испољавање духа који, вођен потребом за превазилажењем, заправо доспева до свога остварења. За Ђају је ово једноставан начин предвиђања будућности, свако може да буде само оно за шта је према својим пропозицијама условљен, као јединка која се у одређено време налази у одређеном простору и времену, али која никада не може побећи од своје суштине и која, пре или касније, мора бити испољена кроз њено деловање у простору и времену: „Чини ми се да смо у сличној заблуди када тражимо да еволуцију живога света објаснимо чиниоцима који су изван њега, док све иде у прилог томе да он носи у себи главни узрок свога преображавања, као што клица из које ће се развити пиле потајно скрива у себи подстрек и правац тог развитка“ (Ђаја 1931, 28).

Ова врста деловања је непрекидна еманација светлости духа када је у питању духовна супстанција и то је светлост коју и Костић препознаје као први и примарни узрок, остајући према ставу да духовно мора бити пробуђено као духовна суштина пре или

касније, код онога што духу припада. Све остало је само оквир, антитеза, али уистину повод за испољавање духа на сцени и позорници времена и простора.

Дух се ломи пред налетима ветра којима ствара нову стварност, јер је ветар последица духовне креације тог света, који се под оквирима старог руши, да би на тврђави новог настао. Хармонија је ускликнула својим јеком, све остало мора утихнути. Она је полетела, сада се сенке морају стишати, по оквирима овог привида, мора и човек спознати да је део целине и дела којем беспоговорно, и не знајући служи.

Он мора креирати свој сопствени пут, али тај пут је само део слагалице тврђаве духовне изградње и апотеозе темеља стварности. Духовно и материјално су поставиле огледало једна наспрам друге, вечно се састају у одразу који ни сада не сме слагати, духовно мора ускликнути кроз противречност пута материјалности која се оформила као призма света који настаје под оквирима симетријског и хармонијског аспекта. Ђаја у континууму развоја материјалног и духовног уочава усаглашење њихове изворне суштине, једна другу проналазе на крају друге стране огледала стварности и једна кроз другу остварују сопствену сврху. Ово је огледало које стоји испред човека и огледало кроз које човек, кохезијом материјалног и духовног, остварује своје право на егзистенцију, успех и аутентичан отисак својег постојања и битисања на земљи.

Човек који остварује своју сврху види усаглашеност духовног и материјалног у своме делу, он припада материјалном, али духовно постаје његов израз на паноу стварности, духовно трага за њим, и он постаје његова плима и осека у свету данашњице. И све оно што је напредак и што тек долази, такође је одраз борбе материјалног и духовног, али и непосредни след дешавања, очекивано на паноу вечности. Технологија је у том смислу крик, али крик који је био неопходан да би се апотеоза стварности ослободила претходних окова и оквира. Надилажење стварности је основа за превазилажење у вечности која свој плес исказује у једном тренутку постојања апсолутног духа, који је исписан сада, али који се вечно и непрекидно исписује.

Кружно кретање времена условљава и антиципира такав тренутак, а све оно што нама делује као напредак заправо је само други начин идентичног следа откривања духа на позорници света и времена. Духовно се открива кроз своје антагонизме, противречја, потребе за осмишљењем кроз преобликовање материјалног, те тако и технологија сада

наступа као један од видова тог преобликовања материјалног. Улазак у ново рухо означава и улазак у нову епоху, али ова епоха и даље звони звонима претходне. Коначно звоно, и сви ћемо се пробудити за истине које су вековима биле пред нама, али су имале другачија имена.

„Освешћен живот свести у свако доба приступачан је у форми рефлексије. Суштини сваке рефлексије очевидно припада да она поново допушта вишу рефлексију, да се дакле Ја-расцеп увек изнова може провести. Свака рефлексија има у виду рефлектовано, а рефлектујуће Ја и његово рефлектујуће чињење је при том „анонимно“ и излази на видело у повратном усмеравању погледа на себе, при чему је ново рефлектујуће чињење и његово Ја скривено, али се да поново разоткрити.“

(Хусерл 2012, 363)

Стварност непрекидно трансцендира себе, али у исто време она то чини тек само привидно, јер је њен истински идеал на другом крају. Она је аутентичност која пије са извора своју суштине онда када се окрене идеалу који превазилази све оно што би материјалност као таква и могла да понуди. Хармонија и хаос су сестре близнакиње које заједно учествују у рађању новог доба и које заједно чине основне принципе на којима је успостављена читава васељена. Ова васељена је настала у загрљају хармоније и хаоса, јер је само хаос могао исказати потребу за рађањем хармоније, а само је хармонија могла антиципирати хаос у његовом величанственом обличју.

Хаос и хармонија су два лица истог огледала, једно нас води у прошлост, а друго у будућност, њихов пресек је садашњост у ком из хаоса израња хармонија на рушевинама света, већ виђеног, али који је морао опстајати у оквиру хаоса да би у њему хармонија могла пронаћи свој процват, као идеја, као мисао, као наука и као лидерство. Као вођство у принципу и у идеји која нас све обједињује и која чини да оквири стварности претапају са оквирима хаоса из ког су произишли, као апотеоза сећања, али истински процват идеје хармонизоване представе, живота, космоса и идеологије.

Хармонија нам је неопходна и њој ходимо, али да ли наша идеја надраста стварност стварајући нова обличја, нове појаве и нова дела, и пратећи њену идеју? Ђаја сматра да је то тачно. Ђаја у њеном непрекидном узлету види извесност онога што је морало бити, и

што би се свакако десило, јер је последица вишег провиђења које обитава ван граница материјалне стварности као духовна суштина.

„Напротив, једна од одлика животних појава је да махом нису резултанта тренутних спољашњих утицаја, већ да су унапред припремљене, да им је правац већ одређен, да су скривене и да се у датоме тренутку развијају. Та потенцијалност, то скривено припремање онога што има да се деси као да је спонтано, јесте управо одлика животних појава, што им даје често мађионичарски изглед.“

(Ђаја 1931, 28)

Нећемо улазити у то колико ово Ђајино схватање може, а заправо уопште не мора бити ризично, али ћемо сада покушати да свет видимо из перспективе непрекидног линеарног развоја, за разлику од Костића и Хегела који природу виде циркуларно. Уколико хармонија од нас захтева одговор, то је дефинитивно тај да ми не можемо говорити ни о циркуларности, нити о било којој врсти линеарног напретка без ње, она нас сада у потпуности обузима, она претапа оквире стварности и излази из њих, она постаје стварност сама и њен ауторитет сија на улазу у пећину сазнања, али што је још далеко важније, на излазу из ње.

И не, ова референца ка Платону није била случајна, јер је то управо оно што желим да докажем. Читава парабола о хармонији јесте парабола о изласку из пећине, и не само то. Парабола о хармонији јесте и парабола о апсолуту који види своју сопствену светлост на изласку из пећине сенки, као ауторитета који поставља пред собом. Референца је и у овом случају врло јасна. Све што човек може створити, припада његовој тами и његовој светлости, свака инстанца креације надовезује се на мисао водиљу космоса који произилази из сопственог обличја као примарни ентитет духовности коју ствара. Иреално и надреално нису случајности већ само још неке од творевина духа, уз помоћ којих се он присећа себе. Дух се буди заједно са својим делом и то је финална етапа светлости која се претапа са пећином и излази из ње, али не док је у исто време и не сруши, јер са новом спознајом, старим идеалима више места нема.

Али како одбранити хармонију као примарни мотив универзума, ако хаос делује тако нехармонично? Кључна ставка јесте и управо у том деловати, а не чинити суштину, зато

што хармонија јесте репрезент и склада и хаоса истовремено. Хаотична стварност заправо није хаотична већ хармонизована на вишем платну и плану, све оно што нама делује као хаос, под оваквим околностима, јесте и мора бити део више симфоније која има своју скривену сврху. Ђајина линеарна перспектива „зашто еволуција живога света не би била појава слична путањи једнога метка“ (Ђаја 1931, 32) нуди нам један од начина да разумемо ту сврху као напредак, али циркуларна перспектива, тек нам она открива да је читав напредак заправо присећање космоса и враћање ка ономе што је већ био. Уколико прихватимо циркуларност као почетну премису, само космос као такав мора се константно налазити у стању присећања, али не само космос него и сви актери у самом космосу, људи се заправо присећају онога што суштински јесу.

Уколико све ово разумемо само као метафору, онда смо на сигурном терену, ми проживљавамо циркуларност у виду идеала из прошлости који се непрекидно понављају, идеја које доживљавају сличан успон и пад, цивилизација које се непрекидно смењују. Међутим, уколико ова теорија открива нешто више од саме метафоре и говори на очигледан начин о шифри космоса која нама понекад измиче, онда би теорија циркуларности била и једна од примарне одбране теза да можда живимо у симулацији у којој се само присећамо онога што се већ догодило, чиме би и ова инстанца била и примарна одбрана за позицију детерминизма као таквог. Додајмо још на ово и то да је Платон први који знање дефинише као сећање. Само разумевање спознаје би било другачије виђено, али и овај приступ и даље има озбиљних логичких недоследности које би морале посебно да се решавају, јер уколико поставимо *идеју* као ауторитет свему, онда је и присећање и даље само још једна од њених творевина, дакле творевина духа.

„Ако би још било какве сумње у основаност, у дубоку мудрост тог старословенског »погледа на свет«, мора се и последњи двоумак изгубити кад загледамо у склоп оне справе што је у човека створена за осетак и сазнање светлости, кад загледамо у *око*.

Колика је дивота у те најсавршеније справе човечијега склопа, у тога вршка чуловнога света, у тог највишег судије над уласком спољних појава у круг, у област мождане свести, у тог цара над укрштајем између човека и његове околине, између објекта и субјекта!“

(Костић 2019, 51)

Духовна суштина универзума се претапа и растаче у своје ниже делове које заједно сачињавају непобитни склад, као скривену мелодију чија се песма непрекидно разлива космосом. Космичка свест је пробуђена и укроћена буђењем, јер је буђење космоса, попут сата који никада не стаје, вешто изрежирана сцена. Ко је режирао ову сцену? Евидентно је да је то нико други до сама *идеја хармонија*, која у својим привидним ограничењима проналази изазове самооткривања. Космос је пробуђен онога момента када кроз оквире сопственог развитка имплицира и препозна сопствену антитезу, и кроз антитезу достигне еволутивни корак ван. Експанзија космоса последица је његовог антагонизма на позорници свеопште креације.

Креативни скок је имплициран оног момента када теза сусретне своју антитезу, али антитеза открива себе када се осврне ка тези, тек је повратком ка себи универзална истина откривена. Тек је детерминизам ту постигао неодређени индетерминизам и обратно, јер су границе једне реалности постале услов друге, баш као што је то у случају мултиверзума, где се претапање окова стварности непрекидно одвија. Стварност је коракнула ван себе, она је једним корак изван свог бића, да би открила да све јесте њено биће, јер је саткана од јединствене недељиве материје. Стварност је ауторитет духа који се у свом одразу рефлектује као јединствено обличје из кога се све разлива и ка коме се све пресавија.

И квантна физика потврђује да је стварност тек мали део фрагментиране реалности, а овај фрагмент део је фине апотеозе духовне стварности универзума који није материја, већ дух пуном суштином. Овај дух дише и живи заваравајући се материјалним, али то је услов за постојање материје. Услов sine qua non. У лавиринту наде расте човек спознаје и стасава дух идеала који су никли из пепела претходних лажних илузија. Духовно је освешћено у човеку и сада га он мора пригрлити, ту је као његова нова стварност и као његово ултимативно ја. Духовно је спржило своја крила у јеку спознаје, постало је човечије, да би поново у духу уздигнуло, пут хармоније уистину јесте пут васкрсења, али то је и пут човечанства. То није случајно једна од омиљених парабола човечанства, јер савршено описује његов пут, развој идеје, али и цивилизација, епохе, њихов неумитан крај и васкрсење у новом обличју.

ЧОВЕЧАНСТВО КАО ДУХОВНА ЕМАНАЦИЈА

Идеја не престаје да траје и она је ослонац духовном, суштина духовног је у њеном неуништивом, а то неуништиво уистину и јесте само идеја, јер се само на њеном пепелу могу уздићи истински идеали, који и нису ништа друго до она сама, јер, сетимо се, оно што је супротност, само је подстицај испољавању једнакости вишег реда, једнакости која се мора испољити и чије је испољавање неумитна и незаустављива сила и епопеја космоса. Космос и идеја сада више нису разлике нити то у овом космосу могу бити, космос и идеја су *близнакиње начела крста,* како их Костић назива, у испољавању духовног и материјалног заувек. А овај човек, онако како га то Ђаја види, и у тој материјалности мора пронаћи назнаке духовног и од тога створити идеале новог доба, то је његов свети задатак и то је мисија човечанства и научника. Човечанство формира идеал који води ка светом задатку остварења суштине апсолута, апсолут проналази и формира себе кроз оквире свога достигнућа које једноставно креира у комбинацији са човечанством, а кроз човечанство и његову улогу апстрахује се дух и постаје оснажен и нов. Апсолут формира своје идеале кроз неостварене тежње човечанства, и у том смислу човечанство и апсолут иду руку под руку, јер је задатак једног да усмерава ка другом и обратно. Кроз тежње човечанства, постаје и дух апсолута обновљен новим идеалима, јер човечанство и јесте једна од врста еманација духовног кроз његову неуништиву суштину, јер неуништиво космоса није његово материјално, већ управо идејно и духовно, тек је духовна суштина она која вечно постоји обнављајући своје обличје и мењајући свој облик.

Космос се напаја знањем и идејама, и кроз ту обновљиву снагу враћа се апсолут к себи, и његове идеје постаје одраз онога ка чему човек тежи и онога што покушава да оствари и створи, и овога трена, као и сваког наредног, човечанство поставља огледало испред апсолута и постаје апсолут лично. Стога један од аспекта испољавања духа јесте кроз сва духовна превирања и остварења човечанства, оно што је његов одраз и његово огледало јесте све оно што је човек постигао својом мисли, испољавање духа настаје кроз духовност и кроз све оно што је човечанство остварило или тежи да оствари.

Човечанство се кроз духовно остварење враћа својој идејној суштини која је трансформисана и остварена у апсолуту. Кроз апсолут се идеја уједно и враћа себи и формира своје наредне изазове кроз креативну активност космоса и човека, које удружене, отварају прилике за трансформацију. Апстракција и редукција, креација и индивидуално

испољавање, симетрија и хармонија, човек и природа, материја и дух – само кроз удружене елементе стиже и космос до потпуне спознаје својих граница, а ове границе се растапају у материји и удружују у духовној форми, и увек, једно ка другом мора водити и обратно. Стога нас не зачуђује Ђајина идеја да наука јесте једна од врста трансформација духа и његовог откривања кроз идејно стваралаштво, и да је као таква, и она сама круна стваралаштва природе, која кроз човека од науке доноси свој суд и своју апотеозу. Наука и уопште духовно стваралаштво сада су продужена рука природе, и на тај начин разумевано, универзума који оправдава самог себе. Космос постаје одраз бића, и биће је непобитно одраз космоса у јединственом аспекту креације који се на свим нивоима материјалног одвија, док је духовно одраз материјалног на вишем плану постојања.

Духовно и материјално се сусрећу у креативној активности на основу које духовно добија свој нови одраз на плану уметности, науке и стваралаштва, обликовање духовног наступа кроз ум управо из разлог што духовно и умно и јесу једно те исто и између њих непобитно постоји прећутна сагласност. Апсолутна идеја или апсолутна симетрија, апсолутна хармонија имају исте елементе као и стварност коју креирају, док су елементи супротности, аспектовани у идеалу симетрије, и додатно потврђени њеном аутентификацијом на плану духовног, што и јесте врста трансформације материјалног у духовно кроз сам сусрет са духовним, а то је и кључна метафора која обликује приступ религијским и метафизичким аспектима.

Материја се одражава кроз духовно и трансформише кроз сусрет са духовним, који на нивоу спознаје нема само један, већ више дистинктивних нивоа испољавања. И читаво духовно стваралаштво само јесте идеја која се у непрекинутом низу испољава кроз време, јер то и јесте само њој својствен начин постојања који дефинише време, и основно, век коме припада. Сваки начин појединачног испољавања идеје јесте и један од начина дефиниције века коме идеја припада. Хармонија се и код Ђаје открива као извесност, као неумитна последица и узрочност сваке физичке појаве. Стога што хармонија обликује живот и постаје живот сам. Хармонија је репрезент животне силе у свом испољавању на плану космоса, мисли и идеје.

Хармонија је крилатица која обликује духовно, али и световно, под окриљем хармоније настају светови, али се под истим тим окриљем и разарају, сила која их ствара

јесте и сила која има моћ и да их сруши, те је овом приликом јако важно нагласити и тај рушилачки, али моћни елемент хармоније, којим она одговара на изазове свих времена.

Хармонија бива изазвана дисхармонијом, коју потом мири симетрија у свом деловању на плану космоса. Сила хармоније јесте и сила обликовања, али и сила разарања, али је њена извесност једнака са током живота, непобитна је и непролазна. И управо је сила хармоније та која обликује све светове и коју наши велики научници и имена српске научне сцене виде као чисту супстанцију креације, духовно у свом примарном елементу стваралаштва и идејне креације. Хармонија је сила која обликује и ствара светове по извесном закону, а закон је тај у коме Ђаја уочава извесност покрета и закона, извесно је било да ће одређени организам достићи одређени степен развитка и развоја јер је хармонија тако условила, извесно је било да ће одређени аспекти дати резултат извесног типа јер је хармонија сада у позицији неумољиве силе судбине, не у значењу митолошког аспекта већ предвидљивости будућности на основу посматрања хармоније претходних елемената, те тако од птице очекујемо да лети јер је то у природи њеног бића, баш као што од корњаче никада не можемо очекивати исто.

Хармонија постаје механицистички начин одражавања и посматрања судбине, јер је подела извесних особина давала одређене резултате, те се тако и у будућности очекује, или сила хармоније у одређеним аспектима јаче делује, а у неким другим пак слабије, јер она постаје не само духовна супстанција већ градивно ткиво космоса које се на различитим нивоима различито и испољава. Ту где постоји једнак одговор материјалног, који Костић назива симетријом, већи је и домен духовности и хармоније, тамо где тај одговор слабије изражен, и сила духовности се одражава слабије, али симетрија у овом погледу није супротица, супротност у класичном смислу, већ више отисак и одраз, у оном погледу у ком би је посматрао и Платон, материјални одговор као репрезент хармоније и духовног у материјалном свету, и као њихов одраз и рефлексија, али и супротност у смислу у ком је и материјално ипак пре свега, супротност за духовно.

Овај одговор, у ком Костић види снагу, симетрију, Ђаја назива *виталном силом*. Ова витална сила прозиводи облике, идеје и духовне творевине, под окриљем закона хармоније и он њу овако дефинише и успоставља. Витална сила сада није разумевана само као сила

која води природне законе, већ и она која руководи човековим делом и одређује његову судбину:

„Иако се животне појаве могу свести на физичкохемијске, има нека нарочита сила, неки узрок који њима управља. „Тај узрок сматран снагом која управља, може се назвати физиолошком душом или виталном силом.“ Оно што Бернар вели у следећим редовима за онтогенетски развој, могло би се данас применити и на филогенезу живог света, којом се Бернар није позабавио. „Као да постоји унапред утврђен нацрт сваког живог бића и сваког органа, тако да сматрајући их посебно, свака појава организмова зависи од општих природних сила, али узета у односу са другим открива нарочиту везу и изгледа као да је вођена неким невидљивим вођем путем којим иде, доведена на место које заузима“. И најзад као закључак: „Животна сила управља појавама које она не производи, а физички чиниоци прозводе појаве којима не управљају.“

(Ђаја 1933, 34)

Потреба за проналаском одговора у науци, усклађена је са потребом за проналаском хармоније као изласком из зачараног лавиринта предубеђења, које могу бити део изазова на том путу, а потрага је увек овековечена победоносним ускликом ка хармонијском представљању стварности, која у целокупној представи хармоније уочава свој ултимативни одраз. Овај одраз део је формулације стварности која се непрекидно открива у низу догађаја који имају скривену сврху, али пре свега, како би то Ђаја нагласио, у низу идеала у науци, који заједно формулишу хармонијски укомпоновану целину. Хармонија је идеал коме космос непрекидно тежи, те коме и сам човек, као репрезент земаљског идеала, мора свесно или подсвесно тежити, циљ је хармонизовање, а потрага је неопходна. Под оваквим околностима технологија је известан след, али и технологија је одговор на дешавања историје. Хармонија постаје историја и она је историја, над хармонијом и историјом сада је стављена једнакост на позорници живота, коју осмишља као одговор на стварности идејне хипотезе космоса, и која постаје јединствени одговор на делање истог.

Идеја и хармонија сада наступају у истој равни, јер оне и јесу та иста раван, око које се одиграва основна драма космичког. Главни актер ове драме као и њен основни учесник јесте идеја која стасава заједно са временом коме припада али и иступа из тог времена и тиме га додатно дефинише. Хармонија и симетрија су огледало стварности, једно наспрам

духовног и хармоније, а друго као огледало привида које тек привремено може зауставити мисао.

„То је она вечита борба, то је оно вечито ширење, она васионска двојина у драмству човекова живота, оно драмство живота у двојини васионске природе што не да загледати у прве почетке свога захуктаја, то је она „застрта слика саиска“, са које је Хамлет полудио, само што је у сну видео одшкринуту, коју одастирући умори се – Бајрон.“

(Костић 1992, 57)

ТЕМПОРАЛНОСТ И САМОРЕФЛЕКСИЈА У КОСТИЋЕВОЈ ФИЛОЗОФИЈИ

Божидар Кнежевић, пак, види функцију историје као функцију испољавања свести космоса на великом плану живота, јер је живот хармоније синоним за живот космоса, зато што само хармонија јесте њен најцеловитији део. Историја и хармонија постају једно, јер се све дешава по непогрешивом плану хармоније, а свака дисхармонија је ту да укаже на дејствовање апсолутне идеје која се афирмише кроз стварност тренутка у коме је записана историја времена.

Хармонија јесте та историја времена која себе непрекидно сусреће, и не чека на поновни долазак, иако се он непрекидно и изнова понавља, јер је тежња космоса да понавља обрасце с којима је природа битка већ упозната. Овако разумеван космос експоненцијално се шири у хармонији, дише бићу свога бивствовања да његово постојање није узроковано никаквим спољашњим и случајним факторима, већ да је то одређење проистекло из личности мађионичара који ствара на сцени времена, хармоније. Ова магија почиње од првог уздисаја космоса и настаје кроз његов раст ка сопственој суштини, са којом се историја упознаје кроз имена која по налогу хармоније формирају и обликују историју. Дело је настало, човек је његов аутор, али је хармонија његов водич који помаже у исписивању страница за поколења.

Историјска имена која стварају будућност, иста су она која имају одлике хармоније под својим погледом, док их она непрекидно усмерава и води. Ако постоји виши план историје, он би морао бити садржан у томе. Постоји увек жеђ за новим сазнањем, за спознајом која бива обухваћена потенцијалном субјективношћу исхода који је формира, јер

спознаја јесте духовни водич који обликује космос под правилима надспознајног елемента стварности, који обитава у свету идеја.

Овај космос обликован је вечитом ватром трансформације и ватром која ствара нови одговор на спознају, и докле год та спознаја постоји и бива обликована капијама нове стварности, све до тада, ми можемо говорити о идеји која је обликује и која је стасала под истим небом као и његова, Лазина идеја, небом грчке хармоније, које се разлило по идејном аспекту стварности која делује тако далеко, тако недокучиво, а ипак тако блиско. Потреба за смислом је потреба да се осмисли стварност као једини релевантни одговор на потребу хармоније да својим летом узвисује симетријске нерегуларности.

Симетрија није само одговор хармоније, она је њена неизоставна истина, начин на који хармонија постаје оно што истински треба да постане, а опредмећено је у материјалној реалности, која и јесте једини одговор на духовно питање смисла које се открива у потрази за одговором у вечности, а одговор је увек урезивање тренутка у схему вечности, онако како је и садашњи тренутак само један од бројних садашњих тренутака исписаних на страницама мултиверзума. Мултиверзум је истински одговор на питање хармоније о смислу, не може постојати ниједан други до одговор који указује на мултициплираност, бројност и бројно хрљење ка смислу, а иза паравана оваквог притупа увек је само човек запитан над смислом своје коначно (бес)коначне егзистенције и космоса који се непрекидно шири у правцу садашњости, прошлости и будућности. Основно питање сада, а којим се отвара и нека даља анализа, јесте у ком се све правцу може разливати садашњост једног универзума, на који све начин ми можемо очитати његова лица, лица идеје која се непрекинутим низом отвара пред капијама реалности која изнова настаје и изнова остаје иста.

Лице ове стварности лице је космоса које себе реализује као простор и време у оквирном, а као универзум, мултиверзум у суштинском одређењу, које и јесте истинско одређење стварности, света и времена. Да ли је свет заиста спреман да прихвати сву тежину коју спознаја може носити са собом, да ли је спреман да отвори врата Матрикса спознаје, и да с друге стране види лице креатора? Да ли је спреман да се суочи са могућим одговором, који је више него што се икада могао усудити да сања? Да ли смо спремни на то? Спремни или не, наука нам је отворила бројна врата, указала нам је на различита обличја под којима је могла да настане и постане стварност, отворила нам је врата спознаји идеје која је увек

ишла испред материјалног света, макар у само духовном облику и то је доказ њене неуништивости.

Човек може бити уништен, али идеја не може, и то јој, у извесном смислу, даје предност испред човека, она није само та која руководи епохом и ствара исту, она је и та која руководи човеком, јер човек дела захваљујући својим идејама и уверењима које поседује, а која настају управо као последица идеје која га непрекидно усмерава и води. У том смислу, материјални свет одавно је иза, читаво друштво увек је било формулација идеје и њена основна полазна тачка јесте да својим дејством формулише свет, стога је њена сила једнако разорна. Читава основа света и јесте идејна, и то је суштинско одређење. Али над свима њима сија сила хармоније као јединствено полазиште космоса, не само из погледа и тежње света да тежи хармонији, већ и снаге космоса да рефлектује исту. У том погледу она је испред животне силе, а њен први вид испољавања јесте скривена мапа историје, а други очигледна формулација врхунске мисли и уметности.

„Е, па кад је Гете могао не освртати се навек на збиљу, на спољњу, случајну ма и догађајну збиљу при разлагању тако строго научног предмета као што га предузимаше он после Линеја, кад је могао то Гете, онај Гете који знађаше онолику своју лирску субјективност махом узаптити чим се лати какве строге науке, што јој је темељ оглед, експеримент, кад он могаше себи уобразити сву несавладану разноликост ћудљиве Флоре у видљивом облику једне изнаддивне прабиљке – што нама не би било допуштено помоћи се у подобној незгоди подобном крпаријом – само што је та крпарија налик на ону којом се крпе претварају у листове, „књиге беле“ – те представити себи још несавладнију – јер својим стварајућим генијем, вештином, још неисцрпљену – разноликост *чувидне Талије у видљивом облику каквог изванвидног предмета*?“

(Костић 1992, 68)

Идеја покреће епоху и кроз векове, ми видимо и историју епохе, која заправо и није друго до историја идеје која је ту епоху ускладила и водила. Идеја епохе јесте и идеја примарно љуска, да читав овај свет и космос морају свим силама тежити развоју и да не смеју дозволити сили ентропије да превлада, а да не постоји *идеја* као покретачка сила, то би се извесно догодило.

Људска потреба да осмисли свет око себе и да открије смисао јесте она која покреће науку и жељу идеје за испољавањем у простору и времену, човек који је део целине увек постаје целина у смислу у ком је он сада мисаоно острво око кога се окупљају разни релевантни светови. Он (по)стоји, и као неко ко постоји у овом свету и времену, он припада једном идејном опредељењу, или ако је сређник, припада струји оних који доносе ново доба, и чији кораци најављују бат корака *идеје* новог доба.

Он је *архе* свога века јер доноси идеју, а омега је онај ко његову мисао спроводи у дело. Архе идеје узраста до граница новог доба са Лазом Костићем, пред којим се отварају капије спознаје уобличене појмовима симетрије и хармоније. Ово више нису само алузије испрекиданог домена далеког одјека стварности и надстварности, ово је Костићева епопеја моћи духа који својом свеобухватношћу сачињава бројне аспекте стварности кроз призму једне целовите дефиниције, а која постаје одраз мисли, духа и времена коме припада.

Теорија о симетрији и хармонији налази свој одјек у модреној научној мисли и кроз модерну мисао она узраста до фатаморгане свести, од одељка далеког грчког неба, до идејне спознаје космоса као испољавања свести на паноу реалности, под будним оком уснулог универзума. Лаза Костић је овим испољио свој визионарски аспект проучавања констелације стварности, чији одјек више није само празан звук ходницима времена, већ аутентична реалност спознаје која саму себе открива као сопствени ауторитет и надградњу вечито живе ватре космоса, о којој је с толиким жаром говорио. Није Лаза Костић само занесењак, већ визионар чија мисао достиже нове размере реалности онда када огледало мисаоне спознаје бива постављено и наспрам космоса, и наспрам свести, која очитава своје право на аутономију кроз оно бивствујуће коме припада.

Ауторитет бића не бива угрожен овом спознајом, већ аутентификован као кормило космоса, пред којим се отвара нова граница реалитета битка и његове космичке мисије, јер космос постаје сада оаза песме коју испева пробуђена свест. Ова пробуђена свест је сада свуда око нас, јер космос има начина да дошапне, али и да упозори и опомене својим садејством са идејном творевином свога енетелхијског постојања.

„И што већма наваљује земљана мржња неисцрпом своји сокова да загуши струјни развитак пасионога цвета, све се живље покрећу стихије зрачне љубави да прераде то сирово градиво, да то блато одухове.

Ал’ пребујан беше нагон сирови градива мржњина начела, а према томе и навала прерађујућег начела љубавног зрака пресилна. Смртна живила нежнога цветка, опточена мржњиним градивом, не могоше одолети необузданој борби бесмртни начела, малаксаше. То је прорекао и отац Лаврентије:

These violent delights have violent ends,

And in their triumph die: like fire and powder,

Which, as they kiss, consume.

Цвет је увео. У најжешћим боловима највиши милина пао је увелак на земљу. И разишао се по земљи и нагнојио је земљу остацима зрачнога живота свога. Љубав је обогатила крвницу јој мржњу благосиљајући је после најжешће мржњине напасти. Сишав у блато дух, одуховио га је.

(Костић 1992, 73)

Дух је постао идеја и већ га више ништа не може зауставити, но, дух је одувек егзистирао као идејна творевина свога времена, као његов примарни камен темељац истинске промене пред којом израња. Духовност и идеја постају једно исто, огледало једне врхунска идеја друге, јер дух је хармонија, а симетрија је материја која се рефлектује у том духу, симетрија је материја која је пробуђена и дух који је исписао странице познаје на зачељу времена. Симетрија и хармонија не могу постојати мимо једна друге, стога што је задатак хармоније да себе открива кроз лице материјалног света, и она то мора учинити, само њен истинити елемент познаје никада не бива запостављена, јер су оне непобитно јединство које ништа и нико не може разорити. Симетрија се заувек огледа на лицу хармоније, а хармонија исписује своје странице времену ком припада, заувек и сада. И једна и друга су део једначине, и једна и друга су део решења, и не постоји реч која би могла ограничити спознају нити идентитет стварности који би пред овом зградом био угрожен.

Дух времена није заустављен ниједног трена, он се непрекидно открива, јер Костић не говори о бекству у један аспект, већ о храбром усаглашењу оба, стога што су оба истински неопходна за пут спознаје, која би остала усамљена без идејног тежишта, или недовољно актуализована без његове аутентичне представе у стварности, и то је истинска шифра Костићеве дихотомије. Дихотомија не постоји, већ јединство које се кроз привидни антагонизам непрекинутом нити разоткрива на сцени космичког.

Његова порука је јасна, духовни ауторитет стварности мора надвладати материјални, јер он и јесте почетно и финално полазиште сваког пута, историја је ништа друго до раслојавање и испољавање духа, као своје претече и своје првобитне идеје, наспрам које се читава зграда реалитета формира. Ова формација није само непобитност реалности, већ и њена тежња, јер се хармонија и симетрија морају састати у једној тачки, а то је неизоставно тачка *укрштаја* за Костића. Ово је тачка од које све почиње и ка којој се све напослетку враћа, те тако и само полазиште космоса он поставља у ту зону, која и јесте креативност највишег реда, али и његова антитеза, јер све ствари морају имати двојаки ток да би дошле до испуњења своје неотуђиве суштине.

Ова неотуђива суштина део је испољавања историје на позорници космоса, нераскидиви део стварности универзума који узраста до сопствене зрелости, што јесте његов сусрет са хармонијом. Космос расте кроз спознају хармонијског лица стварности, који јесте духовност, духовност која је узнапредовала до саме себе, која је порасла ка себи, да би спознала своје лице као апсолутне силе космоса која дефинише време у ком постоји, и која оставља свој неотуђив потпис на њему.

Костићева господарица космоса, хармонија која се шепури на Олимпу, како он то често воли сликовито да представи и каже, нико је други до идеја, која кроз свест и испољавање духовног аспекта у материјалној реалности заузима ваљано своје место на сцени космичког, али још важније на сцени историјског, оваплоћеног у идеји и појму до кога узраста. Некада, ова идеја има и своје име и презиме, посебно када идеја чини обрт, када се дешава јак антагонизам који резултира сменом епохе и његове суштине. Идејно постаје и оно суштински кроз реалност идеје, постаје и материјална реалност условљена и обликована, јер она евентуално мора да пређе тај пут сусрета и приближавања суштини. Суштина космоса скривена је у оку и идеји свести која га разоткрива и која остаје актуализована као духовни скок једног народа и епохе којој припада. Ова епоха разоткрива

се постепено пред очима саме хармоније, али и симетрије која означава свест и све духовне творевине времена ком припада. Отисак ове епохе присутан је на свим елементима стварности, али превасходно на ономе што представља духовни аутограм једног народа и њихов допринос у водама духовне творевине, пошто се управо у томе најочитије препознаје дух и његово ауторитативно право на све што му припада. Епоха припада ствараоцу, мислиоцу, филозофу, али је коначно остварена као делатни аспект духа, кроз његову потребу да време освоји и дефинише. Дух увек на крају мора тежити дефиницији кроз своје време, јер је у томе скривена његова неотуђива суштина.

„Васионски проблем коегзистенције решен је. Одговорило се творцу на питање што га је ставио створу своме у тренуту стварања, одговорио му је сам створ. Блато је одуховљено, ал се и дух облатавио. Победник је, ал' је побеђен. Нема више чистога, засебнога духа; нема више ниједног од они светли бораца за зрак и за светлост што су нам тако били омилили, те нам је чисто криво што свршише свој позив па ма са највећом славом својом. – Често су нам спаситељи милији од самога спаса нашег што нам га стекоше својом пропашћу."

(Костић 1992, 73)

КОСТИЋ И ОГЛЕДАЛО СТВАРНОСТИ: ЕСТЕТИЧКА РЕФЛЕКСИЈА ДУХА

Огледало стварности садржано је у појму укрштаја који је сада надовезивање космичке суштине на њену једнакост из оквира суштинског, и оквира непобитних аспеката (не)једнакости. Ова неједнакост одређена је почетном премисом и појмовима, који наглашени у својој разлици, трају као потврда једнакости у коначном одзиву духовног на изазове материјалног света. Преламање материјалног света са аспектима духовног окарактерисано је укрштајем, те је увек једно последица другог и обратно, укрштај је водич ове нове реалности, која почива на темељима сукоба, али сукоба који се одвија на површини појма, док је дубински аспект једнакост, која у свом одразу проналази сазвежђе суштине. Суштински, човек је у потрази за смислом, али га не може открити све док је његов поглед само усмерен ка материјалном, смисао се разоткрива пред лицем човека који гради своју

мисао загледан у духовно здање космоса, и који заједно са духовним здањем постаје еманација хармоније о којој тако ревносно говори.

„Основна мисао света, праистина живота, никад се није дала лако ухватити; била је увек поносита удавача, презирући најсилније цареве да изабере по својој ћуди, да нађе свога војна кад кад у мраку и сиротињи, ал' увек у свести своје среће, увек вреднијег од свих царева, не цара силом, но цара умом и срцем. Првима својим одабраницима, оснивачима вера, долазила је поносна невеста покривена лица, те, ако су јој они можда часком и сагледали у бездан очију, то је било у потаји, ал' пред светом није никада дизала свог непрозирног вела. Тај свет је веровао, да се за то крије од погледа множине, што обичне очи не могу одолети силној светлости њене небеске лепоте."

(Костић 1880, 2)

Дакле, више није потребно само надилазити суштину материјалног, већ доспети у контакт са духовним аспектом, и тако стварати, и ова креација треба да представља укслик космосу који на основама таквог једног света настаје. Но, уколико стално посматрамо хармонију, наша интерпретација не мора бити иста, она може постојати као различито испољавање хармонијског аспекта на плану материјалног, и то је дубинска структура духовног, разоткривена као елементи симетрије у њеном додиру са појмом идеје. Симетрија која превазиђе аспекте материјалног, антиципира духовно и обликује хармонијско, мисао настоји да осмисли саму себе, и у том настојању она асимилира уочене елементе у једну целину. Уједно, у оквиру претходно изложене теорије симулације, као и у контексту мултиверзумских претпоставки, поставља се питање односа између граница спознаје и граница стварности. Да ли је стварност оно што можемо спознати, или је она увек већ изван домашаја појма? Уколико је стварност симулирана, како то претпоставља Bostrom (2003), онда границе спознаје нису само епистемолошке, већ и онтолошке, јер оне дефинишу саму структуру света који доживљавамо. У том смислу, стварност се може разумети као лавиринт спознаје, али не као затворени систем, већ као динамичка позиција космоса која надилази, уочава и афирмише. Та позиција није статична, већ је дефинисана кроз оно што Лаза Костић назива *укрштајем* као синтетичким принципом који омогућава сусрет свести и подсвести, идеје и духа, материјалног и духовног. Космос, у овом оквиру, није само физичка целина,

већ креација конекције, јер он је резултат интеракције различитих нивоа стварности, који се прожимају кроз неопозиве принципе симетрије, хармоније и укрштаја.

Квантна физика, у својим настојањима да објасни космичко, указује на постојање више светова, али нам не пружа јасну онтолошку мапу додира између тих светова. Теорије које се ослањају на овај приступ, укључујући и мултиверзумске моделе, не нуде дефинишуће објашњење, већ остављају простор за метафизичку интерпретацију. Управо ту се отвара могућност да се *теорија симулације* доведе у везу са Костићевим укрштајем, јер уколико је стварност симулирана, онда је њена структура условљена унутрашњим логикама које се не могу свести на физичке законе, већ на метафизичке принципе, а његова поетика сада улази у дијалог са стварношћу као когнитивном конструкцијом.

У том трену, хармонија се јавља као апсолутни ауторитет и као свест која се прелама кроз све ниже аспекте стварности, дефинисане симетријом. Симетрија није крајња истина, већ услов могућности хармоније; а укрштај је механизам њиховог сусрета. Почетни антагонизам међу појмовима временом бива превазиђен, и све се слива у једну целину спознаје, дефинисану космичким уређењем у којем сваки елемент има своју непобитну функцију. Ови идеали се пресликавају на раван духовног, где духовни ауторитет представља круну стварности и где он није само надређени принцип, већ извор светлости који исијава над свим осталим аспектима. У том смислу, стварност није само оно што јесте, већ оно што се може мислити и преобликовати. Она је простор у којем апсолутна идеја проналази своје испољавање, и у којем се субјекат сусреће са својом најдубљом могућношћу, да буде медијум космоса који га превазилази.

Ова круна стварности уједно је и идеал коме симетрија тежи у образовању појмова, симетрија тежи да изађе из својих ограничења материјалног света, те да бива дефинисана истим елементарностима као што је то хармонија, која дефинитивно јесте и њен духовни ауторитет. Узлет духовног потом дефинише све симетријске аспекте и уједињује их у једну целину, микрокосмос се очитује на плану макрокосмоса и обратно, једна идеја утиче на другу итд. Овај утицај протеже се на све аспекте стварности, попут олује која захвата све нивое испољавања, дух постаје све оно чега се дотиче, али само уколико је хармонизован аспект присутан ту, онда и реалност мора одговорити у истој мери у којој је дух присутан, на начин на који је сходан креацији духовног аспекта у материјалној равни, јер тамо где

престаје једна, наступа друга. И док симетрија непрекидно постаје оно што је у бити њене ентелхије, изазов реалности овде се не завршава, напротив, он је тек почео.

КОСМОЛОШКА СТРУКТУРА СИМЕТРИЈЕ У КОСТИЋЕВОЈ МИСЛИ

Основна дефиниција космоса почива у надовезивању тих делова, које у обједињењу укрштајем надилазе противречности у царству спознаје која их дефинише. Први ауторитет стварности бива замењен идеалом од кога је потекао. Материјалност уступа место духовности, онда када симетрија одговори изазову хармоније, и тада имамо креацију нечег вишег, захваљујући укрштају. Битно је да хармонија остаје у духовном свету, она је даље идеал, али тек додиром тог идеала, постаје и материјално оплемењено, и тек се таквим аспектима постиже узлет нове реалности, која сада, уз помоћ хармонизованих аспеката поставља огледало испред духа и постаје огледало духа – узлет духовног је тек тада препознат, тек када хармонија сиђе са трона своје спознаје, и сада, у додиру са симетријом ствара...

Ова креативност увек је креативност вишег реда, која је дефинисана хармонијским аспектом, у том погледу је он примаран, јер само уколико је он присутан тада можемо говорити и о делима изузетне вредности, они су оплемењени хармонијом и аутентификовани укрштајем на позорници стварности, тако да можемо рећи да је хармонијски аспект и њихова улазница за вечност у том смислу. Врата духа симетрији тада намах остају заувек отворена, и то је тај кључни моменат у развоју свести.

Кроз овај моменат дух расте и јача, и то је такође и моменат његове самоспознаје на позорници живота, космоса и судбине, дух је схватио да није сам, он је пронашао свој начин израза кроз неограничено и безгранично испољавање симетрије, као јединог и основног наличја хармоније. Симетрија тако узраста до своје суштине као хармоније, она степенастим путем пролази све станице развоја до себе саме, она се себи разоткрива, и вео по вео, остаје само празна хартија или ипак исписана историја коју је симетрија једном давно сневала. Симетрија је уснила сан и пробудила се као хармонија, спремна да постане

оно што је очекивано од ње, и што ју је пратило од првог дана, она узраста до себе саме и тако настаје епоха, тако се рађају Цезари, Хегели и Гетеи свог времена, то је симетрија која је кроз процесе најузвишенијих трансформација највише дошла до себе саме, то је симетрија која је узрасла до свога бића и која је оставила печат на позорници космоса, јер она и јесте тај космос вечито у потрази за собом, вечито у разоткривању себе самог, то је космос који игра игру проналажења, а на другој страни увек је он сам, јер нема никог другог ко би тај пут успео духовно реализовати до саме апсолутне идеје, стаза је сада прилично јасна, и то је оно што је и Костић сам изразито наглашавао, дела духа припадају духу и он на њих први полаже право..

Истине и ове и сваке епохе нису само празан ехо једног времена, већ истине духа, којима он темељи своје кораке на позорници стварности, њихово утемељење јесте засновано на потрази, али увек је то потрага духа за самим собом, и његова истинска реализација на позорници времена, она која је његово најприсније биће, реализовано као истина и као суштина. Кроз капије ове спознаје и суштине, узраста и дух до самог себе, и то на тај начин док и сам не пробуди своју спознају ка делатности више силе, јер он не може деловати мимо ње, већ само и искључиво као њено оружје. Још од када су Аполонове музе бодриле ствараоце, а Атина својим штитом заклањала јунаке, метафора је одувек била јасна и идентична промисао, човек који дела за историју не дела без подршке духа, већ управо у његово име, човек епохе јесте човек духа и његова продужена рука, или Костићевом мисли замишљено, то је човек који припада хармонији.

Ова припадност није подражавање, већ потреба за смислом који се прелама кроз одговоре које духовност има да пружи. Духовност је одговор на потребу стварности да превазиђе и укроти саму себе, али кроз тај одговор она себе ултимативно разоткрива, јер њена *супротица,* како је назива Костић - није само то, она је и њена основна идејна суштина, без које нема реализације ничега, она је та која доприноси откривању нових истина, које су вечите истине, али их је симетрија привремено заборавила у игри потраге за самом собом.

Ова потрага нема коначан одговор јер Костићева идеја подражава идеју о кружном кретању времена, он се мора сусрети са самим собом. И на крају пута, све резултира само наредним укрштајем, јер је и он, попут Хераклита, сматрао да је кретање кружно и да је то основа свеколике стварности, јер уколико је време вечно, космос је само сцена непрекинуте нити непрекидног понављања историје кроз време, где су главни актери симетрија и

хармонија, духовно и материјално, у вечном антагонизму, расту и сусрету са самим собом. Да ли је он сматрао да је хармонија једнака симетрији или да се такве околности напросто морају догодити, да би хармонија разоткрила себе саму?

Он је видео историјску идеју развоја космоса као кључну идеју развоја свести кроз време, и дефиниција времена јесте актуализована кроз ову свест, која свој отисак оставља на највећим умовима и достигнућима, не свога, већ сваког времена, јер свако време јесте њено, време хармоније, чак и када је она препозната као анархија, а већ смо напоменули овај кључни моменат код Костића. Истине епохе, како их Костић поима, нису само одјек историјских околности, већ онтолошки трагови духа – они су његова самоспознаја, његова делатност, његова улога у космосу. У том смислу, истина није само епистемолошка категорија, већ суштинска функција духовне припадности, она која се не исцрпљује у знању, већ у живом односу према стварности (Гадамер 2006, 112).

Када Костић каже да човек епохе делује у име духа, он не мисли на идеолошку припадност, већ на онтолошку функцију човека, као продужене руке хармоније. Овај мотив снажно одјекује у мисли Ивана Антића, који истиче да је свест космички механизам избора стварности, и да човек који делује у складу са њом не твори само дело, већ и нову стварност (Антић 2019, 79). Духовност, у овом контексту, није апстрактна категорија, већ одговор стварности на сопствену потребу за преображајем. Она је, како Костић интуитивно показује, *супротица* стварности, али не као њена негација, већ као њена суштина – она која омогућава да се истина открије кроз антагонизам, кроз игру заборава и потраге. Овај однос подсећа и на Рикерову идеју да наративна истина није стабилна, већ се открива кроз конфликт и преображај (Ricoeur 1983, 78).

Кружно кретање времена, које Костић подражава, улази у дијалог са Хераклитовом мишљу да је логос света у сталном кретању, и да је вечност управо у непрекидном понављању. У том смислу, космос није простор, већ сцена историјске свести, у којој се симетрија и хармонија сусрећу, не да би се поистоветиле, већ да би се разоткриле кроз своје разлике (Хераклит, 30).

Када Костић описује модерну жену као обновљену, он не говори само о друштвеној трансформацији, већ о архетипском преображају – она је сада алегорија за нову свест, за нову хармонију, за нову истину. Овај мотив се може повезати са Јунговом идејом да

архетипови нестају и поново се рађају, у складу са кретањем колективне свести (Јунг 2017), док Костићев увид да је време хармоније свеприсутно, чак и када изгледа као да је анархија на површини, подсећа на Жижека, који истиче да антагонизам није поремећај, већ структура стварности – он је оно што омогућава да се истина појави као пукотина у симетрији (Žižek 2006, 17). У том смислу, хармонија није мир, већ динамичка равнотежа, она која се стално изнова тражи.

Не само да је идеја узнапредовала на овакав начин до себе саме, већ нам Костић говори и о другим кључним одређењима развоја, као што је развој *херојске* свести као једине истинске свести која на прагу и зениту свог доласка до себе саме, препознаје хармонију као главни актер свога деловања. Хармонија делује у садејству са симетријом на сцени космоса који сам себе осмишља, и који и јесте основна инстанца свога непрекидног развоја, те хармонија је сада неподељена свест актуализоване симетрије, а која је њен неотуђиви материјални аспект. И хармонија и симетрија имају заједнички циљ, а то је долазак до истине, Костићева потрага у непрекинутом је низу потраге за истинитошћу, чији је основни циљ самоактуализација појма, тј. самоактуализација хармоније, све то на сцени космоса и космичке свести која се непрекидно развија.

Постанак идеје и њена актуализација на космичкој сцени део је процеса који се одвија под руководством виших идеја космичке стварности, и ово је савршена метафора у којој проналазимо будуће одјеке двају дисциплина филозофије ума и квантне физике. Ова епопеја је савршена ода обома, и у овоме је и сада, Костић пионир. Он показује лице стварности, под велом хармоније, које непрекинутом нити упознавања себе на сцени космоса, историје, али и естетике, књижевности и мисли, открива и актуализује своје биће, и сви неотуђиви аспекти појма бивају у сложени у једну целину. И овај процес не наступа нагло, већ се симетрија мора првобитно сусрети са хармонијом, која је и њена основна духовна супстанца, као са својом супротношћу, да би све супротности ефективно биле превладане препознавањем јединства напослетку, и то је финални укрштај којим се заокружује креација ствараоца. Једнакост прелази у своју неједнакост, да би кроз противречје пронашла усаглашење на светско-историјској сцени, где је идеја прерасла своје оквире кроз процес силаска из света идеја у материјално обличје, које постаје дефиниција идејног света кроз противречја која бивају остварена на овој сцени историје, и која су само

илузорно растапање идеје, да би изнова достигла своје висове. Иако је њен изазов кроз испољавање симетрије далеко већи, јер мора да превлада негацију, која се наизглед налази ван ње саме, а заправо је део развитка њене свести и поимања себе. И док она узраста до себе саме, резистенција бива превладана управо укрштајем, који за Костића представља космичко јединствено испољавање духа и стварности на позорници света, времена и космоса.

И док идеја себе препознаје, свест се разоткрива испод вела илузија, јер је она вечно ту и била и чекала велико откриће, и то никога другог до себе саме, свест на путу од материјалног ка духовном, досеже и до своје суштине, и то је пут укрштаја или *пут сваке пути*, у коме идеја апсолутне хармоније разазнаје бесконачно коначно свој сопствени лик на платну стварно нестварног.

Ово разоткривање постаје сада услов за спознају, и развојни пут спознаје космичке свести која полази на пут своје истинитости, тако што заборавља да је део суштинског, већ остаје омеђена стварношћу све док не пронађе пут ка укрштају, тј. пут ка себи, натраг. Овај пут је дефиниција космичког плеса, а укрштај је управо то – сусрет којим овај пут бива неповратно обележен, неповратно, јер је управо то тренутак када трансформација заузима своју позицију, ону којој је симетрија непрекидно тежила, јер је основна сврха симетрије управо проналазак и препознавање сопствене природе у хармонији, њеној духовној близнакињи и основном аспекту њеног неуништивог бића.

Ово неуништиво биће налази се на трону спознаје и основни је елемент путовања симетрије ка себи, њено примарно обележје, али и њена супротност, јер је материјално увек супротно постављено у односу на духовно, без кога оно остаје само празно обличје осуђено на пропаст, и јер хармонија без симетрије може постојати, али симетрија без хармоније бива само празан звук у космосу без правца и циља. Срећом, Костић је веровао свим срцем у виши циљ хармоније, и веровао је да ће она достићи остварење своје суштинске једнакости са хармонијом, без обзира на све могуће изазове које такву историју обликују, и иако их он схвата као илузије на путу хармоније ка себи. Симетрија напослетку и јесте само заборављена хармонија, али овај субјективитет дух не може прихватити тек тако и одједном, јер је сваки укрштај за њега прилика да препозна нагласке онога што му хармонија шапуће.

Али што је јачи притисак материјалне стварности око ње, све ће заглушенији бити шапат хармоније, која је позива да се присети своје суштине, шапат те некадашње богиње Олимпа, како је назива Костић и како је види и препознаје. Инверзија је присутна док хармонија силази са Олимпа, она не губи своју божанску природу, али се, одвајајући се од своје суштине, уједно и одваја од духовности. Бачена у материјални свет, као симетрија којој сада припада, она мора изнова да пронађе и изгради себе, и овај процес није једноставан и не може бити постигнут без постојања сећања на изгубљену духовну суштину која се постепено актуализује кроз сусрете са хармонијом, које Костић означава и назива укрштајима. А кроз ове укрштаје, јача сврховитост симетрије кроз ходнике материјалног света, који остаје запљуснут суштином идеје којој припада, јер ова припадност напослетку трансформише. Тако што постаје свесност, свесност једног времена и једне историје да је само сврха која тежи разрешењу суштинске проблематике доласка ка себи самој.

Историја није само оружје хармоније, историја је хармонија која расте и развија се кроз време, усглашена у својим неједнакостима, растући и трансформишући се кроз њих. Ова трансформација двоструко је лице космоса, оно које прати духовно разоткривање и оно које афирмише материјалну стварност да остави окове илузије и пригрли своју суштину као једину очитовану реалност којој космос непрекидно тежи кроз историју усаглашења идеја. И свака нова идеја, нов је *укрштај* на сцени историје, сваки нови допринос разумевању историје и њеног космичког удела на позорници креације, јер је у том погледу она и уједно креатор, али све остало постаје њено средство доласка до циља спознаје саме себе.

„Разуме се да ћете се ви, та пре та после, заситити гледајући на најдивнији створ вештине: али, ма га гледали сто година, навек ћете морати признати да је леп.“

(Костић 2019, 138)

ДУХОВНИ ИЗРАЗ КАО ОГЛЕДАЛО ХАРМОНИЈЕ

Основна премиса је следећа, а то је да духовност има своје место као есенција испољавања хармонијског. Што више духовности у изразу, то се ближе огледа хармонија, што већи значај на позорници историје, то се ближе очитава а духовна суштина самог појма, или како би нам Костић то сликовито и афирмативно одредио, што је јача силина укрштаја,

јача је и трансформација присутна. Овај духовни одзив реалности јесте основни одзив хармоније у свету око нас, она себе потврђује, препознаје и јача кроз духовно стваралаштво коме припада, она је себи сопствени циљ и њена аутентифкација духа јесте пролазак кроз сваку од појединачних епоха и долазак ка себи, изградња себе као духовне творевине кроз време, а „разумевање није методолошки чин, већ догађај који нас захвата“ (Гадамер 2004, 300). Дух се трансформише кроз време, али он и јесте једна од еманација тог времена, које израста заједно с њим и које оставља трагове кроз креативност и стваралаштво народа коме извесна епоха припада.

И док је Хегел такође говорио о овом моменту развоја историје кроз време, као апсолутне идеје која непрекинутом нити себе гради и актуализује, за разлику од њега Костић говори о укрштају као основном елементу историје, али његов укрштај нема циклични крај и почетак, већ зависи од развоја симетрије у односу на хармонију, као и одговора хармоније у односу на симетрију. У том погледу, места за нешто што је случајност нема ни код једног ни код другог, све је испланирано и план целе ове слике није креирао нико други до апсолутна идеја, која је изградила свет и пре него што је, као симетрија, крочила у њега.

Из овог постулата можемо изнети две битне одреднице кроз које можемо посматрати читаву стварност, и које и јесу главна окосница исте – с једне стране имамо симетрију као историју која се креће кроз епоху и која је уједно и носилац епохе, и хармонију која се такође креће кроз епоху, али она је на челу епохе, она је креира, стога сва најзначајнија остварења једна епохе јесу и морају припадати њој, јер „значење текста није оно што је аутор желео да каже, већ оно што текст каже“ (Рикер 2010, 45). Све оно што је мање важно за развој идеје, и оно што је мање духовно опредмећено, остаје празан звук, позадина за креацију космоса, чији план спознаје мора да укључује оно што у себи садржи мноштво укрштаја и мноштво идејних творевина, које само на укрштају симетријског и хармонијског и могу настати. Духовност је и дестинација и део пута на тај начин, и тај део пута апсолутна идеја успешно савладава из разлога што га је сама и креирала. Тај пут је њено дело, а читав свет њена позорница кроз коју спознаје свој лик на платну простора и времена, које остају у сенци финалне креације духа, јер је основна теза повратак ка себи.

„Случај је често штетан за човека. Али је често и користан. Већ по томе видите да са случајем у естетици не можете никако изаћи на крај, а најмање о разлагању старогрчког појма о судби, а још мање у разјашњају новијег појма о трагичном. *Пре би се могло допустити и доказати да ни у животу ни у природи нема случаја* (слепог случаја, догађаја без повода) *него што би се случај могао с разлогом унети у науку, а још мање у науку о уметности, о лепоти*. – Ова изрека јеванђелска, да »ни длака не падне с главе ваше без *његова* знања«, има у себи научну језгру у песничком облику пророчанства, мистицизма.“

(Костић 2019, 135)

Наравно, овај укрштај за Костића уједно је и процес који траје и који својим трајањем наговештава постојање различитих аспекта испољавања духа, који би се, у том случају, налазили сви у истој равни дешавања, а то је сада, као јединствено време укрштаја у коме се у исто време одвија и прошлост и садашњост и будућност и бесконачан низ различитих испољавања стварности. На нивоу сваког укрштаја појединачно, и овај низ сада представља посебан реалитет духа кроз који он неповратно и изнова потврђује себе, те ауторитет креације бива препознат у сваком појединачном испољавању идеје духа која кумулативно и представља ништа друго до дело које настаје и нестаје заједно са духом коме припада – на овај начин дух се само привидно дели, али сваки његов пут резултира истим, он ће себе препознати као апсолутну идеју хармоније духа и лице светске историје у свакој од реалности којима припада, јер су оне његов отисак и део слагалице, у овом универзалном сада које је ништа друго до калеидоскоп свих могућих сада у којима апсолутна идеја хармоније учествује и чији је креатор и идејни садржај, јер „идентитет се не налази у стабилности, већ у наративном ткању које повезује прошлост, садашњост и будућност“ (Ricoeur 1983, 75).

Дакле, сваки резултат осмишљен је планом хармоније, нема празног хода у космосу и нема сувишног укрштаја, чак и када може изгледати тако, јер апсолутна идеја креира духовни ауторитет стварности у свакој од њих. Судбина идеје је да пише исту историјску песму, заједно са нацијом којој припада, те и она представља истински раст те нације и њен повратак ка себи. Кроз антагонизме које пролази, идеја хармоније оживеће у времену коме припада, јер она и јесте то време. Хармонија припада идеји и идеја припада хармонији, јер су обе два неодвојива ентитета које заједничким снагама креирају ток историје.

Идејна основа хармоније налази се ван, али њено суштинско откривање и откровење јесте у духу историје и космоса, али и светске позорнице којој припада. Идеја мора постати оно за шта се њен дух већ определио у духовној равни, она мора препознати „јер памћење није складиште прошлости, већ активно присуство које обликује разумевање“ (Гадамер 2006, 102), тамо где кроз противречје као симетрије, бива откривена њена моћна и неуништива суштина.

Суштински, идеја хармоније није само развитак на позорници времена, за Костића, она је много више од тога, она је и разоткривање, за Костића, антитеза ове идеје узраста до коначног повратка ка себи, повратка који је највише дефинише, и у коме опстаје она као светлећа звезда сопственог постојања. Не постоји начин да се превирања и антагонизми другачије заврше до коначним разоткривањем главног мађионичара ове сцене, а то је идеја и њена суштина, идеја мора порасти до себе, она ће себе саму себи самој изнова разоткрити. И тада свака дефиниција постаје оквир за разоткривање мађионичара на сцени идејног, јер идеја руководи трансформацијом која се сада одвија на више нивоа, трансформацијом чији је финални чин разоткривање суштинског удела хармоније на тој позорници.

Кроз овај чин разоткривања, хармонија коначно спознаје себе као архитекту историје коју непрекидно креира, али и као самосвест историјског, која кроз њено деловање добија свој коначни облик, она се трансформише од материје до појма, од појма до идеје, и то је пропраћено свим елементима који дефинишу афирмацију хармоније натраг ка себи, а које Костић означава као антагонизме и укрштаје, и у њима проналази нескривену снагу, баш из разлога што хармонију неутољиво воде натраг ка идеји и ка њеној суштини, чиме се потврђује основна идејна инстанца, а то је сврховита Платонова поставка да је *знање сећање*. И то је сећање идеје и њен повратак ка свој истинитој суштини, њено стремљење ка својим коренима, који су далеко више од онога што сама идеја сада на сцени јесте, јер када хармонизована представа света пређе у симетријску, она бар на тренутак заборави своју хармонијску суштину, и то је онда позив на креацију и стваралаштво, позив на повратак ка духовној суштини, ка неотуђивом ја. Али, тај позив неретко бива трансформисан као привидни антагонизам, али то су све степенице спознаје којима идеја хрли ка себи и себе гради као сопствени ауторитет над креацијама стварности. Иронично, све њено стицање знања јесте поглед уназад ка суштини, где идеја упознаје и препознаје

своје идејно обличје као *аутора стварности*, али до које се долази уз мисаони напор и духовно стваралаштво које онда формира епоху и постаје епоха сама.

А заправо је само било оружје хармоније која је напредовала ка себи. И овај узлазни пут Костић нетремице проматра и препознаје као хармонијски узлет стварности, који дефинише необичним отиском и сусретом духа (хармоније) и блата (материје). Кроз овај опис он указује на обликовање духовне супстанце и њен утицај на историју, као и њен раст ка себи кроз историју, где је јако битна одредница, да Костић види све ове елементе, он их препознаје, и објашњава својим поетским речником.

УКРШТАЈ КАО ОНТОЛОШКИ СУСРЕТ СИМЕТРИЈЕ И ХАРМОНИЈЕ

Дух такође бива погођен близином материје, али је важно да ова близина није без разлога ту, она описује безграничну жртву хармоније којом она помаже духу да доспе до себе, кроз обличје материјалног, а материји да узрасте до хармоније. Али, уколико је *историјска свест* она која истински руководи процесом, а она то јесте, шта нам то може детаљније рећи о нашем свету сада, да ли смо истински продукти својих идеја, или идеје своје епохе? Како повезати концепт хармоније која бира најбоље умове свог века да би доспела до сопствене суштине, са концептом проналаска идејног решења те епопеје, у границама актуелне стварности у којој живимо? Колико је било шта око нас истински идејно? Како је космос позорница и дефиниција, на који начин бивствујуће афирмише себе кроз стварност којој припада, и одговор нам овом приликом може дати квантна физика, јер управо кроз елементе квантне физике, ми можемо повезати и концепте бесконачног и безграничног укрштаја са свим другим стазама разоткривања стварности којој припадају, као само једном од бесконачних токова или бесконачних универзума које су оформили. Сваки од укрштаја управо је то, састанак хармоније, која је актуализована свест бића, са симетријом свога постојања, у *универзуму* у коме егзистира. Тамо где она постоји, не постоји празан ход, све је детерминисано, али избор наступа када идејна суштина одабере где заправо жели да оствари своју сврховитост, кроз епоху ког од бесконачних космоса који јој идејно припадају. Само, док неки од њих постоје тек као потенцијалне могућности и идеје, други су актуализована стварност.

Лази Костић је тада фалило само једно да изведе ову идеју до краја, а то је појмовни апарат овог времена, тако да је ово сада надградња његове идеје, или тумачење исте кроз капије свести модерног доба, где филозофија ума и квантна физика заузимају водеће место у истраживању природе стварности, али се такође и сусрећу у истој равни, и увек дефиниција једне зависи од могућности космоса да изабере извесни *код* своје стварности и свога постојања и преведе га у актуализацију бића и идеје која бира ту врсту универзалног на равни постојећег.

Да ли нас филозофија свести даље води ка додатним рашчлањењу постојећих елементарности, како би она могла да буде део Лазине филозофије? Ова филозофија увек је еп о проналаску и о дефинисању епохе, кроз дела оних који тој епохи припадају, али мисаоно иду далеко испред ње, јер је њихова сврха да епоху усагласе и дефинишу као водећу. У светлу савремених теорија свести, нарочито оних које разматрају квантну дупликацију и феноменалну свест, можемо реинтерпретирати Костићеву идеју укрштаја као чин избора стварности. Према Бострому, ако се мозак дуплира у идентично стање, постоје две нумерички различите феноменалне свести (Bostrom 2006, 12). Овај увид репрезентује Костићеву мисао да идејна суштина бира космос у коме ће се актуализовати, не као случајност, већ као свесни избор унутар бесконачних могућности.

Када кажемо да Костићева „идеја бира код своје стварности“, тиме је он укрштајем интуитивно наслутио оно што Бостром у свом новијем раду назива „нормативна структура космичког домаћина“, ентитет који утиче на развој интелигенције и избор стварности (Bostrom 2024, 5). У том смислу, хармонија није само естетска или метафизичка категорија, већ уједно и онтолошки алгоритам избора унутар мултиверзума. Гадамерова херменеутичка онтологија, у којој се истина остварује кроз језик и традицију, омогућава да Костићев појам хармоније буде схваћен као језичка истина која се остварује кроз епоху (Гадамер 2004, 300). Хармонија, у том контексту, није само духовна сила, већ и историјски догађај разумевања, у коме се свест и космос неизоставно преплићу.

Када се запитамо да ли смо продукти својих идеја или идеје своје епохе, улазимо у простор који Рикер назива наративним идентитетом – идентитет који се не налази у стабилности, већ у ткању времена, епохе и дела (Ricoeur 1983, 75). Костићеви стихови и мисли, у том погледу, нису само поетски израз, већ наративни акт епохе која себе тражи

кроз њега... У том светлу, Лаза Костић није само песник своје епохе, већ филозоф будућности, чије мисли тек сада добијају свој појмовни апарат. Његова хармонија није само естетска, већ онтолошка и квантна, а његов укрштај није само поетски, већ и структура избора стварности.

ХЕРОЈСКИ ДУХ КАО ОБЛИК ЕПОХАЛНЕ СВЕСТИ

Вођство се разуме на дубљем нивоу, као идејна структура зграде стварности која доспева до себе саме, која гради свој пут кроз различите нивое укрштаја, а који уједно не чине само свест епохе, сада не само на нивоу једног човека, већ на нивоу његовог отиска у стварности којој припада, већ је епоха царство херојског духа који сазрева у њој кроз дела њених највећих умова, они су епоха. И они су та свест која открива себе кроз капије свога времена, сада више метафорички него буквално, јер истински јесте тако, они су највиши ниво херојске свести и, према Лази Костићу, репрезентативан пример духа свога времена који узраста до врхунског укрштаја вођства у своме времену, и покретача своје епохе, до дефинисања времена коме припада, и то је њихова основна сврховитост.

Они су носиоци своје епохе и најрепрезентативнији укрштај који једна епоха може имати, док истовремено, они доприносе и стварању нових укрштаја који долазе кроз њихову свест, јер су они носиоци бакље нове идеје и нове светлости за укрштаје наредних генерација, а пут њихове свести једнак је путу сваке херојске свести појединачно, и уистину је једна врста неопозиве трансформације духа који проналази начин да рекреира себе изнова.

Духовност креира себе као сопствену антитезу на позорници живота, да би кроз противречја узрасла до себе саме, тј. кроз привидни антагонизам духовност проналази начин да изрази своју суштину, и да започне и дефинише сопствену потрагу за самом собом, где ауторитет живљења постаје јединствени амалгам стварности која постоји у оквирима једног идеала и једне идеје која се непрекидно, у другачијим ступњевима и на најразличитије начине развија, и кроз различите епохе којима припада, а заправо чији је основни део. Херојска свест је сада пандан космичком идеалу целине, јер њен задатак је да дефинише епоху којој припада, ако полазимо до Костићеве претпоставке о духу и блату и тога да дух и блато јесу све спознаје исте стварности, која је настала у оквирима идентичног пута и повратка духа ка себи. Блато је антагонизам за дух и овог тренутак ће представљати

идеал повратка ка себи кроз оквире идентичне или преименоване реалности којој је дух некада припадао. И, истовремено, дух поприма обличје блата, да би трансформисао материју и открио њену изворну природу, дух мора постати блато и показати особине материје.

И у том тренутку, као што Лаза напомиње, духовно ће облатавити, тј. дух ће заборавити на своју изворну суштину која је обликована законима далеко изван домашаја материјалног света. Али је сада оваква поставка неопходна да би се дух разоткрио себи, он мора да превазиђе известан пут отпора који је формулисан као притисак материјалне стварности око њега, која постаје и његов начин да побегне од себе, да би се вратио себи, јер је то и основно извориште његово.

Дух ће се увек напослетку вратити к себи и не постоји форма да ова врста трансформације буде обликована на било који другачији начин. Да би се уздигла материја дух се мора спустити, и тако уједно то постаје и основни пут спасења, и пут херојске свести која занавек бива обележена извесном врстом жртве овог типа, али жртве која у себи носи поклон трансформације и поретка који тежи новом, духа који превазилази сву своју скученост и све привидне окове, макар се то одвијало само у материјалној стварности као таквој, која сада нуди и рапсодију могућности. Када се вођство разуме као идејна структура стварности, оно више није функција моћи, већ онтолошки чин самоспознаје. У том смислу, херојска свест представља највиши степен актуализације апсолутне идеје унутар једне епохе. Она није само носилац времена, већ његов креативни код, онај који улази у дијалог са стварношћу и преображава је.

Гадамерова мисао да разумевање није метод, већ догађај који нас захвата (Гадамер 2004, 300), омогућава да херојску свест посматрамо као догађај истине – она не само да тумачи епоху, већ је и ствара. „Они су епоха“ сада добија и херменеутичку потврду: херојски дух није репрезентативан, већ конститутиван. Када дух постаје блато, он формира оно што Рикер назива наративна антитеза – процес у коме се идентитет не налази у стабилности, већ у ткању противречја (Ricoeur 1983, 75). Блато у овом смислу није деградација, већ алхемијски чин трансформације, процес у коме дух преузима обличје материје да би је преобликовао. Овај чин подсећа на Бостромову идеју да свест може постојати у различитим физичким конфигурацијама, али да њена феноменална суштина

остаје нумерички различита и онтолошки активна (Bostrom 2006, 12). У том погледу, Лазина мисао да „дух мора постати блато“ није само поетска, већ и филозофски дубоко оправдана, дух улази у материју да би је преобликовао, као што свест улази у квантну структуру да би изабрала стварност. Бостромова претпоставка о „нормативној структури космичког домаћина“ (Bostrom 2024, 5) може се тумачити и као хармонијска (херојска) свест која бира своју епоху, свој облик, свој пут. Херојска свест, у том контексту, није само епски мотив, већ онтолошки механизам спасења. Она се спушта у материју, пролази кроз жртву, и узраста до себе саме. То је пут духа који се враћа себи, и сада не као повратак у исто, већ као повратак у преображено, у нову стварност која је настала кроз актуализовани, вишеструки чин трансформације.

Зато Костић ову космичку загонетку назива *путом сваке пути*, зато што је исход увек једнак, заборав, трансформација, па раст ка себи и повратак. Дух није свестан да узраста до себе, до оног што у бити и јесте, али је заборавио. Дух не зна, у том тренутку, да се заправо враћа ка себи и да је његов пут обличје храбрости и хармоније која се одиграва као последица тог повратка, и која бива рефлектована као део истог. Модерна теорија и није друго до само још један од начина испољавања духа, још један од начина његовог постојања у оквирима различите епохе којима као такав припада. Дух узраста до своје суштине, и у њој се изнова препознаје као делатност, на нивоу епохе којој припада, и тек напослетку открива се, кроз вредности те епохе, шта је то била делатност идеје у њеном времену, на који начин је била обележена и на који начин је била препозната истина епохе, као основни печат неподељене аутентификације стварности, што изнова препознајемо у филозофији ума и филозофији свести, идејном проналаску и осмишљавању тог истог пута идејом која открива саму себе и њеном надградњом у времену коме припада.

„Блато док није дошло у додир са духом, било је блато, лењо, непомично блато; не знађаше ни што је горе ни што је доле.

Дође дух и притисну га доле. На сваки притисак по један потисак, јер Бог је створио и блато. Творцем означен притисак духов беше блату доста да се дигне против божанственог тирана свог, да дигне буну која се тим жешће разгореваше, што је мртвије било пређашње лењило блата: vis inertiae.

То је отприлике обнажени костур оне песничке приповетке у првим главама битија о творчевој забрани, о наговарању сотонске змије, о јабуци Евиној и страхоти прагреха. Забрана је творчева једноставна с актом стварања, изречена је полагањем груди на трбу. Сотона је метафора за реакцију инертнога блата. Блато се диже горе да испуни место духово, дух, у намери да потисне блато, спусти се доле те заузме место блатово, намера творчева тумачи се наопако, створ не разумева свога творца: прагрех.

Заузевши место које беше намењено блату, помисли дух да је противник побеђен, да блата нема више и у тој ликујућој помисли не осећа одзго притисак блата; на том заносу оснива се пријатност греха, том обманом правда се свака перипетија у судбини трагичног јунака: пратрагичност Ромеа и Јулије.“

(Костић 1992, 49-50)

Кроз оквире времена у коме тренутно припада, израња идеја и формира нове елементе стварности, као њен коначни одговор на исту, надградња и редефинисање сада иду руку под руку. Костићева идеја о блату које се узноси од духа и духу које силази ка блату, управо је узлет ове идеје, кроз коју откривамо древни антагонизам, пресликан на раван тренутка који се непрекидно понавља на сцени космоса.

Блато и дух су два наличја спознаје, и свака духовност мора рушити блато незнања и преобликовати га у мисао. И такође, оно што посебно издваја Костићеву идеју јесте надградња Хегелове идеје о идентитету и разлици, кроз коју је остварена суштинска једнакост између подељено неподељених појмова. Основна функција је нескривени долазак до суштине, док је суштина садржана и у оном подељеном, и неподељеној једнакости коју открива као своју истинску појавност иза маске.

Постојање маске је условљено другошћу које имплицира постојање оног другог ја, чија је основна функција да буде иза кулиса спознаје и да помогне дефиницији простора и времена кроз њихове одреднице другости и двојности. Ова двојност представља пут ка усаглашењу у једну целину, која и јесте разоткривање идентитета космоса који се скривао под обележјем подељености, а која и није била друго до позив ка разумевању целине и осликавању целине њеним деловима, кроз опречности које оперирају на површини свести, јер је основна особина обележје свести која надгледа и руководи целим процесом

разоткривања, а то је свест историје и историјског развоја кроз време, која појединачним обрасцима доприноси откривању целине као такве, и где је свака етапа развоја један појединачни камен ка разоткривању темеља стварности која постаје сваког тренутка нова, и остаје откривена, као истински образац идентитета света који себе препознаје кроз наличје и двојности, а ова двојност је изговор за космос да пронађе нешто ван себе што ће га окупирати, изговор за постојање материје, јер је духовно и оно и што је као такво потврђено у стварности, и јер је само духовност она која је аутентификована и као истинско опредмећено деловање бића и биће као такво.

ЈЕДИНСТВО ДУХОВНОГ И МАТЕРИЈАЛНОГ У КОСТИЋЕВОЈ ОНТОЛОГИЈИ

Основно својство бића јесте двојност. И према Костићу, двојност која је на површини обележена конфликтом, који постоји из разлога што је овај процеп духовног и материјалног илузија коју је мисао себи допустила, да би кроз њу преобликовала стварност. Ова илузија није постојање реалитета, већ одговор на несвакидашње околности за дух, који се пронашао окружен материјалним светом, и који кроз разоткривање материјалног преобликује сопствени лик, као обличје стварности која се разоткрива, коначно, пред ликом дуго очекиване хармоније, која само кроз потрагу за сопственим бићем преиначава све око себе, па до себе саме. Хармонија је историја која превазилази све обиље промена које се налазе у корењу њеног бића, она је и херојска свест која се присећа, али ова херојска свест сада се очитује кроз ликове и имена оних који постају главна дефиниција историје стварности и историја сама, када пронађе капије овог реалитета, који и није друго до преобликована духовна супстанција и идеја у процвату, идеја која мења рухо и обличје, али остаје весник исте суштине којој припада и која и јесте она сама.

„Да ли у Ахилејевом преображају у песника сведочимо тренутак толико опасан да остаје затамњен у критичким расправама, иако нам је пред очима? Пошто је Одисеј, или Улис, тако велики приповедач у другој Хомеровој епопеји, да ли то значи да јунаци могу тежити истинској величини само ако, макар на трен, постану песници? Кроз векове смо измишљали и преобликовали безброј појмова, али да ли смо икада заиста спознали ту трансформацију? Да ли је то зато што она није важна, или зато што су њене последице превише важне? Да бисмо се заштитили од одустајања од агресије, замењујући је поезијом

живота, ми чувамо једно откровење које потиче из антике, скривено тако добро да нико не може да схвати да поетска имагинација, нешто што не би требало да буде ограничено на књижевност – ствара парадеигму живота.”

(Jerkov 2015, 390)

Дух је потврђен кроз победу која се одвија у оквирима света коме сама идеја у извесним околностима обитава, или у оквирима космоса коме истински припада, јер је испољавање духовне супстанције хармоније сада изједначено са испољавањем духа на равни симетрије која има онолико различитих лица, колико и материјалних реалности које заузима. Сада је хармонија основна духовна супстанција, а њено очитавање се одвија кроз капије реалности различитих лица многоструког космоса, тако да у овом погледу, *теорија мултиверзума,* и даље савршено кореспондира са Костићевом теоријом о укрштају, дакле космос јесте испољавање духа на известан начин, али уједно се ова духовност разлива и прелама кроз многоструке оазе светова којима припада, што су многоструке и бесконачне симетрије, које постоје наспрам хармоније. Тако да се и свака од ових симетрија сусреће са својом истинском суштином, а то је хармонија, и тај сусрет бива опредмећен и обележен кроз потврду стварности у виду укрштаја, а сваки од тих укрштаја представља и различит одговор историје, њену другачију верзију, за сваки од бројних „укрштаја”, универзума у којима може да постоји.

Постојање на различитој равни обликује космос као основну улогу у креацији сопствене историје, где је космичка свест сада хармонија која се дели кроз различите рефлексије, симетрије њене свести, а до њих долази кроз укрштај са главном космичком идејном суштином, и тиме оваква идеја стварности добија свој потпуни, заокружени облик. Изузев ако постоји још једна перспектива, а она увек постоји, и модерна наука нуди одговор, који можда није оно што очекујемо, али је одговор на тензије између космичке свести и бесконачних космоса који се преламају у истој равни постојања и о којима квантна физика говори са таквим ентузијазмом, а то је већ споменута теорија симулације, која Окамовом оштрицом одговара на сложено питање бесконачних космоса, тако што их све поставља у исту раван, раван идеје свести која себе открива у својој холограмској реалности. Уколико користимо Окамову оштрицу, одговор је врло једноставан, али да ли је читав наш свет какав познајемо, потенцијално део симулације? Да је Костић писао у овом

времену, мој став је да би он дефинитивно одговорио на ову теорију на следећи начин, пошто је интуитивно то већ описао у своме делу *Основно начело*, негација је једнака трансформацији и на известан начин је изједначена са њом, све што је негирано уједно је и трансформисано. И кроз ову трансформацију, оно остварује и право да се сусретне са духом и актуализацијом свести кроз идеје, и то је врста укрштаја, заправо његово дело и његова песма су укшртај са духовним поретком иза кулиса његовог живота, идеје и стваралаштва.

Костић открива оно што постаје образац модерне научне мисли, да ли јој је још тада био на трагу, или је и његова, као и Хегелова идеја, и Платонова, иако су све три изворно исте и дубоко укорењене у свести проучавања модерне научне мисли (чак, и посебно онда, када она тога није свесна), да ли су ови обрасци само идејна творевина духа који је у потрази за собом реафирмисао сопствену реалност, кроз различите историјске обрасце посматрања стварности, и идеја је добијала и ново рухо, у зависности од околности којима је припадала, али је њена суштина идејно остајала иста?

Идеја је припадала једном времену, и имала је своју крилатицу за то време. Неизмењене суштине, прелазила је у ново доба и проналазила новог весника, али је њена есенција и даље остајала иста, чиме се показује да циклично кретање не важи само за природни след, успон и пад цивилизацијске моћи, већ и за идеју као такву и за њен плес на позорници времена. Она стасава заједно са временом коме припада, као његов отисак и његова потреба да изрази оно што духовна супстанција већ одражава, али у сваком времену, начин на који ће то учинити се разликује, и то је основна дистинктивна инстанца - не идеја и њена суштинска основа, већ појмовни апарат који ће се користити за њено разумевање.

И не, то не значи да су сви ови велики и сјајни умови свога времена преписивали од Платона и његовог *идејног света,* који се налази изван пећине илузија, већ да је идеја шапутала свакоме од њих идејну суштину према границама моћи сазнања и суђења доба коме припада, и што је још важније, епохи која долази после и која ће тумачити идеју која иде напоредо или испред свога времена, некада и вековима испред, што је случај за сваки од ових појединачних филозофа.

“Дух поступа суштински, он себе претвара у оно што је он по себи, претвара себе у свој чин, у своје дело, тако он постаје себи предмет, тако он има себе пред собом као конкретно постојање. Тако ствари стоје с духом једног народа, он је одређен и дух који се

изграђује у постојећи свет, а онда тај свет постоји и опстаје у његовој религији, у његовом култу, у његовим обичајима, његовом устројству и његовим политичким законима, у целом комплексу његових институција, у његовим догађајима и поступцима."

(Хегел 2006, 89)

КЉУЧЕВИ СПОЗНАЈЕ: ГРАНИЦЕ И ОБЕЋАЊА ИДЕЈЕ

Дух се разоткрива кроз симетрију и хармонију свога постојања, која се потом разлаже на све елементе онога што један народ и нација јесу, њихове истинске суштине која бивају опредмећене и потврђене кроз сва достигнућа епохе, али и кроз укрштаје различитих суштина, долазимо и до оне која крије истинске поруке. Дух не може постојати мимо свог народа, и он се најпре у њему препознаје као суштина, дух је примарни одблесак идентитета једног народа и његове неотуђиве сврхе на космичкој позорници. Ова сврха се испољава као духовност кроз време коме припада и које обликује по мери самог духа, чији је одблесак.

Лаза Костић непобитно уочава да је суштина духа потврђена кроз време коме припада и кроз његову потврду у истом, те да историјска димензија, као и временска могу бити успостављене као једнакости степеновања идеје и њеног долажења до суштине. Неретко му се замера романтичарска визија којом обухвата свој предмет проучавања, и види га у тим оквирима, баш као што је случај у посматрању извесних дела народне поезије, али он тиме само потврђује оно о чему је говорио, укрштај је ту доспео до одређене границе спознаје, и она је рефлектована кроз епоху и идеале епохе. Али то не значи да ће се спознаја ту и завршити, он је добио један део кључа за разрешење загонетке, али тек ће му будућност уручити и други.

Његова самопотврда управо ће кроз овај низ бити исказана, јер је идеја хармоније рефлектована кроз идеје узлета слободног романтичарског духа коме је припадао. Не постоји само један начин да се разуме идеја, већ је начин разумевања флуидан и мења се упоредо са временом у коме узраста и коме припада. Антагонизам се заоштрава на површини разумевања, а у дубинском слоју ове пирамиде увек је сагласје и склад космоса који открива своју јединствену сврховитост на позорници живота. Ово сагласје узраста до

космичке свести, тако што прелази етапе развоја које карактеришу овај процес као непрекидност, надовезивање, антагонизам али и усаглашење свих елемената у једну целину.

Дух је сишао да спозна елементе материје и да уједно помогне материји да превазиђе ограничење подељености, која постоји у односу на дух. Ова подељеност је идејна панорама, јер дух спознаје своје супротности, и кроз спознају супротности, он успоставља ауторитет над самим собом и над материјом, јер и сада видимо да је дух увек испред материје. Само што у тој борби, и то је ризик о коме Лаза Костић непрекидно говори, у тој борби, дух може изгубити појам о својој идејној суштини, може залутати и заборавити на идејно јединство његове суштинске целине као духа који одређује материју, уместо материје која обликује дух.

Али, из љубави према целини, дух пристаје на овај ризик, иако он може значити и губитак његове духовне суштине, хармонија постаје симетрија, и она је непрекидно у потрази за самом собом, на позорници живљења, где је њена јединствена функција самоактуализација, и дух је сада метафора за хармонију, а хармонија је алегорија за дух који је кренуо на путовање ка себи, које се ни са чим више не може зауставити. Сваки укрштај једна је од могућих актуализација и отелотворења духа, тј. сусрета између материје и духовног обличја које дефинише материју, и без кога она не може постојати.

Веза између симетрије и хармоније прилично је јасна и аутентична. Симетрија служи хармонији на начине које не можемо ни наслутити, иако се налазе у наизглед различитим и супротним одређењима на космичкој сцени, симетрија и хармонија су близнакиње духа и једна без друге, као и једна мимо друге, не могу егзистирати. Симетрија је неуобличена хармонија, материја којој дух тежи да свесно или несвесно дарује облик, јер је свака врста материје првенствено актуализована у стварности као форма идеје, и њена идејна суштина била је водич који је обликовао овај пут ка себи, ка свом компасу стварности, а то је идејна форма која се налази изван, форма, идеја, кроз коју материја добија своје обличје, јер је све првобитно морало постојати у духу и као одраз духовне супстанције стварности.

Када Костић поставља дух као примарни одблесак идентитета једног народа, он тада не говори само о културној припадности, већ о онтолошкој укорењености, јер дух више није апстракција, већ живи код народа, његова сврха, као и његова космичка функција. Овај мотив снажно одјекује у мисли Романа Ингардена, који истиче да стварност није дата, већ

структурисана кроз слојеве интенционалности и вредносне супстанције (Ingarden 1964, 88). У том смислу, дух народа није само историјски одјек, већ структурна основа стварности у којој се апсолутна идеја, у Хегеловом смислу и погледу, непрекидно и континуриано обликује. И док нам говори о укрштајима различитих суштина стварности, он смелим кораком залази у простор који Карен Барад назива *entanglement* – која означава прожимање материје и значења, у коме не постоји јасна граница између онога што јесте и онога што тај појам значи (Barad 2007, 136). У том смислу, сваки укрштај код Костића није само сусрет, већ *квантни чин преображаја*, чин у коме се дух и материја међусобно и непрестано дефинишу.

Идејна форма није само метафизички концепт, већ структура стварности, она је оно што Хартман назива онтолошким слојем вредности, који претходи сваком појавном облику (Hartmann 1935, 56), а материја уједно више није супротност духу, него његова сенка, његов одјек и усклик, његова симетрија у простору.

Дух је преобликован овим путем, опредмећен и оснажен овом спознајом, и ову врсту путовања Костић је врло успешно показао у своме делу које је најчистија форма духа, а то је његова финална песма, у коју је унео велики део свога бића, али и савршено описао опис и сусрет хармоније и симетрије, духа и онога што дух треба да створи, кроз њега, који је сада материјални аспект те спознаје, која се разоткрива на позорници стварности. Духовна супстанција силази к њему у виду архетипа жене која га инспирише, која је сада представа *врховне мудрости* која га наводи ка сусрету са самим собом и поимању света око њега, ка познању стварности. Ово је жена која је алегорија за хармонију и мудрост, и кроз коју он упија све духовне супстанце неопходне за креирање његове идејне симболике и његовог мисаоног опуса, он је сада централна фигура сопственог пута ка духовности и уједно, и он сам постаје врста укрштаја који се дешава на плану духовном, где се налази она, па потом на плану материјалном, где се налази он, погледа упереног ка њој, и где је она схваћена сада као идеал и, као јединствени компас и усмерење његове реалности ка суштинским одређењима духа. Његова мудрост је њен поклон, и он схвата да је идеја о којој је говорио поклон више божанске мудрости, зато сам својевремено нагласила да ова песма има далеко више слојева, да би била посматрана из само једног, она је његово признање духовној супстанцији која га је оформила и обликовала, она је његов истински опус.

„Модерна жена? Збиља: шта је модерна жена? То је нова, обновљена, препорођена жена, друкчије него што беху вршњакиње Медеје, Федре и Јелене, Клеопатре и Месалине, Јудите и Деборе.“

(Костић 1962, 280-281)

Духовно стваралаштво и може да постоји само на тај начин, само кроз укрштај и свесни сусрет са идејом која постоји као одраз духовног идентитета стварности, и никако другачије, победа једне епохе јесте победа духовног аспекта у њеној форми, и то је остварено кроз стваралаштво и директне победе духа. И то је начин на који је Лаза Костић видео Ахила као свесног репрезента овог архетипа, а који је указао на аспекте који постоје у свести једног ствараоца који је окренут ка духовним стазама, та врста негације, која је услов за трансформацију већ се дешава у њему, он је панорама за тако нешто, он је првобитни услов његове мотивације и стваралаштва.

Не можемо говорити о стваралаштву без постојања ових врста сусрета и ове идејне трансформације, којом започиње сваки пут саме идеје ка себи. Идејно путовање је путовање од материје ка духу, које се манифестује кроз стваралаштво и мисао епохе. Епоха расте кроз ову мисао до духа, и она је неизоставно сусрет и укрштај, препознавање разлике у идентитету и њихово усаглашење у целину, једнакост која је од почетка била ту сада бива позната као основни услов за стваралаштво, јер тек у сусрету са духом, узлеће и мисао ка себи и трансформација бива покренута.

Када Костић уноси себе у песму, он не ствара уметнички објекат, већ онтолошки чин саморасплитања. Његова песма није само поетски израз, она је укрштај са духовним поретком, сусрет између материјалног и духовног, између форме и суштине. У том смислу, СМДС постаје место преображаја, она је оно што Гадамер назива игром истине, у којој се биће не приказује, већ догађа (Гадамер 2004, 112). Архетип жене, као алегорије хармоније и мудрости, у Костићевом делу добија функцију онтолошког водича – она није само инспирација, него и структура духовне оријентације. Овај мотив снажно одјекује у Јунговој мисли, који архетип жене (Анима) описује као унутрашњи пут ка интеграцији, и види као мост између свесног и несвесног, између духа и његове сенке (Јунг 2017). У том смислу, Костић не описује жену, он у њој препознаје своју духовну осу.

Негација као услов трансформације је простор који Хегел формулише као негативност као услов слободе – оно што је негирано није одбачено, већ преображено у виши облик (Hegel 1807, 112). Костићево „Основно начело“ у том контексту није само филозофска формулација, већ онтолошки пулс преображаја, у коме се дух сусреће са својим антагонизмом да би га преобликовао., а песма, као укрштај, сада постаје и алегорија за духовну геометрију – она је симетрија која тежи хармонији, материја која тражи облик, и дух који се у свом облику препознаје. Овај однос асоцира на Мерло-Понтијеву идеју да перцепција није пасивна, већ активна структура смисла, у којој се тело и дух преплићу у јединственом чину разумевања (Merleau-Ponty 1945, 214).

Ауторитет хармоније остаје неподељена супстанција која кроз сучељене реалности спознаје саму себе и расте кроз противречности духа супротстављеног материји, али и духа који открива своју суштину као материје која се у непрекинутом низу развија, стога је и подела у овој врсти симулације јасна. Један аспект бића налази се ван да надгледа, а други је директно у симулацији и његово виђење света је двојако условљено хармонијом и програмом у коме се налази, а сваки од наредних укрштаја одлучиће и која од ових реалности ће однети и финалну победу. Разоткривање космоса постаје сада разоткривање у границама симулације, у којима постоји ауторитет одређене свести која се на овај начин дефинитивно разоткрива као *праузрочница* свих могућих дешавања. У погледу на квантну теорију, сваки од могућих услова представља и бројни од могућих универзума у који свест одлучи да закорачи, а у погледу симулације, тај избор би сада био много једноставнији. Није то само укрштај, већ могућа реалност коју, симултано, хармонија и симетрија бирају, и кроз њихов укрштај одређујемо и стање у коме се биће налази, али примарна у овом избору јесте хармонија којој и само биће у својој неусаглашености, где год да је присутно, непрекидно тежи. Да ли је квантна теорија заправо остварење Костићевог сна? Да ли би данашња наука била истински одговор на Костићеву богату идејну поставку, те да ли би идеје које Костић с таквим жаром изнео, могле имати утицаја на разјашњење ових теорија, посебно популарне теорије о могућем животу у границама холограма? Управо у оваквим околностима теорија о укрштају, симетрији и хармонији тек добија свој потпунији израз, јер кроз ове оквире уочавамо да примарна идеја бива препозната као основни отисак свести хармоније, на егзистенцијално постојање симетрије (њене близнакиње свести) у оквиру реалности која јој истински припада, али која је њен нижи облик, и антагонистична у исти мах? Да ли је и

његова теорија укрштаја, уз његово идејно песништво, такође *пророчка порука нестале мисли кроз умне очи песникове*?

„Ал у песника може бити и такво необично стање душе у коме се то може десити што нам овде песник пева. То није ни јава ни сан, то није ни свест ни занос, то је неки сутон уочи заноса кад свесна јава прелази у песнички занос. У таквом сутону може да се мала, ситна мисао учини велика, »сјајна као муња«, може да мала жељица нарасте, да бледа успомена сине необичном светлином. Али је та светлина тако силна да сасвим засени умне очи песникове, те у тај мах не може да је распозна, и у заносу жао му је за њом, и у тој жалости чује ону пророчку поруку нестале мисли, жеље ли, спомена ли. Кад га прође занос, песник напише записник о оном што се догодило. То је песма. Што вернији, што простији записник, што приличнији и сличнији, тим лепша песма.“

(Костић 2019, 110)

ХАРМОНИЈА КАО ОНТОЛОШКИ ПРИНЦИП СУБЈЕКТИВНОСТИ

Богиња његове свести усмерава га да напише управо то што је написао, случајности не постоје, и хармонија идејног поретка бива остварена кроз мисао која непрекинутом нити реализације хрли ка себи. Ово је уједно врста космичког разоткривања на сцени живота, његов лични опус који је добио значење ван уобичајеног виђења стварности, кроз које се разгранава структура идејног тока, једнако као што то чини структура свести којом спознајемо себе саме. Ова епопеја добија размере животног путовања оног тренутка када је његова мисао овековечена у његовој песми, у коју је уплетена читава суштина његове идејне и филозофске мисли. Он је сазрео кроз идеју и сада је та идеја њему поклонила песму, као извесни одраз хармоније о којој је непрекидно говорио. Ова песма је нова стварност којом гори читав универзум, ватра спознаје коју је позајмио од Хераклита, али је идејно обликована Платоновом и Хегеловом мисли, и коначни излазак из пећине и повратак ка себи. Овај повратак ка себи уједно је и аутентификација апсолута који своје дело упознаје и спознаје као позорницу космоса, на којој се непрекидно смењују идеје, епохе и стварности духа који расте заједно са њим. Космичка свест хармоније тек узраста ка себи онда када постане симетрија, и клупко истине почиње да се одмотава, истине човека који живот поклања идеји која постаје његова истина, и његова симетрија и хармонија.

Ово је више од идеје, ово је крик и узвик онога који смело гледа истини у лице, и не одступа од ње, чак ни онда када је био жестоко нападан и оспораван. Само таквом човеку може говорити лице мудрости и на крају обликовати његову одисеју кроз песму, песму о космосу, који кроз привидни антагонизам напослетку долази до сопственог јединства, утемељеног на кружном кретању времена, епохе, историјског тока и саме идеје. Овај процес покреће се у два смера, ка човеку и ка идеји, и двоструко богати обоје, човек је ту као покретач и стваралац епохе, идеја као стваралац пламена нове спознаје која се дешава иза кулиса постојања идејног, као њен верни пратилац.

Његова песма је његов усклик оностраном, кроз који показује да разуме и да види суштину, али и да је суштина о којој је сневао више од песничког идеала. Она је мудрост лично, отелотворена у лику богиње у коју је преиначио и извесне особине своје драге, и управо нам његов дневник открива више о томе, а кроз њега нам указује на моћну и стваралачку снагу ове идеје, која је годинама сазревала у његовим мислима као идеја, да би се апстрахова кроз његову филозофију, али и његову поезију, што је јединствени допринос на научној сцени, и што је специфично резервисано само за Лазу Костића и његову идеју.

Разгранатост његове идеје и њен уобличени израз, налазе свој одјек у свакој његовој мисли и идентификацији стварности, са којом саображава и постаје идејно тежиште за своју идеју, не само у својим филозофским списима, већ и у својим идејним основама за било које промишљање о стварности. Ова стварност сада је опредмећена као јединствени идеал, не само у филозофији његове мисли, већ и у естетичким текстовима, који постају идејно обликовање теорије о спознаји која га је пратила цео живот, и која је обликовала његове обрасце проучавања света око себе. Било би фасцинантно видети како би Костић, као врсни познавалац природе и свих ових теорија, данас представио своју теорију о симетрији и хармонији, али неизоставно је да би, једнако као и у 19. веку када је стварао, он тежио помирењу супротности у своме промишљању стварности, али и обликовању хармоније као историјске силе, и као ентитета који утиче на стварност тако што га својом промишљу креира, чиме је поставио на пиједестал мисли и стваралаштва управо хармонијски успостављен космос, који би без оваквог обликовања, остао без свог истинског тежишта и био бесповратно изгубљен. Овакав космос би био занавек остављен у ланцима симетријских, те материјалних дилема, али срећом, духовни аспект увек надвладава све

супротности које постоје у материјалном, и тачније, он их обликује у једну целину, целину која нас даље води новој идеји духовности, наспрам које, као у огледалу, бива обликована читава стварност какву познајемо. Ова стварност није само одраз историјског кретања идеје, као што би то препознао Кнежевић, супротстављених честица супротности, како их је видео Руђер Бошковић, већ непрекинути низ и једне и друге аутентификације космоса, кроз све непредвиђене лавиринте стварности које покрећу ову врсту одговора. Ова стварност јесте и врста надстварности и идеала који једном заувек разоткрива самог себе. Овакав одговор је потрага, дуга Костићева потрага за одисејом која ће имати смисла и идејом која ће га одвести ка његовим истинским идеалима, које поезија није увек успевала да изнедри. Попут Хегела и Кнежевића, његова идеја постављена је на трон спознаје, на трон на коме суверено влада свим осталим елементима постојања, она постоји и ван ње више се ништа не може одиграти, на тој вековитој позорници космоса. Ван ње, нема лика стварности какву познајемо кроз његову мисао, па била она космичка свест, универзум који знамо и који се пресликава над нашом неутољивом стварношћу, кроз бесконачно много различитих универзума, или избора на сцени стварности, или пак кроз обиље избора коју нам метафоричка симулација стварности може пружити, једно је извесно. Он је Платонов студент сада и заувек, и његова прича нуди нам мудрост изласка из пећине, осећај победе над падом и суновратом у материјално огрезлом свету, и наду да постоји излазак из таквих окова, те да су они уистину само илузија, јер дух сам себи поставља антиномије, као загонетке и задатке. Поход овог типа увек је обележен отпором према свему што није духовно утемељено, а који је тако присно везан за наш духовни поглед на свет, и који се почиње развијати заједно са развојем српске средњовековне државе. Овај духовни пут једнако опија и Лазу Костића, јер усаглашење свих особина реалности у једну целину је пут којим је одувек желео да ходи, и који је и препознао као свој животни позив.

Лаза Костић је видео основне елементе постања и постојања изражене у неподељеном јединству, које васкрсава на границама антагонизма, јер је антагонистичка мисао, она која доноси нова сазнања и познаје на капијама стварности.

Његова инспирација увек је било *грчко небо* и Платонова мисао, у којој је видео нескривени идеал свести, те тако како што се тек изласком из пећине постиже неопходна спознаја, тако и Лаза Костић, тек оставивши за собом лажне идеале, може уочити истину, и

овај његов пут заиста јесте савршена реплика пута херојске свести, која се у њему једнако развијала, и кроз коју је научио да искаже своју идејну творевину и њене корене. Она расте заједно са њим, и она и њега надраста, као по трагу пророка, тако вешто изрежираном у његовој песми, где упоредо иду идеја и близнакиња бића, и креирају читав космос испред погледа, јер разоткривање стварности јесте једна врста креације космоса, који, макар у извесним основама, мора почивати и на идеалу лепоте, светлости и слутње о којима је Костић говорио. И тај идеал светлости, тај аполонски принцип тако вешто инкорпориран у његовим делима, огледа се кроз раст његове мисли кроз време, која се појављује једнако као што се пред њим појавила она, и својом појавом, засенила све остало. Њено обећање дато њему и вечности, такође се остварује, кроз непрекинути нит постанка ове идеје, која се непрекидно обнавља, али суштински остаје иста, Платонова, Атинина идеја суштине, која постоји у том интелигибилном свету и чији зов не може надмашити никакав притисак материјалне стварности, јер је он јачи и светоноснији него што то ограничења материјалног света икада могу бити. Атина је и богиња мудрости, Костићева омиљена богиња, али и метафора за духовну стварност Хеладе.

„Појава Атине, заштитнице јелинског народа, решила је народу судбу. То је најзначајнија, најодсуднија божанска појава у Илијади, што је Грцима у опсади Илије много сметала помисао да је у опсађеном граду њено светилиште, њен Паладијон.“

(Костић 2019, 156)

Атина је за Лазу Костића посебни архетип, из кога је он црпео снагу за своје стваралаштво и остварење свог херојског сна. Развој сопствене херојске свести, то је управо сусрет са Атином (његовом судбином као мислиоца), био је за њега, (и он је делимично исказао то у својој најлепшој, лабудовој песми), и сусрет са мудрошћу која га трансформише и која му показује пут, а то је сусрет са идејом хармоније, у коју уплиће елементе старогрчке стварности којој се толико дивио. Она постаје његов идеал коме се непрекидно враћао у својим делима и на тај начин јој градио идејни Паладион, јер Атина и јесте увек била то – синоним за стваралаштво највише врсте и духовни одраз над стварношћу, баш као што је то и хармонија. Аполонска свест у њему развијала се са идејом, и уистину, кроз његову песму уочавамо тренутке када је постајала идеја сама. Његов излазак из пећине сенки био је проналазак, а његова идејна суштина била је прекретница ка креацији

стварности која се ка њему кретала, ка открићу онога што је имао смелости да каже, сада, он лично, као весник Аполонове бакље и Атинине свести, кроз идеју која је неопозиво вечна, а тако неотуђиво његова у том тренутку. Излазак из пећине сенки за Костића има троструко значење, оно га упућује на двојаку аспектованост у реалности постојања, која се одржава као симетрија у свом материјалном, као хармонија у духовном аспекту, а такође излазак из пећине постиже се само уз помоћ укрштаја, који је, напослетку, и укрштај са самим духом. И само када је укрштај са хармонијом као духовном стварношћу присутан, тада и само тада можемо говорити о делима која ће трајати и која, као таква, дефинишу епоху.

Без духовног аспекта, ова инстанца се у потпуности занемарује и губи, јер она више нема своје јединствено тежиште, што даље имплицира да све што није утемељено у духовном, нема и одговарајућу тежину нити рок трајања које надилази свој век постојања. Оно једноставно, настаје и нестаје са идеалима времена ком припада, и то је читава филозофија сваког екстремно материјалистичког, приступа проучавању стварности, идеје и живота. Док уз духовни поглед имамо и трећи, најважнији, који јесте и спознаја идеје као иманентне присутности, јер симетрија и хармонија су појаве, које у свом *паралелограму снага* одлучују и финалну судбину космоса. Оне су идејне сржи једне епохе, једног народа и његовог идентитета који се кроз сва превирања и његове антагонизме трансформише, да би дошао до свог финалног одредишта, а то је спознаја, али и укрштај са духовном супстаницијом и идејама највишег реда. Ове идеје увек су круна сазнавалачког пута, и до њиховог достизања, потребно је да одвије приличан број трансформација у самом духу и симетрије и хармоније.

ПОЕТИКА КАО ИЗВОР ЕСТЕТИЧКЕ И ФИЛОЗОФСКЕ КОНЦЕПЦИЈЕ УКРШТАЈА

Као агент духовности Лаза пролази свој сопствени пут превирања, али кроз овај пут израста мисао, као духовна водиља наредне епохе, коју и Костић, заједно са великанима

свога времена, непрекидно антиципира и креира. Његови мисаони кораци најављују нову епоху, чији је део и он сада, и који су његов ауторизовани отисак на позорници стваралаштва, креације, живљења. Ова епоха добија свој одраз као апотеоза нове стварности која више не настаје под далеким грчким, већ под блиским српским небом, и то јединство појмова у синтези обличја који сликају на платну вечности. И симетрија и хармонија иду једна ка другој, и њихов сусрет, овековечен укрштајем, отвара мноштво нових могућности за мисао, која на овај начин стасава и расте, разбија окове сваке друге опредмећене стварности и диктира нову, својим стваралаштвом.

Ненад Николић поставља питање, „да ли стварање нужно мора нешто произвести? Односно, шта је производ стварања? (Николић 2023, 107). Савршени одговор налазимо у Лазиној песми *Међу јавом и мед сном*, где је метафора плетива садржана у духовној свести која се испољава у делу, јер „срце, као стара плетиља, јесте продуктивно, али се његова продуктивност мора описати не у терминима материјалног, већ напротив стваралачког“ (Николић 2023, 109). Костићева основна мотивација за теорију укрштаја несумњиво извире из његовог осећаја за симетрију и хармонију, но, питање које се неретко пред нама може поставити, јесте и то да ли је Костићева поезија последица његовог интересовања за укрштај, или је укрштај проистекао из његовог поетског израза? Ту се преплиће сукоб поезије и филозофије, и надрастање, испливавање једне из друге и коехзија могућности које укрштај пред нама поставља, као и питање о доследности исказа који се пред Костићем отвара као могућност, илузија и нада. Неминовно је да је основна структура укрштаја присутна у Костићевом осећају за неисказиво, у његовој љубави за целину која се пред његовим очима и песничким погледом неумитно рашчлањује. Да ли је хармонија изабрала њега или је он изабрао њу, питање је једнако неисказиво колико и потреба за одговором на њега, јер је основна теза да уочимо где је та структура укрштаја тражила свој пут? Да ли је он условљен њиме или је укрштај њега пронашао? Целовита поставка ове дисертације јесте у повезаности елемената, и у њиховој кохерентности, али и појмова са животним путем, и то је напросто неминовност на позорници света, сваки узрок има свој последицу, али и последица је узроковала узрок, тако што га је позвала на пут, на епопеју којој је Лаза Костић одговорио. И сада, гледајући слагалицу његовог животног дела и опуса, све је прилично јасно, случајности није било. Укрштај није само теоријски модел, он је поетски кључ, онај унутрашњи механизам који откључава врата суштине. А код Лазе Костића, укрштај није

настао из апстрактне филозофске потребе, већ из поетског осећаја за целину, за ритам, за симетрију која се ломи, као и за хармонију која се враћа себи. Поезија је била први простор укрштаја, а у њој се симетрија и хармонија нису дефинисале, већ су одзвањале. Костић је у поезији осетио оно што ће касније у филозофији именовати: судар и сагласје, материју и дух, јаву и сан. Његова песма „Међу јавом и мед сном“ није само лирски израз, већ поетска формула укрштаја, где се стварност и идеја додирују, али не спајају, већ одзвањају једна у другој. Укрштај је поетски кључ јер отвара врата недореченом. Он не објашњава – он дозвољава да се догоди. Када Костић пише, он не гради појам већ ослушкује његов ритам, и тек касније, као филозоф, он тај ритам претвара у структуру, у теорију, у појам. Зато је Костићева филозофија поетски закључана, и његова поезија филозофски откључана, а укрштај је мост између те две обале. Он је кључ који не отвара врата знања, већ врата сећања, на оно што је идеја већ једном била, и чега се сада, кроз песнички чин, подсећа. Укрштај је појам који уместо да дефинише радије дозвољава да се идеја догоди, укрштај је многозначни поетски кључ, јер не тражи одговор док не постави сцену. Он је позорница на којој се хармонија и симетрија не објашњавају, већ играју своју игру, и у тој игри, Лаза Костић није само песник, нити само филозоф, он је двојни сведок суштине, онај који чује пре него што разуме, и онај који разуме пре него што изговори. Поетско сећање није само меморија, него је и интуитивни одзив суштине, тренутак када идеја не долази кроз разум, већ кроз одјек душе. Код Костића, поетско сећање није чин памћења, више је присећање на оно што је већ једном било мислено, али није било изговорено. То је интуиција идеје, која се мање појављује као дефиниција, више као шапат хармоније, поетско сећање је простор у коме идеја памти себе. Оно није линеарно, већ кружно, као што је и Костићев укрштај. У том простору, он не гради појам, он осећа његов ритам и не тражи истину, већ слуша њен одјек. Идеја се не појављује као присуство, већ као светлосна сенка која се враћа себи.

Она је оно што се дешава када дух, у додиру са хармонијом, препозна своју суштину, а поетско сећање је управо тај додир и онај тренутак када се песник не сећа догађаја, већ суштине која је тај догађај обликовала, тј. поетско сећање је интуитивни одговор на питање које још није постављено. Кроз њега, Костић не само да пише, он откључава врата идеје. Његова поезија није само уметност, већ и интуитивна филозофија, простор у коме се мисао, попут феникса спознаје, изнова рађа. И у том рађању, поетско сећање постаје кључ за

разумевање *укрштаја*, јер оно памти оно што је симетрија заборавила, и оно што је хармонија већ једном прошаптала.

„У Илијади се та најлепша, најблагодатнија, те по том и најтрајнијија победа најсветлије огледа; женско питање, тај живац просвете и свега напретка човечанаског, није никада коракнуло толиким кораком као у Илијади, па ни у самог Џона Стјуарта Мила, који га је, истина, покренуо на тврдом опипљивом земљишту, на гвозденом путу правног живота парним намером свог ингелског духа ал' га према свакидашњој потреби свога садањег века није толико узвисио као што га је подигао Омир, на крилима своје богиње према азијској огрезлости тадашњој."

(Костић 2009, 150)

Овде уочавамо и да је Костићева инспирација женским принципом датирала далеко ранијим сусретом са Хомером и грчком културом која га је инспирисала да у снази женског принципа, пронађе и утемељење и за своју песничку творевину. Он је само одговорио на позив који је судбина упутила одавно, и који је само чекао на моменат своје реализације, а његов одговор је понео тежину неисказивог и плашт вечности које је том приликом Костић нехајно обукао, у његовом стилу. Не знајући да је одговорио на позив вечности, и да она сада носи његово име, као што се идејна стварност његове мисли прелама пред нашим погледом, тако и он гледа у лице суштине и види идеју, која у својој недорећености пред њим постоји. Лаза песник ју је интуитивно разумео и осетио, а Лаза као филозоф је од ње исплео нови духовни садржај, и то пред погледом реке стварности која се сада и нашем оку откључава, јер је Лаза као филозоф успео оно што је Лаза као песник ускликнуо, али је његова филозофска мисао остајала закључана идејно у оквиру његове песме, све док се није расплела у његовој мисли филозофске реке спознаје. Зато је његова филозофска мисао кључ за разумевање његове поетске мисли, и то је можда и најосетније присутно у његовој песми „Међу јавом и мед сном", јер ту песник откључава идеју на поетско интензиван начин, и ту је његова идеја о укрштају најразвијеније присутна.

Симетрија и хармонија нису само огледало духа, оне су огледало читаве космичке креације, која не престаје да постоји као укрштај, као идеја и као метафизика стварности која тек чека да буде разоткривена. Дух је постао материја (плетиво), али материја је узвратила духовности тако што је узрасла до идеје, и постала опредмећење идејне суштине

кроз носиоце епохе, оне који су својим духом утицали на креирање нове стварности и који су поставили нове темеље старој мисли која се циклично кретала ка њима, и која је њих првобитно изабрала, као оне који не само да су најближи духу хармоније, већ су и његова еманација. Стога, идентитет и разлика сада бришу границе, јер је код оних чија је судбина да воде епоху, то увек тако, они су рефлексија духа у највишем и најчистијем виду, и више није питање да ли ће супротности пронаћи свој израз, већ шта ће да изникне на њиховим темељима? А увек изникне нова идеја, која својим духом односи превагу над свим противречностима епохе, и чини да границе постану илузија, јер оне то у бити и јесу. Они су сада начин на који хармонија чини свој узлет ка новој идеји и формира мисао, они су весници духа хармоније кроз своје стваралаштво, и само кроз њихова дела и њихову идеју обликује и материја дух и хармонија ће коначно укротити симетрију. Једна се креће ка другој, заједно чине целину космоса који себе непрекидно креира и открива, и овај ток је неповратно такав, али се и непрекидно понавља, јер је у одређеним тренуцима притисак материјалне стварности превише јак за духовну супстанцију, и то је тренутак који Костић дефинише као *облатављен дух,* и то је ризик који дух чини да би изнедрио нову идеју и да би спасао симетрију, која не уме да препозна свој лик, укрштај кроз који космос чини уступке другим деловима свог бића, оним који почивају на разлици, а свест се непрекинутом нити разоткрива као своја једнакост, своја истина и своја суштина. Лаза Костић је веома био свестан свог задатка, али је исто тако луцидно предосећао, снагом једног аполинијски димензионираног пророка, да његово време тек долази, и да можда његова идеја неће одмах бити препозната, али да ће пронаћи начин да исплива и да пронађе пут ка натраг, ка идејној суштини самог бића, јер је то *пут сваке пути*, сваке разлике и препознавања идентитета, и то је почетна станица, као и пут духа, који стасава са својим идеалима и бива непобитно трансформисан њима.

Ова одисеја преобликовања духа почиње и завршава се са мисли која је основна јединица свести, и она кроз коју се свест рашчлањује и неотуђиво расте и развија се у једно од бројних лица своје многоструке стварности. Она не може бити друго у односу на саму себе, али она бира двојност да би искусила постојање у оквирима материје и материјалног света, тако да је то једна врста антиципације онога што неумитно долази, и онога што чини један дух као основну јединицу његовог постојања, потрагу и проналажење које се завршава са ликом мађионичара на сцени живота. А овај мађионичар управо је идеја која је отхранила

мисао и омогућила јој да дође до спознаје на платну вечности, вечност је оно што је идеја очекивала да буде, обзорје смисла њеног самопотврђивања на платну вечности које јој припада и које је њен истински оквир.

„Бесконачност бесконачног прогреса остаје скопчана са коначним као таквим, ограничена је њиме, те је и сама коначна. Али тиме би он у ствари био постављен као јединство коначнога и бесконачнога. Међутим, на то се јединство на помишља. Па ипак, једино то јединство јесте оно што у коначноме изазива бесконачно и у бесконачноме коначно, оно је такорећи опруга бесконачнога прогреса."

(Хегел 1987, 141)

И на крају поново долазимо до ње, до те чувене песме која је заувек дефинисала Лазу Костића и сврстала га међу оне духове који никада не умиру, већ заувек трају као одраз духа и једне вечне, непоновљиве идеје. Та идеја је она, одраз поетске снаге и савршенства космичког у обзорју једине вечности којој се Лаза Костић потајно надао, његов сав пут био је обележен њом, и она га је бескрајно водила кроз живот. Већ сам споменула да је ова песма оваплоћење идеала и благо слојевитости, јер у њој видимо три испољавања идејне суштине саме стварности песме и отиска духа који са собом носи, а то је раван песникове личне судбине, раван религијског и митолошког аспекта и на крају, раван апсолутне идеје, оваплоћене у виду божанског женског принципа. Вероватно је овај трећи фактор и онај који је Лази задавао највише главобоље у прихватању његове песме и његове мисли у патријархално опредмећеном друштву, а ми видимо да је и он сам раније тенденциозно био такав, све док га није сачекало чудесно откриће, све док није угледао њен лик и све је одједном почело да има смисао. Ово је заиста могла бити само божанска инспирација, која је својим тананим нитима, доследно водила Лазу Костића до реализације његове животне песме, и истинског дела разоткривања идејне и духовне стварности. У овој песми, он је све, и слутња, и пророк, и љубав, и нада. Он је све оно што је једино извесно као основна нит његове судбине, укрштене на крају са укрштајем живота, и разоткривања његове сене пред њим. И у том моменту Костић постаје архетип хероја и храброг Ахила, који је изабрао своју судбину и своју жртву, јер ово истински јесте и једно и друго, и судбина и жртва на олтару запостављеног женског принципа, па чак и благи наклон матријархату. У једном моменту

ове чудесне збиље, ми више не видимо ни песника ни његову драгу, ми видимо само *идеју* и чујемо најаву њеног громогласног доласка.

Све ће жеље ту да се пробуде,

душине жице све да прогуде,

задивићемо светске колуте,

богове силне, камоли људе,

звездама ћемо померит путе,

сунцима засут сељенске студе,

да у све куте зоре заруде,

да од милине дуси полуде,

Santa Maria della Salute.

(Костић 1975, 56-57)

У освиту светлости, видимо буђење хармоније у духу Лазе Костића, чиме он показује да заиста јесте одабрани и бакља његове спознаје тек ће бити запаљена, јер је његов апокалиптички звук уједно и предвиђање о коме сада можемо тек само наслутити оквире, или можда назнаке онога што нам Костић казује да долази. Он расте и бива трансформисан заједно са том песмом, и она је морала бити његова последња песма, једноставно није могло бити друкчије. Она је морала бити све оно што је Лаза Костић, попут Ахила, жртвовао на олтару божанског женског принципа, а извињење на почетку песме морало је бити још гласније – јер га Лаза Костић, чедо свога времена, није на време препознао. Тај зов је морао бити скидање маске и буђење аполинијског принципа у њему, који је уједно обоје – хармонија и пророчанство. Његова песма јесте препозната, али недовољно, јер као што сам једном нагласила, ова песма се не може посматрати са унапред учитаним значењем да би се истински и правилно разумела, она се мора осетити интуитивно, као слутња и наговештај онога што неизбежно долази. Она мора говорити песнику језиком који одзвања далеко изван свакодневног, под акордима звона *Santa Maria della Salute*, кроз коју сада говоре сви ауторитети различитих женских принципа, и оне захтевају свој глас.

„У Мона Лизи постоји вечна лепота која ће суделовати у божанском животу. Стваралачки живот је вечни а не пропадљиви живот. И како су слаба и жалосна моралисања над великим делима. Лепота која настаје у стваралачком чину је већ прелазак из „овог света“ у космос, у друго биће и у њој не може бити таме, која је још постојала у грешној природи онога који ствара. Права слика или песма не припадају више физичком плану бића, у њима нема материјалне тежине, оне припадају слободном космосу. И чин стваралаштва је самооткривање и самостална вредност која не зна за спољашњи суд о себи.“

(Берђајев 2001, 131)

И тај глас тако громко одзвања у овој песми, као мелодија коју смо некада давно чули и заборавили, као идеја који живи и дише у замку снова који је Костић у својој поетској творевини изградио. Она је оживела заједно са њим, и она ће живети и после њега, чак и када давно његова мисао буде заглушена буком неких других тонова. Кроз ове тонове одзвања глас Костићеве судбине, која у својој финалној етапи добија и најгласнији звук за наредне векове. И то и није могло бити другачије, јер оно што се на почетку етапе само интуитивно наслућивало, добило је на крају јединствени образац спознаје, који је са њим искристализовао посебни аспект постојања бића, у њој, Костићевом највишем и најцеловитијем обрасцу свести, свести кроз коју се прелама њен лик и обратно, јер овај процес увек мора бити реверзибилног тога. И ми више нисмо неми посматрачи, ми смо ту, заједно са њим, и ми видимо оно што и он види. Богиња мудрости силази са свог трона и бира Костића, тако да и он сада бира њу, њихова узајамна изабраност бива пресликана на дело и на песму, у којој Костић детаља о описује све етапе тог сусрета, и управо зато је нама ова песма сада значајна, јер она садржи толико више од чисто естетске лепоте и неизбрисиве књижевно-уметничке вредности, она је образац духа из визуре Лазе Костића, преточен речима песника који је читав живот чекао на једну песму, и онда се све изменило, и она је променила њега. Она више није ни одраз хероине која га својом појавом доноси до песничког заноса, већ овој песми посебни акценат даје и тај мрачни моменат, где видимо да га сусрет баца у поноре најдубље спознаје, да би га врху одвео, и где тама уступа место светлости, што је још једна својеврсна ода аполонском принципу његовог живота и неодољиве жеље да пије са извора те непрекидне светлости спознаје. Назнаку његове поетске громаде, ми видимо већ у његовом дневнику, где бих посебно издвојила цитат који

управо указује на трећи слој песме, о којој је био реч. Овај трећи слој је огледало духовне супстанције, апсолутне идеје и хармоније, а репрезентује га Она.

„Одједном, видим како поред мене прође једна жена, одевена као евнађеоске жене и велика као планина. Полако се приближавала и слици и заузела празно место. Била је то Магдалена, по моме утиску. Кад је слика, на тај начин, била по попуњена, зачух људски глас који ме, из дубине слике, питао шта знам о постанку и значењу те слике. Како нисам знао ништа, славна испитна комисија је изгледала врло незадовољна. На то осетим да ме обузима и прожима неко више биће, груди ми се раширише да пукну, и осетих сасвим јасно да је она сишла да ми узме душу. Био сам на врхунцу небеске среће и већ угледах рај, – са њом, – када се пробудих.“

(Костић 2000, 18)

Као што се сад осетно разазнаје, његова животна сврха биће остварена тек касније, када стихови буду преточени у реалност саме песме, тек тада ће она узрасти и васкрснути до сопствене суштине, као лице духа које се назире иза стихова, које пије са извора бесконачног. Стихови који га воде ка његовој суштини и чине да све илузорне маске падну пред истинитим реченицама духовне стварности која се сада пред њим неумољиво и неотуђиво открива. Она му долази у сну, али је њен долазак громогласан као и њено присуство, кроз које идеја добија своје обличје, и хармонија њеног присуства, помаже симетрији његовог, да уз сусрет са истинским стварношћу буде остварен и јединствен укрштај који постају и *крила самог песника,* крила која ће га одвести ка самој вечности, на граници обличја, ишчекиваног и дочеканог. Ишчекивано ће постати и дочекано, и Лаза је то ипак знао, извесношћу хармоније којој је посветио читав свој живот, знао је. И ми то сада са извесношћу знамо, уколико верујемо у његову теорију, онда морамо веровати и у ултимативну победу духовног аспекта, без обзира на то шта нам привремени антагонизми могу говорити.

„То није ни сан ни јава, то није ни свест ни занос, то је неки сутон уочи заноса када свесна јава прелази у песнички занос. У такву заносу може да се мала, ситна мисао, учини велика, сјајна као муња, може да мала жељица нарасте, да бледа успомена сине необичном светлином. Али је та светлина тако силна, да сасвим засени умне очи песникове, те у тај мах не може да је распозна и чује ону пророчку поруку нестале мисли…”

(Костић 2019, 106)

Ова светлост уједно са собом доноси и врхунску спознају, спознају која је обележена разумевањем идентитета и разлике, као и коначне заокружености у спознаји, која уједно обухвата оба момента, и моменат идентитета и саме разлике, јер укрштај и јесте финална творевина на којој се састају световно и духовно. Лаза Костић интуитивно и логички изводи закључке о самом укрштају, који је за њега идејно и бивствено формација која својим степеновањем ултимативно доспева до савршенства. У исто време, Костићев укрштај у самој песми остварен је у ситуацији када имамо степеновање духовног аспекта, од опажаја до увиђаја, који је превасходно интуитивни увиђај. Опажај је први степен идеје, а интуитивни увиђај када долази до спознаје, која је обележена и уоквирена мудрошћу као појмом и идентитетом разлике која је само на површини присутна, јер се та мудрост сада слива у творевину ове песме и постаје песма сама. Ово је херојски чин за Костића, јер је он у уметности проналазио и извесну дозу херојства, где и сам уметник мора да изађе ван сопствених оквира, и да надвлада противречности у своме духу, да би напослетку нешто изван себе и створио. Његово стваралаштво је одговор на изазове реалности који се рефлектују у његовом духу, и који и јесу његова истинска поставка којој се непрекидно враћа. Овим он уједно и наглашава колика је храброст потребна да се искаже нова мисао и да се изговори нова идеја, што је управо оно што је он учинио у своме делу, изашао из оквира очекиваног и редефинисано начине виђења стварности кроз своје принципе, у којима има уплива различитих теорија, од утицаја филозофских претходника, до утицаја савременика о којима смо већ говорили.

Костићева храбра епопеја оивичена је укрштајем са богињом мудрости који је исказан у овој песми, и тиме је он одао почаст свим идеалима о којим је непрекидно сневао и у које је свесрдно веровао, те тиме показао да је заслужан сопствене идеје о херојству. Он је и сам сматрао да бакља херојства, након што је после Ахила предата Одисеју, сада треба да доспе у руке оног ко је истински заслужује, те је он то симболички учинио предајући је Гетеу (Костић 2019, 100), за чијег *Фауста* је сматрао да је ултимативни пример херојства у једном делу, јер иако физичке препреке не постоје, Фауст је морао да савлада бројне изазове да би напредовао у свом духу и да би постао оно што је његова личност већ садржала у себи као основу његовог животног пута, а његов антагонизам, препознат у Мефистофелесу, био

је само почетни повод овог путовања, и уједно утемељење да истински богата мисаона дела настају на основама супротности. И ту је он неопозиво тачно ишао ка дефиницији симбола, као што је то заправо увек и чинио. Антиномија која постоји у духу самог Гетеа, показана је кроз дело о Фаусту, као што је то случај и самим Костићем, где уметност није класично бојно поље, али је бојно поље духа, у оквиру и захваљујући коме настају најизраженија и најгенијалнија дела. У исти мах, то је присутно у свим другим областима и генерално се Костићев концепт хероја дефинитивно може посматрати вишезначно, као потреба духа да осмисли самог себе и кроз другобивство негира, и на крају, кроз проналазак идентитета у разлици, изнова потврди своју суштину. Антиномија је уједно и антиномија спознаје, где свака од наредних степеница води ка коначном разоткривању природе духа, једна је теза, друга антитеза, али у погледу знања и свести сваки је укрштај потпунији и савршенији, док би апсолутно знање порекло потребу за самопревазилажењем, чиме би се изнова створио јаз између потпуне могућности и апсолутне негације, потирања које резултира са поновном спознајом духа.

„Али, знању је циљ исто тако нужно постављен као и дух напредовања; тај циљ је постигнут онда када знање нема више потребе да превазилази само себе, када оно налази само себе, и када појам одговара предмету и предмет појму.”

(Хегел 2005, 45)

Симетрија и хармонија су основне појаве духа, и он сада такође рефлектује процес који постоји у оквиру идејних творевина, дакле он се рефлектује кроз дух народа као целине, кроз дух епохе као претече промене и новог тренутка, као и кроз дух идеје која оставља свој знак на изабраним делима, али и херојима народа, чији је задатак да укомпонују све факторе у једну јединствену целину. Укрштај се одвија на сваком плану стварности сада, што даље указује на његову степенасту структуру духовности која почиње од идеје, а бива крунисана делом у коме је читава рефлексија победе духа. Ту победу Костић је проналазио у уједињењу различитих струја, као и грчке и словенске културе које је сматрао духовним близнакињама, али и романске, и ово је једна од његових можда и најизазовнијих али и најаутентичнијих идеја. Дакле, укрштај није довољан само као концепт, није довољно да постоји идејна трансформација, већ промена која се мора дешавати и на плану нације, и на плану идеје и нове стварности, које би заједно

представљале буђење нових идеала. Нешто попут нове Атлантиде, која у себи садржи све ове мисаоне одредбе и одређења. Дух, дело, идеја, мисао преплићу се у једну целину и само тако стварају савршенији укрштај који својим елементима указује на постојање целине, која даље својом велелепношћу и деловима далеко превазилази све елементе копије стварности. Целина сија под упливом укрштаја, који сада сачињавају и њено основно тежиште. Дух израста под притиском материје која га само привидно ограничава, а материја бива трансформисана духом, када на делу имамо сва три момента стварности – симетрију, хармонију, укрштај, или мисао, идеју и дело, те државу, идентитет и свест. Ово преплитање појмова препознато је као ултимативни идеал на позорници стварности, јер је потребно да се одигра сваки од ових укрштаја у извесном погледу, да бисмо могли говорити о успелом делу, идеји или држави. Успех појединачне свести, као по закону укрштаја, преплиће се као успех целокупне свести духа, и његова идеја о сусрету романских и словенских народа и креацији нечега што би уједно представљало њихов укрштај, јесте идеја која савршено рефлектује овај идеал и ово правило, те тако Лаза Костић наводи да је тек у сусрету ових двају, наизглед другачијих култура, постигнута истинска суштаственост мисли, идеје, духа.

„Тако стоји романство и словенство једно према другом, лево и десно крило европске просвете, једно другом у најзначајнијим цртама противно, али зато баш у пуној симетрији, као што *крилима* и доликује. Но та просвета неће на тим крилима никад улетети у отворено небо савршенства, у висине плодно укрштене заједнице, док се год оба крила на изравнају развитком, док им подједнако не израсту значајне супротице, те ће оба крила, ударајући једно према другом о зрак, том узвишеном борбом све поузданије дизати заједничко тело у недоглед, а тим некрвавим сударима, тим плодним вечним, међународним укрштајем замениће можда крваве ратове, те ће се ови можда само кад и кад појавити као нужна *промена*, варијација, у облицима укрштаја у свету.“

(Костић 2019, 84)

Постигнута је њихова ентелехија, кроз сразмерне идеје, која је пронашла начин да постигне духовно потврђивање, и то тако што је примарној идеји супротстављена супротна, да бисмо у њиховом садејству пронашли укрштај, који је првобитна ватра космоса, што је и смела алузија на један од његових идеала, који је проналазио у идеји Хераклитовој, а коју је дубоко разумео и осећао као део сопствене судбине и њеног кретања ка финалном делу

које га је дефинисало и оформило, дајући ултимативни печат његовој научној мисли. Он је сазрео заједно са својом идејом, али и кроз своју идеју и мисао, она је утицала на све неподељене аспекте његовог духа. Она га је оформила и као песника, и најизразитије се разоткрила у његовом крунском остварењу, које га је овенчало истим оним ловором славе којим је он величао друге духове, његово кретање ка светлости као првом принципу утемељења космоса, свести и стварности, преточено је у аполонски идеал стваралаштва остварен у његовим песничким делима, управо он је носилац и бакље филозофске заснованости укрштаја и ореола песничке стварности.

Једнако као што Одисеј, након Ахила, носи бакљу спознаје којом осветљава ходнике незнања, тако и мисао подупире идеју која носи бакљу сазнања над лавиринтима изгубљене идеје. Ова идеја увек је одговор идентитета који настаје у оквирима идентитета и разлике, који се преплићу на паноу космоса и паноу времена, јер они више нису само антитезе, они у свом обрасцу носе и дух свога времена из кога израстају, са задатком да га ултимативно трансформишу. Симетрија и хармонија нису само две супротне струје и два антагонизма, оне су и две *близнакиње* које се непрекидно сусрећу на ушћу антиномије којој истински припадају, а то је антиномија духа, његов одзив ка материјалном је путања ка буђењу. Само је потребно да се симетрија одазове, и можда не истог трена, али она ће то учинити, стога што је њена духовна стварност непрекидно зове, и стога што јесте непобитно повезана са њом, кроз укрштај у коме се огледа на водама спознаје, јер она мора одговорити зову своје природе и препознати хармонију у свему што је изграђено кроз антиномије духа и материје. Препознати лик хармоније као главног архитекте мреже стварног, и у овој мрежи стварног, зачетак новог кроз које одзвања ехо целине коју уочавамо иза кулиса спознаје. Костићева идеја постаје небо наде и утехе, да истински можемо живети у хармонизованом свету и да су сви антагонизми и они који воде ка уједињењу финалних инстанци духа у једну целину, а свака од целина води ка наредној и тако у недоглед, пут развоја духа никада нема краја, а свака опречна стаза, само је ехо заборављене идеје, која има потенцијал да постане нешто изван, кроз уједињење противречности.

Духовна стаза јесте једина истинска стаза у коју је свесрдно веровао и којом је истински ходио, и која му је помагала да уочи потенцијал могућег уједињења и актуализације идеје као сопствене суштине кроз материјалну стварност, њеног хода унатраг

па изнова ка себи, њеног раста ка себи самој који се разоткрива кроз епохе и векове, који носе првенствену ознаку духа кроз степен посвећености хармонији која их обједињује у целину, јер сви векови истински бивају уједињени у једну целину, која је израз ауторитета и снаге духа да изнова створи оно што претходна епоха сломи и нивелише. И ово је још један од дистинктивно јасних доказа који указују на то да дух креира и одговара на притисак материјалне стварности у једној епохи, јер ће одговор на материјалност, бити и стваралаштво у новом руху, у коме васкрсава стара идеја. И овај мотив васкрсења и проналаска светлости у тами један је од истински важних Костићевих мотива, али и један од заиста значајних мотива припадности једне епохе духу. Идеја заспи да би се поново пробудила, и иста борба на плану материја и духа се изнова одвија, није ли то борба коју историја непрекидно види, и која се неутољиво понавља кроз капије времена? Материја као теза, дух као антитеза кроз испољавање хармоније свести времена, и укрштај кроз који се доспева на виши ниво духовног испољавања стварности, па онда идеја препознаје свој лик као рефлексије духовног на стазама времена којим ходи, и то је пут сваке пути, мотив метафоричког васкрсења који се кроз историју непрекидно понавља, дух ће увек изнова васкрснути и то се и дешава, јер никада ништа није зауставило мисао. А мисао која се исказује кроз дело и стваралаштво епохе тек добија свој потпуни замах, а тек када би идеја духовног и хармоније била у складу са хармонијом дела и историјских дешавање епохе, могли бисмо говорити о ултимативном укрштају, који је и Костић с толиким жаром прижељкивао, и који је видео у мотиву уједињења нација, које заједно чине незаустављиву силу и целину. Кроз уједињење, укрштај, грчке, римске и словенске културе, он је видео јединствени укрштај и остварење коме његова филозофија неумитно тежи, и желео је да покаже да је таква једна врста јединства не само могућа, већ и најбоље могуће решење за тенденције и развој овог духа, који одувек и јесте био преточен у јединству Европе. Само кроз овако нешто видео је остварење свог ултимативног митолошког сна, који је тек у својим снажним политичким говорима својевремено назначавао, јер он је жудео и живео своју политичку идеју.

„Човек је човек само у оној мери колико је кадар да има општу свест, која надилази његову појединачност. Такође, језик има смисла само као нешто заједничко. Језици, првенствено људски и духовно повезаног народа, протежу се на великим пространствима и ту је још у великој мери сачувано заједничко јединство свести. Дакле, овај страх, ово

ужасавање од губитка свеколике свести о јединству, одржавало је на окупу оне који су остали уједињени, нагонећи их да заступају бар парцијално јединство да би опстали, ако не као човечанство, онда бар као народ.”

(Шелинг 2010, 183)

Кроз ове Шелингове речи можда на најизразитији начин уочавамо дубину Костићеве идеје, његово уочавање насушне потребе човечанства за очувањем јединства и идеје која се базира на јединству опречних нација и њихових принципа, кроз које би се остварило и савршенство прстенасте структуре укрштаја, и који би кроз помирење супротстављених тенденција, остварио право на јединство два духа које је сматрао стубовима културе, грчког и римског. Кроз њихово усаглашење уочавао је потенцијал који је имао снагу да уједињене народе и нације поведе ка хармонизованој стварности, чији је принцип делимично сагледао и кроз стубове колевки европске цивилизације, грчке и римске културе, и њиховог укрштаја као потврде нове стварности која се иза обриса понавља, и коју он тек са слутњом описује у својим песничким остварењима.

„Но има једно од најважнијих питања, што зачиње и рађа борбу, надметање, или управо тачније и доследније, укрштај између позитивних налазака и теорије, између индукције и дедукције, између анализе и синтезе.

Којим правцем да се пође, па да се унапреди венчање опште зграде научне, којој згради да пустимо прву притегу?”

(Костић 2015, 74)

Мисао је кључна инстанца Костићеве зграде стварности, од мисли све полази и ка њој се, као извору све враћа, дакле права мисао има начин и могућности да помогне читавом свету да доспе до самоспознаје стварности. Мисао са разгранава на своје антиномије, парадоксе, делове, да би се ка себи напослетку вратила, мисао узраста до духовног обличја свога бића, мисао је превазишла себе онда када антиномија бива потврђена као једина истина, јер се само кроз њу може доспети до капија духа, које отвара реч, идеја, мисао. Лаза Костић је добро познавао ову стазу, и обликовао ју је својим делом, она је његова тајна идејна сапутница, којој се увек радо и са одушевљењем враћао. Он је креирао стварност у којој је све било само оружје свести и апсолутне идеје, и где је материјално само случајна

станица у развитку истине овог пута, и ове непоколебиве свести духа, а духовно оно у чијим рукама је кормило судбине материјалног. Без обзира на то шта се догоди као резултат, без обзира на превирања која се одвијају на површини материјалне стварности, непоколебљива суштина остаје да сија и остаје као истинита потврда духа, духовна стварност остаје *биће* које се налази у непрекидном процесу разоткривања. Духовна стварност је ауторитет бића које узраста ка себи кроз привид антиномије, у оквиру стварности коју је дух креирао.

Разорна моћ духа није увек лака, сјај светлости непобитно зауставља нашег мислиоца и поставља му питање о смислу, питање на које је она и њен излазак из пећине сенки одговор, јер је њено појављивање као светлости, директна алузија на Платона и његову мисао, коју је Костић толико ценио и о којој је с толиком жаром говорио. Пут симетрије је сада и фигуративно показан кроз овај сусрет, пут симетрије и хармоније бива коначно остварен кроз фигуративни идеал сусрета са надом изласка из пећине сенки, и упознавања праве истине коју њему сада симболично она представља, и зато је усклик ка њој потреба да се материјално утемељи тежиштем духовног ауторитета стварности. Мисао гори светлошћу спознаје, једнако као што се и она сада појављује пред њим, и „кроз њу сад види од ње све знам", јер уистину представља избор свеколике мудрости, идеал, утопију. Костићев еп о духовној структури стварности која се скрива иза лика жене, узвишене колико и његова потреба да спозна, преиначи, асимилује.

„Ту постоји пророчанство. А шта оно значи – то је за нас сада важно. Пророчанство – то је јаснођа о ономе што јесте. Пророчанство представља оно што у стварности јесте, ствари се овде показују у ономе што јесу. А овде се види да појављивање ствари није домен човека већ богова. Људи не знају. Људи јесу учесници, али у ком смислу? Тако што су залутали у овај свет; у овај свет у ком богови знају, у коме им је јасно све о стварима, човек је учесник, али као луталица, као заблудели. Он је залутао и не престаје да лута."

(Поточка 2013, 258)

Његова муза је идеал жене чија је суштина опредмећена у узвишеној мудрости коју сазнавалац својим радозналим погледом открива. Само, ово није поглед упућен духу, он је поглед усмерен ка једној жени, жени која покреће лавину укрштаја у њему и која га инспирише ка уочавању духовне стварности бића, чије је друго име вечност исписана страницама духа. Ова мистериозна жена нуди му откриће бесмртног еликсира спознаје,

уовиченог у женском принципу коме Костић неумитно припада, и предмету интересовања духа, на стази истинске спознаје његовог идеала, стази која га је дефинисала као трансформацију од таме ка светлости, уоквирене њеним ликом, коме се неизоставно увек враћао, ка свом најдражем укрштају мудрости и срца, инспирисаним Хомеровом *Илијадом*, јер је управо овај сусрет савршена реплика сусрета Атине и Ахила. Тамо где су њих двоје стали, Лаза Костић је продужио, као и уз њега, његова *Santa Maria della Salute*. Истине једне епохе, и једне митолошке свести, изнова се потврдило, ни сада нису заборављене, оне су само преиначене у нови облик, у обличје које је носило њен лик, и мудрост духа која се понавља кроз, епохе, шаптаје мудраца и векове. Мудрост срца, интуиције и духа сада се налазе у истој равни, те тамо где је шапутало једно, громогласно збори друго, тамо где су кораци били тихи, овде доносе олују спознаје свести, која је сада метафора за космичку свест док на лицу духовног стваралаштва света игра своју самосталну улогу и постаје дух, преиначен кроз спознају и мисао.

Више не говори Костић, он је заћутао, сада говори она, *Santa Maria della Salute*, и кроз њену мисао и реч, и он *сада све види и све зна,* све оно што је и њему било тајна, остаје разоткривено пред лицем овог апоклиптичног сусрета, Костић је занавек измењен, а она – она је доносилац нове идеје, и њиховим заједничким укрштајем, који не познаје за оквире времена и материјалне стварности, и који је утемељен у чисто духовном аспекту, створиће се нови еп духа, и отворити врата ка доласку нове епохе. Управо из овог разлога, као што нам је већ изузетно и кристално јасно, Костићеве идеје нису писане за 19. век, оне су свевремене и оне су одраз вечите истине која је мењала обличје, али не и суштину.

Само кроз духовну стварност опстаје једна епоха, опстаје идеја која се у свом цикличном обличју правовремено распоређује своје духовно знамење, бирајући особе којима жели да поклони део своје суштине. Платонова Академија никада истински није затворена, и њени полазници су поклоници идеје и трансформације окренуте ка духовном, кроз њих *идеја* живи и дише сада и заувек. Баш као што је Лази Костић из мрака дивна осванула она (идеја), и гледајући у лице светлости, онда када је већ пећина сенки давно остала иза њега, тако су и остали у процесу непрекидног тренинга за своје животне улоге носилаца бакље светлости спознаје у хладним пећинама мрака и незнања. И није битно ко ће Лазу Костић истински читати, и до кога ће напослетку доспети његова мисао о укрштају

и хармонији, битно је да је он своју мисију, као Платонов ученик, остварио – кроз своју теорију укрштаја, кроз своју поезију и целокупно стваралаштво говорио је о светлости спознаје, и тиме вратио дуг идеји и богињи мудрости, на чијим је крилима стасавао, читајући управо оне писце које о којима је са таквом страшћу говорио.

МИТОЛОГИЈА УКРШТАЈА: КОСТИЋЕВА МУЗА И ГОРДИЈЕВ ЧВОР

Лазина посвећеност идеји тек ће сијати кроз наредне епохе, када изван чињеница буде постојао образац, и када се кроз тај образац са смелошћу буде гледало у лице истине. Његов дух образоваће оне који са неутољивим жаром снивају о апсолутној идеји и духовну стварност увек постављају испред материјалне. Баш зато што је хармонија уовичена у духовну стварност и једина истинска станица духа, она ће увек пронаћи свој начин да говори, идеја не може бити заустављена. А ни ми сада не можемо да порекнемо, загледани испред Лазиног капиталног мисаоног опуса, да нам је помало, својим зналачким пророчким речима, разоткрио и будућност, читав концепт укрштаја несебично је утемељен на том обрасцу. Да ли смо коначно разрешили тај *Гордијев укрштај*, због чије замршености, Лазини списи остају непрозирни и далеки, па их зато не познаје већина? Да ли је пред нама нови изазов у спознаји, чак и када нам је принцип његовог укрштаја кристално разоткривен и јасан. Да ли је? Већ знамо шта би нам Лаза Костић рекао, јер је свако ново проучавање неки наредни укрштај, који је успешнија рефлексија на претходни – знамо да нема празног хода, али ни случајности, све је оркестрирано идеалом апсолутне идеје хармоније, те кочоперне господарице са Олимпа, како је из љубави назива Костић, који је уз њу цео свој научни радни век ходио. И његове политичке идеје и идеали, историјска реализација истих, све је било условљено овим концептом о непролазном духу стварности, све, па чак и његов дневник снова, који је уједно и шифра његове слутње, агоније и ишчекивања. Лаза Костић није узалуд чекао, сада његова идеја говори за њега.

То разумемо само нас двоје,

то је у рају приновак драг.

то тек у заносу пророци слуте

Santa Maria della Salute.

(Костић 1975, 56)

Верујем да време не може зауставити идеју, али и да свака идеја има своје време, које се као сенка надвија над њом, и као да не може бити дефинисано ни са чим другим, ни у колико раније, док се та њена судбина не насмеши и каже да је време за то. Можда постоји разлог зашто је ова грандиозна идеја била запостављена у тихом ходнику времена, за који и овако знамо да је вешто инкорпорирана илузија симетрије стварности у којој живимо. Верујем и да, једном када неком времену, епохи, идеји и мисли истински дође време, сваки додир са њом врста је *укрштаја* којом се гради нова идејна, велелепна структура. Лаза Костић је стрпљиво чекао да такво време за њега постане стварност и да идеја чији је део, постане привлачна сила која ће својим опсегом магнетизовати све остале аспекте. Ова привлачна сила водиће Лазу Костића ка разрешењу гордијског пркоса његовог укрштаја, и на крају, лице духа изнова бива разоткривено, а кроз свако разоткривање бива удејствовано и извесно скривање. Уметност је оаза за разоткривање уснуле стварности која својим шапатом жели да каже громогласне истине, и Костићева громогласна истина управо је то, његов шапат кроз поезију и мисао, достиже размере одјека, чији ће се ехо тек чути кроз епоху чији је он, посредно или непосредно, неумитно један од стваралаца. И не само стваралаца већ и покретача, пошто је основна премиса остварена са сваким од укрштаја који је за Костића, у финалном смислу, синоним за живот уопште. Тамо где престаје сврховитост, тамо нема укрштаја, али то се не може догодити јер би оповргло основну поставку сваког постојања, без укрштаја не би било ни космоса каквог познајемо, и можда не бисмо могли да имамо оправдање да посматрање космоса као палете мултиверзума, где је и најмања назнака разлике повод за другачије испољавање, које се и овако дешава на плану матрикса вечних истина постојања, кроз које ће кроз духовно вечито преносити своју идејну суштину. У овом погледу, Костић је неумољиво доследан својим идеалима, и они су примарна мотивација његовог мисаоног опуса.

Хармонија открива и проналази своје утемељење у свету идеја, које је давно описао Платон. Инспирацију за свет идеја Платон је пронашао у Хомеровој *Илијади* и сусрету између Атине и Ахила, који је репрезентовао дух мудрости и дух емоције у свом изворно чистом виду, и укрштај међу та два аспекта стварности који метафорички обезбеђује Ахилову бесмртност. Управо је сржи корен ове идеје инспирисао Платона да, угледајући се на далеки Олимп, говори о свету идеја, постављеном далеко ван домашаја материјалне стварности, но ипак тамо где постоји један аспект у коме се ови елементи додирују, а то је хармонијски облик постигнут у математици, геометрији, музици и напослетку, уметности и духовном стваралаштву, идеји. Само кроз овај чист облик симетријских образаца бића, постаје и идеја актуализована као хармонија, и њих две постижу заједнички договор у плесу супротности, и на паноу стварности коју ултимативно чини идеја од које је све почело, и ка којој ће се све вратити на крају, јер је она све и оркестрирала.

Овај почетак обележен је жудњом материјалне стварности да дохвати опсег хармоније, бар на тренутак, и она то постиже тако што се приближава идеји у стању песничког надахнућа, које Костић сликовито описује као стање *међу јавом и мед сном,* у коме се дешава оквир ка бићу које остаје идеал коме сама духовност у бићу неутољиво чезне, и песма постаје више од повода, она (п)остаје сусрет и епиграм сусрета двају снага, које се у трену препознају као судбина. А сусрет се одвија у далеком свету идеја, свету који остаје *тек слутња* за материјални свет, али који савршено репрезентује тежњу идеје да остане и постане своја суштина, те и на овај начин материјална стварност пресликава свет идеја у наш свет, пажљиво пратећи образац неопходне форме којом се актуализује суштина, а чији је главни одсјај Она, његова светлост у ходницима таме, која га води ка лицу духа и ка лицу Идеје, излазак из Платонове пећине постигнут је ултимативно њеном мудрошћу, чиме Костић коначно полаже своје срце и своју мудрост у руке једне жене, као финални укрштај са сумњама које су га мучиле читавог живота и које су га ломиле и обликовале на крају, у лице човека који стоји пред суштином и истином хармоније, и пред њом и њеним лицем и очима духа (што је метафора и за Костићеву иницијацију на стази мудрости), остаје задивљен, јер је она све оно чему је одувек стремио и чему је његово гладно срце ходило. Када мудрост отвори лице спознаји, небо постаје граница, или, небо више није граница, јер га иза врата финалне спознаје његовог живота чека она – скуп свих његових надања и аспирација у једном једином обличју, оном које га је заувек водило ка звезди водиљи

његовог живота и илузија, његовој јединој истини у свету антиномија с којима се непрекидно борио. Мисао се зауставила пред њеним ликом, и илузија је добила свој облик, уовичен у њен поглед и обличје, пред чијим интензитет и звезде добијају другачији смер.

Ум и срце су постигли споразум, финални укрштај је заокружен и борба *Илијаде* је коначно остварена, на тренутак, јер и векови јесу само тренуци који остају утиснути на страницама историје, руковођени идејом која предводи мисао и води је ка коначној одредници духа, оног духа који је уоквирена стварност идеје која се разоткрива на позорници времена и простора, читавог света, као своја ултимативна суштина. Само оно што је суштинско и неподељено, постаје отисак идејне суштине духа који је у потрази за неком врстом пренебрегнуте суштине, суштине која се очитава на страницама уметности и књижевности које исписује дух, а потписује човек. Владавина хармоније тек је почела, а њен правац деловања укршта се од историјске стварности, до научне спознаје и идеје духа у његовом најочитијем виду, критичком и уметничком стваралаштву, а за Лазу Костића читава његова филозофија слила се у његову уметност и у његову лабудову песму, што је још једна потврда овог непрекинутог обрасца мисли, овог поклона духа његовој симетрији у настајању. Његова песма је његова заоставштина, и његова филозофија, и његово ултимативно пророчанство, клупко судбине чије разоткривање с нестрпљењем прижељкујемо, идеал коме храброшћу ходимо, мисао коју у заносу пригрлимо, и уз Лазу коначно спознајемо – ми смо наша ултимативна хармонија, и дух постаје јасан када полазимо у потрагу за суштином сопственог бића. Дух се храни спознајом са извора укрштаја, и његови сви путеви ка хармонији воде, његова историјска свест је идеја која се враћа к себи, утиснута у идентитет спознаје, која надраста спољашње притиске материје и постаје дух, јер је као дух и рођена. Идеја проналази пут натраг ка себи и Костићева хероина спушта свој поглед са Олимпа мисаоне спознаје ка лику и делу Лазе Костића, погледом *који би свих васиона стопио лед*, њена и његова стварност испреплетене су отиском у духовном, који ниједна материја не може да порекне. Када дух проговори, материја се мора утишати.

Идеал античке филозофије постигнут је сада, пропорционално мисли и духу, у замаху Костићеве филозофије, тамо где је једно закуцало, друго је отворило врата мисли, као архитектонском склоништу за идеју и стваралаштво, као њеној ултимативно израженој форми – дух је проговорио онда када је илузија заћутала и врата свести отворила су врата

спознаји. Биће и његово огледало, његова рефлексија и његова срж, кроз дуг антици постигнут у укрштају два Платонова идеала, два храбра синонима за његову смелу мисао, излазак из пећине и теорију идеја, јер је светлост ка којој је ходио коначно остварена као светлост хармоније под чијим небом он непрекидно ходи, присећајући се почетка своје мисли, кроз спомињање Хераклитове храбре идеје и духовног ентитета у погледу усмереном ка бесмртности. Бесмртност постаје остварена кроз тренутак у коме космос препознаје свој лик на лицу бесмртности израженој кроз непокорни дух, о коме је толико говорио. Његова усмереност ка проналаску изласка из пећине сенки води ка јединој извесности његовог постојања, а то је његова филозофија, кроз коју он постаје ближи духу и ближи хармонији.

Када мисао достигне потпуну слободу, границе престају да важе, остаје огољена суштина која говори гласом мудрости, и ова мудрост није само песма данашњице нити поетско остварење једног песника, она је ултимативни плес са божанским у њему, она је његов аманет вечности, у коме се постиже непрекидна слика космоса над свим својим идејама испољавања. Препознавање симетрије као јединствене актуализације идеје, којој су отворена сва врата спознаје само кроз и у сусрету са хармонијом, одређује кулу спознаје као неопходно постојање духа, у ограницима времена које постоји само као оквир испољавања идеје. Одавно идеја хрли к себи ходницима ове спознаје, и чека да јој симетрија отвори врата. Једна се креће ходницима познаје занавек окренута ка другој, а Лаза Костић се загонетно осмехује идеји која је порасла до себе саме, да позна свој лик у огледалу спознаје које је живот поставио испред уметности, јер није ли живот увек тај који опонаша вишезначне аспекте уметничког стваралаштва, није ли живот тај који гори жаром спознаје да доспе до идеје којој несувисло и заувек припада? Није ли лет Костићеве музе одавно предвиђен, а тек сада се сви интринзични аспекти њеног бића спајају у једну неодољиву целину? Није ли идеја пожелела да се врати ка себи, тако што ће исписати странице духа, тамо где „рукописи не горе”? Река спознаје њеног хода је опредмећена у лику жене чија песма сирене јесте, једнако у њеним речима колико у њеном погледу. Она ходи ка себи ходницима уметности и идеја је занавек измењена, она види себе као свој ултимативни циљ, али види је и наш Лаза Костић и његов осмех нам говори о њеној тајни.

Он није само показао нови пут посматрања стварности, он је указао и на непобитне структуралне елементе духовне суштине пута, космоса, идеје. Хармонија није тек надређена симетрији, она је њен духовни одраз на паноу више стварности, те је симетрија њена рефлексија у материјалном, али рефлексија која кроз укрштај доживљава и своју потпунију трансформацију, и приближава се ономе што у своме изворном обличју и јесте, а то је суштински, хармонија. Дух је одувек био изван и руководио је стварношћу, чак и онда када симетрија, у свом неосетном забораву, тога није била свесна, сваки део пута био је наредни укрштај, којим се остваривала нова дефиниција над духом и очитавала идејна суштина, но овај пут, скривено под плаштом материјалности. Овај пут није изгубљена станица духа, већ намерна и врло свесна *дестинација идеје*, која кроз које противречности не само да разоткрива, већ и узраста, али и превасходно креира, тако да можемо рећи да је креација била предуслов, благи трзај у правцу аутентичне спознаје и стваралаштва духа. Духовност никада није заспала, она је пробуђена онога тренутка када креативност и стваралаштво заузму позицију коју је имао *the blueprint* хармоније и доспеју у сагласје са самим собом, те уздизање од митологије херојства до митологије свести бива обележено препознавањем наизглед заборављеног. Хармонија је ускликнула духу и више ништа не може зауставити њен лет и њену песму, која се као милозвучје песме сирена појавила пред нашим Лазом Костићем, и који је њен истински весник, на платну духовности, која бива исписана пером бескраја, и увек изнова препозната која једино наличје свести и идеје. Да ли је Лаза Костић човек кога је спознаја непосредно изменила, и кога је сусрет са духом свести занавек осмислио на праскозорју нове наде и времена које неутољиво, као историја која плеше са немогућностима, ка себи несувисло хрли? Лаза је редефинисао стварност и обукао је у обличје духовне супстанције укрштаја, на чијем обзорју, као спознаја вечности стоји лице жене која себе у својим ванвременским испољавањима свести кроз праскозорје мисли и непрекинутој нити идеала препознаје, али и кроз Лазу Костића и дух његове мисли непрекидно снива. Она је његова улазница и његова нада, али и је и он њен пророк, онај који својом мисли утире пут новој спознаји идеала, који се, попут светлости, прелама у његовој идеји, а одзвања ходницима наредне мисли, иза које се рађа мудрост највишег реда, и Лаза нетремице гледа у планину вечног идеала, којој је свим срцем тежио. Његов допринос није само хармонија и теорија укрштаја, која је његов отисак на плану идејног, духа, стваралаштва и српске, бесмртне мисли, већ и препознавање женског принципа и

његова химна њој, уједно и као врста извињења, али и као претеча онога што је историја тек наслућивала, а чије кораке стварност сада већ почиње да чује. Он није живео у своме времену, он је у њему тек постојао, али јесте, једнако као и бројна српска мисаона имена 19. века која су у овој дисертацији споменута, ходио храбро испред њега, указујући на структуру стварности која је његовом погледу била јасна, али је историји тек требало да ту, гордијеву спону неразумевања природе укрштаја и природе самог духа, коначно размрси. Да ли ће историја то и учинити, остаје да видимо, али теорија хармоније дефинитивно исписала једну епоху и наслутила је кораке наредне, оне која ће својим духом оживети и живети мисао претходне.

Његова поезија отвара врата мисли, он је кроз филозофију живи. Његова поетска мисао откључава врата идеји, кроз поетске изразе дефинише се стварност света под обрисима симетрије и хармоније, и Лаза Костић више није само песник или филозоф, он спаја филозофију и поезију кроз аспекте *интуитивног* у поезији, а пробуђене свести у филозофији, јер укрштај постаје оживотворен појам, који кроз преламања у Костићевим поетским и филозофским списима (симетрија и хармонија) расте до сопствене суштине, да би се низ даље наставио на позорници српске идеје. Ова идеја увек је дефинисана двојако, и као симетрија и хармонија, али и као поезија и филозофија, једна увек води ка другој, а заједно стварају идеал стварности. Костићева мисао је духовни анаграм за симетрију и хармонију, идеал идеје која узраста од појма ка истине, и натраг ка себи, као дефиниција која покрива не само естетску или космичку стварност већ и тенденциозну напетост између поетског и филозофског израза, увек једно отвара врата ка другоме, и увек једно позива на ауторизацију духа на мисаоној сцени. Овај дух је идеја која се несувисло креће кроз све обрасце космичког ,да би њиме бивала увек дефинисана, као што и она дефинише космос, и као што се под акордима хармоније космоса са својом суштином усаглашава. Не постоји начин да се лакше проникне до мисли његове идеје о укрштају до пратећи његову поетску експресију, и то много пре него што је написао *Santa Maria della Salute*. Његов идеал је почео од момента када је његова поетска експресија сусрела идеју о непрестаном ткању које се пресликава у идеју на филозофском платну. Костић није само веровао у идеју укрштаја, он је њу дисао и кроз њу је преточио своја најзначајнија дела, стога и начин на који пишемо о њему као и о самој хармонији излази из очекиваних позитивистичких оквира и бива преусмерен на план *идеје хармоније* која се креће кроз све нивое стварности, онако како се

и симетрија пресликава на стази њеног испољавања. Укрштај је увек надовезивање и нит која непрекидно тече, пије са извора сазнања којим и он на свом путу бива двоструко афирмисан и дефинисан, и као песник и као филозоф. Песници поседују способност интуитивног увида, а његово песништво је представљало управо то, актуализацију интуиције на сцени простора и времена, те њено разоткривање као двојаке природе симетрије и хармоније кроз перо и мисао Лазе Костића. Ова двојака природа има два тока, ка актуализацији песника као аутора сопствене духовне стазе, и укрштаја, и као везивног ткива пред којим се космичка стварност разоткрива, тамо где нити симетрије и хармоније плету истинску филозофско поетичну структуру неуништиве мисли, која непрекидно тиња и траје, тамо где несувисла спознаја сусреће врата идеје и израња потпуно нова, као представа времена које увек своме истинском идејном кориту тече. Он није само указао на истинске законитости космоса, већ показао зашто ће се идеја увек напослетку огледати у изворима сопственог духа, те као симетрија препознати лице своје хармоније, на прагу нове стварности коју својим исконским дахом креира. И једна и друга су монолити духа, на бесмртним страницама које Лаза исписује, и са којих се његова мисао нетремице напајала, Лаза филозоф, песник и пророк. Дух се сетио, и његово дело стоји у равни са хармонијом, која је његово примарно обличје у огледалу идеје, ова рефлексија рекреира *незаборав*, једнако као што и Лаза Костић стоји у сагласју са својом *идејом мудрости*, која га сусреће у сну и буди ка својој суштини, шапућући му истине епохе, тако да истине једне постану светионик друге у вечном сагласју (хармонији) космоса.

РЕФЕРЕНЦЕ

Abrams, M. H. (1953). *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*. New York: Oxford University Press.

Barad, K. (2007). *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.

Beiser, F. (2003). *The Romantic Imperative: The Concept of Early German Romanticism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bergson, H. (1907). *L'Évolution créatrice*. Paris: Félix Alcan.

Berlin, I. (2013). *The Roots of Romanticism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Bohm, D. (1980). *Wholeness and the Implicate Order*. London: Routledge.

Bošković, R. (1758). *Theoria Philosophiae Naturalis redacta ad unicam legem virium in natura existentium*. Venice: Remondini.

Bošković, R. (1922). *Of Space and Time: Selected Passages from Philosophical Manuscripts*. Chicago: Open Court Publishing Company.

Bostrom, N. (2003). "Are we living in a computer simulation?" *Philosophical Quarterly* 53 (211): 243–255. DOI: 10.1111/1467-9213.00309.

Bostrom, N. (2006). *Quantity of Experience: Brain-Duplication and Degrees of Consciousness*. Springer Science & Business Media.

Bostrom, N. (2024). *AI Creation and the Cosmic Host*. Manuscript v.0.5: available on: nickbostrom.com.

Capra, F. (1996). *The Web of Life*. New York: Doubleday.

Dudley, J. (2002). *Hegel, Nietzsche and Philosophy: Thinking Freedom*. Aldershot: Ashgate.

Goethe, J. W. von. (1998). *Scientific Studies* (D. Miller, Trans.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Hartmann, N. (1935). *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*. Leipzig: Meiner Verlag.

Hegel, G. W Friedrich (1807). *Phänomenologie des Geistes*. Leipzig: Duncker & Humblot.

Heisenberg, W. (1971). *Physics and Beyond: Encounters and Conversations*. New York: Harper & Row.

Ingarden, R. (1964). *The Controversy over the Existence of the World*. Heidelberg: Springer.

Jerkov, A. "Is the New Paradigm in the Balkans Old Enough? An Introduction to Postpoetics, the First Step", *European Review* 23 (3): 386-395. DOI: 10.1017/S1062798715000071.

Kant, I. (2000). *Critique of the Power of Judgment* (P. Guyer & E. Matthews, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.

McCalman, I. (2010). *The Romantic Age: Science, Imagination and the Making of Modern Culture*. Oxford: Oxford University Press.

Merleau-Ponty, M. (1945). *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard.

Novalis. (1997). *Hymns to the Night and Other Selected Writings* (J. MacKinnon, Trans.). London: Penguin.

Plato (1955). *The Republic*. New York: Anchor Books.

Plato (1987). *The Republic*. London: Penguin Books.

Plato (2012). *The Republic and Other Works*. New York: Anchor Books.

Prigogine, I., & Stengers, I. (1984). *Order Out of Chaos*. New York: Bantam Books.

Ricoeur, P. (1983). *Time and Narrative, Vol. 1*. Chicago: University of Chicago Press.

Schelling, F. W. J. (1989). *The Philosophy of Art* (D. W. Stott, Trans.). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Schiller, F. (2005). *On the Aesthetic Education of Man* (E. Wilkinson & L. Willoughby, Trans.). Oxford: Oxford University Press.

Žižek, S. (2006). *The Parallax View*. Cambridge: MIT Press..

Адо, П. (2010). *Шта је античка филозофија?* Београд: Филозофски факултет / Градет.

Антић, И. (2019). *Физика свести*. CreateSpace Independent Publishing.

Аристотел. (2007). *Метафизика*. Београд: БИГЗ.

Берђајев, Н. (2001). *Смисао стваралаштва*. Београд: Бромо.

Вајлд, О. (2000). *Пропаст лагања и други есеји*. Београд: Paidea.

Вајлд, О. (2015). *О историји и уметности*. Београд: Paidea.

Винавер, С. (2012). *Заноси и пркоси Лазе Костића*. Београд: Службени гласник.

Гадамер, Х-Г. (2004). *Истина и метода*. Београд: Федон.

Гадамер, Х-Г. (2006). *Наслеђе Европе*. Београд: Федон.

Докић, М. (2024). *Укрштај, симетрија, (с)мисао: трагом Аријаднине нити Костићеве мисли*. Институт за политичке студије: Београд

Ђаја, И. (1931). *Трагом живота и науке*. Београд: Г. Кон.

Ђаја, И. (1933). *Од живота до цивилизације*. Београд: Г. Кон.

Јунг, К. Г. (2017). *Човек и његови симболи*. Београд: Нова књига.

Каку, М. (2011). *Физика немогућег*. Београд: Лагуна.

Кант, И. (1970). *Критика чистог ума*. Београд: Нолит.

Кант, И. (2004). *Критика моћи суђења*. Београд: Нолит.

Кнежевић, Б. (2007). *Принципи историје*. Београд: Службени гласник.

Костић, Л. (1880). *Основа лепоте у свету с особитим обзиром на српске народне песме*. Нови Сад: Матица српска.

Костић, Л. (1962). *Одабрана дела I*. Нови Сад: Матица српска

Костић, Л. (1972). *Одабрана дела II*. Београд: Српска књижевна задруга.

Костић, Л. (1972). *Песме*. Београд: Рад.

Костић, Л. (1991). *О књижевности; Мемоари*. Нови Сад: Матица српска.

Костић, Л. (1991). *О књижевности; Мемоари II*. Нови Сад: Матица српска.

Костић, Л. (2015). *Основно начело: критички увид у општу филозофију*. Сомбор: Градска библиотека *Карло Бијелицки*.

Костић, Л. (2017). *Преписка 2*. Нови Сад: Матица српска.

Костић, Л. (2017). *Преписка.* Нови Сад: Матица српска.

Костић, Л. (2019). *Огледи*. Београд: Нолит.

Костић, Л. (2023). *Дневник снова и Santa Maria della Salute*. Нови Сад: Матица српска.

Ломпар, М. (2011). *Дух самопорицања*. Београд: Catena Mundi.

Милосављевић, П. (2020). „Склад и сагласје у српској култури и науци: поводом осам векова од законправила Светога Саве“, *Phlogiston* 28(2020): 27-64.

Негришорац, И. (2010). „Парадигматичност случаја Лазе Костића и искушења песничког савршенства“. У *Поезија и естетика Лазе Костића*, ур. Јован Зивлак, 75-84. Нови Сад: Друштво књижевника Војводине.

Николић, Н. (2023). „О савршеној метапоетичности.“ *Поезија и поетичка начела Лазе Костића*, ур. С. Шеатовић & М. Аврамовић, 94-130 . Београд: Институт за књижевност и уметност.

Николић, Н. (2023). „Романтичарска ирониј као плес над понором: Спомен на Руварца Лазе Костића“. *Поезија и поетичка начела Лазе Костића,* ур. С. Шеатовић & М. Аврамовић, 217–233. Београд -Требиње: Институт за књижевност и уметност.

Перовић, С. (2016). *Трновит пут до Хигсовог бозона – границе савремене физике*. Смедерево: Хеликс.

Перовић, С. (2019). *Квантна револуција – откриће субатомског света*. Смедерево: Хеликс.

Петровић, А. (2005). *Аналогија и ентропија. Филозофија природе и хармоније Лазе Костића и Косте Стојановића*. Нови Сад: Матица српска.

Поточка, Ј. (2013). *Европа и постевропско доба*. Београд: Геополитика.

Рикер, П. (2010). *Теорија интерпретације: Дискурс и вишак значења*. Београд: Службени гласник.

Савић Ребац, А. (2015). *Дух хеленства*. Београд: Службени гласник.

Хајдегер, М. (2005). *Биће и време*. Београд: Дерета.

Хегел, Г. В. Ф. (2006). *Филозофија историје*. Београд: Федон.

Хегел, Г.В.Ф. (1987). *Наука логике*. Београд: БИГЗ.

Хегел, Г.В.Ф. (2005). *Феноменологија духа*. Београд: Дерета.

Хераклит. (1989). *Фрагменти*. Београд: БИГЗ.

Хусерл, Е. (2012). *Прва филозофија*. Нови Сад: Издавачка књига Зорана Стојановића Сремски Карловци.

Шелинг, Ф. В. Ј. (2010). *Увод у филозофију митологије*. Нови Сад: Издавачка кућа Зорана Стојановића.

Биографија кандидата

Марија С. Докић је рођена 31. 10. 1990. у Шапцу. Дипломирала је 2013. године на студијама Српског језика и књижевности, а 2015. године и на студијама Филозофије на Филозофском факултету у Новом Саду. Мастер студије Компаративне књижевности са теоријом књижевности завршила је 2015. године, а мастер студије Филозофије 2017. године.

Докторске студије уписала је 2020. године на Универзитету у Београду, а 2021. године одбранила је докторску дисертацију под називом Естетицизам Лазе Костића на Одсеку за интердисциплинарне студије друштвено-хуманистичких наука Филозофског факултета у Новом Саду.

Од 2018. до 2021. године била је ангажована као истраживач на пројекту Језици и културе у времену и простору на Филозофском факултету у Новом Саду. Аутор је више научних радова, међу којима су: „Загонетка као мисаона судбина Павића и Ничеа“ (Славистика, 2019), „Шилерово разумевање културе“ (Језици и културе у времену и простору, 2019), „Уметност као огледало идеје“ (Језици и културе у времену и простору, 2020), „The Riddle as a Thought-Induced Fate of Pavić and Nietzsche“ (Where our Languages and Cultures Meet and Mix, 2021), „(Бе)смртна судбина полубога“ (Doomsday, 2020), „Симетрија и хармонија као антагонистичке појаве и основно начело Лазе Костића“ (Језици и културе у времену и простору, 2022). Учествовала је на бројним међународним научним скуповима.

Од 2024. године запослена је на Институту за политичке студије у Београду.

Библиографија

M14 – Радови у међународним зборницима

1. Докић, Марија (2019). „Шилерово разумевање културе“. Језици и културе у времену и простору, VIII/2. Филозофски факултет у Новом Саду. ISBN 978-86-6065-543-(ФФ). COBISS.SR-ID 331205639. UDK 7.01: Schiller F. стр. 359–368.

2. Докић, Марија (2020). „Уметност као огледало идеје“. Језици и културе у времену и простору, 9. Филозофски факултет у Новом Саду. ISBN 978-86-6065-615-7. UDK 111.852 PLATON. стр. 87–97.

3. Dokić, Marija (2021). “The Riddle as a Thought-Induced Fate of Pavić and Nietzsche”. In Where Our Languages and Cultures Meet and Mix: A View from Serbia. Selected Papers from the Research Project Languages and Cultures in Time and Space (2011–2019). Eds. Snežana Gudurić & Tvrtko Prćić. Faculty of Philosophy, Novi Sad. ISBN 978-86-6065-640-9. COBISS.SR-ID 33991177. pp. 53–64.

4. Докић, Марија (2020). „(Бе)смртна судбина полубога“. У: Doomsday – Смрт. ФИЛУМ, Крагујевац. ISBN 978-86-80796-67-3. UDK 821.14'02-13.09 Homeros. стр. 225–237.

5. Докић, Марија (2022). „Симетрија и хармонија као антагонистичке појаве и основно начело Лазе Костића“. Језици и културе у времену и простору, 10. Филозофски факултет у Новом Саду. ISBN 978-86-6065-719-2. UDK 7.013:821.163.41-1 Kostić L. стр. 107–117.

6. Докић, Марија (2025). „Архетип хармоније као први елемент креације и њена (анти)теза симетрија као други“. У: Зборник радова са XIX међународног научног скупа, ФИЛУМ, Крагујевац. Ур. Драган Бошковић и Часлав Николић. ISBN 978-86-6218-001-8.

7. Докић, Марија (2025). „Лаза Костић и хармонија као први елемент стварности“. У: Зборник радова Педагошког факултета са научног скупа „Наука и настава данас“. Ур. Љубо Шкиљевић. Бијељина: Педагошки факултет Универзитета у Источном Сарајеву. ISBN 978-99938-55-88-0.

M51 – Радови у водећим националним часописима

1. Докић, Марија (2019). „Загонетка као мисаона судбина Павића и Ничеа“. Славистика, XXIII/1. Славистичко друштво Србије; Филолошки факултет Универзитета у Београду. ISSN 1450-5061. COBISS.SR-ID 130380039. https://doi.org/10.18485/slavistika.2019.23.1.22. стр. 284–294.

2. Dokić, Marija (2025). “Celestial Mechanics and Harmony: Intellectual Currents Within Europe from Milanković to Kostić”. Politička revija. DOI: 10.5937/pr85-60553.

M45 – Рад у националном зборнику

1. Dokić, Marija (2024). Transcendence of the Idea of Historical Consciousness from Culture of Remembrance to the Reflection of National Consciousness and Identity. In: History and Cultural Memory. Institute for Political Studies, Belgrade. ISBN 978-86-7419-396-9.

M13 – Монографија

1. Докић, Марија (2024). Укрштај, симетрија, (с)мисао. Институт за политичке студије, Београд. ISBN 978-86-7419-394-5.

M24 – Радови у међународним часописима

1. Dokić, Marija (2025). “The Mirror of the Absolute: Heroic Consciousness in the Age of AI”. Serbian Political Thought. DOI: 10.5937/spm94-59858.

2. Dokić, Marija (2025). “Nietzsche’s Political Philosophy as a Spiritual Response to the Upheaval of Modernity”. Serbian Political Thought. DOI: 10.5937/spm92-59207.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Марија С. Докић

Број индекса: 149/2020.

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ДОПРИНОС МИСЛИ ЛАЗЕ КОСТИЋА ИСТОРИЈИ ИДЕЈЕ ХАРМОНИЈЕ У СРПСКОЈ НАУЦИ И КУЛТУРИ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других
- лица.

У Београду, 20. 02. 2026. Потпис аутора

_____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Марија С. Докић

Број индекса: 149/2020

Студијски програм: Историја и филозофија природних наука и технологије

Наслов рада: Допринос мисли Лазе Костића историји идеје хармоније у српској науци и култури

Ментори: проф. др Слободан Перовић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду; проф. др Ненад Николић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду: 20. 02. 2026. Потпис аутора

_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ДОПРИНОС МИСЛИ ЛАЗЕ КОСТИЋА ИСТОРИЈИ ИДЕЈЕ ХАРМОНИЈЕ У СРПСКОЈ НАУЦИ И КУЛТУРИ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
5. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве)

У Београду, 20. 02. 2026. Потпис аутора

_____

1. Ауторство. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прерада. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.